

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ & ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ»

Κατεύθυνση ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ - ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Μεταπολίτευση 1974-1975:
τομές στις ελληνο-αμερικανικές σχέσεις

Άννα Καραπάνου

Κόρινθος, Φεβρουάριος 2017

UNIVERSITY OF PELOPONNESE
FACULTY OF SOCIAL AND POLITICAL RELATIONS

DEPARTMENT OF POLITICAL STUDIES AND
INTERNATIONAL RELATIONS

Master Program in:

MANAGEMENT POLICIES & INTERNATIONAL POLITICS

Greek Transition to Democracy 1974-1975:
Changes in US-Greek Relations

Anna Karapanou

Corinth, Greece, February 2017

Μεταπολίτευση 1974-1975: τομές στις ελληνο-αμερικανικές σχέσεις

Σημαντικοί όροι: ύφεση, Ελλάδα, ΗΠΑ, NATO, Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Βαλκάνια

Περίληψη

Η δεκαετία του 1970 επέφερε αλλαγές στον μεταπολεμικό κόσμο. Η ύφεση στο ψυχροπολεμικό κλίμα και οι προσπάθειες αναζήτησης κοινών αρχών, επάνω στις οποίες οι χώρες θα μπορούσαν να συνεργαστούν, ανεξάρτητα από κοινωνικές και πολιτικές διαφορές, διαμόρφωνε ένα νέο διεθνές πλαίσιο. Το 1974 η πτώση της δικτατορίας ανάγκασε την Ελλάδα σε ραγδαία προσαρμογή στις νέες συνθήκες. Στην εργασία εξετάζονται όσα ακολούθησαν το καλοκαίρι του 1974 και ο τρόπος που ενήργησαν οι ελληνικές κυβερνήσεις (Εθνικής Ενότητας και Νέας Δημοκρατίας), οι ΗΠΑ και το NATO. Παρουσιάζεται το διάστημα του 1974-1975, καθώς σε αυτό συμπυκνώνονται αποφάσεις και πράξεις που θα αλλάξουν το έως τότε μεταπολεμικό διεθνές περιβάλλον και θα αναδιαμορφώσουν θεσμούς και πολιτικές στα επόμενα χρόνια. Η αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του NATO ως ένδειξη διαμαρτυρίας για τη στάση αδράνειας των παραδοσιακών συμμάχων της, των ΗΠΑ και του NATO, απέναντι στη διπλή τουρκική εισβολή στην Κύπρο, η αναδιαπραγμάτευση του καθεστώτος λειτουργίας των αμερικανικών στρατιωτικών εγκαταστάσεων στην Ελλάδα, αλλά και η επιλογή της επανασύνδεσης με στόχο την πλήρη ένταξη στην ΕΟΚ, καθώς και το “άνοιγμα” στα Βαλκάνια σε αναζήτηση εναλλακτικών προσεγγίσεων ασφάλειας. Η νέα “ακτινωτή”, πολυδιάστατη εξωτερική ελληνική πολιτική χρησιμοποιούσε τα εργαλεία της νέας αυτής ιστορικής περιόδου.

Greek Transition to Democracy 1974-1975: Changes in US-Greek Relations

Keywords: détente, Greece, USA, NATO, European Community, Balkans

Abstract

The 1970s brought about changes in the post-War world. Détente in the Cold-War climate and efforts to find common principles upon which the countries could work together regardless of social and political differences, were forming a new international framework. The fall of the dictatorship in 1974 forced Greece to adapt rapidly to new conditions. The paper examines what followed in the summer of 1974 and the way the Greek governments of so called National Unity and New Democracy, the USA and NATO responded to this new situation. It focuses on the period of 1974-1975, in which a series of decisions and actions were taken that would change the after-war international environment and reshape institutions and policies in the coming years. The Greek withdrawal from NATO's military command as a protest against the alliance's inaction during the Turkish invasions of Cyprus, the renegotiation of the operating status of US military facilities in Greece, as well as the decision to reconnect to and to apply for full membership in the European Community, and last but not least the "opening" in the Balkans in quest of alternative security options. The new "radial", multidimensional, Greek foreign policy used the tools of this new historical period.

Περιεχόμενα

Περίληψη

Abstract

Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή	1
Κεφάλαιο 2. Η περιθωριοποίηση της δικτατορίας σε διεθνές επίπεδο	6
Κεφάλαιο 3. Η πτώση της δικτατορίας και η μετάβαση στη δημοκρατία	10
3.1 Η διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής	13
Κεφάλαιο 4. Οι παραδοσιακοί σύμμαχοι: ΗΠΑ και NATO	15
4.1 Οι σχέσεις Ελλάδα - Ηνωμένων Πολιτειών	17
4.1.1 Οι αμερικανικές βάσεις	28
4.2 Η αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του NATO	35
Κεφάλαιο 5. Νέες διαστάσεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής	44
5.1 Η επανενεργοποίηση της Συμφωνίας Σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα	44
5.1.1 Η πολιτική ένταξης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα σε συνάφεια με τις σχέσεις Ελλάδα - ΗΠΑ	48
5.2 Διεθνής ύφεση (Διάσκεψη του Ελσίνκι): οι σχέσεις Ελλάδα - σοσιαλιστικών βαλκανικών χωρών	53
Κεφάλαιο 6. Συμπεράσματα	60
Βιβλιογραφία - Συντομογραφίες	66
Πηγές	72
Συντομογραφίες εγγράφων	73

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Εισαγωγή

Το 1974 η Ελλάδα εξακολουθούσε να αποτελεί σημαντικό γεωστρατηγικό παράγοντα για τον δυτικό συνασπισμό, τόσο για τη λειτουργία του ΝΑΤΟ, όσο και για τον ρόλο της ως συνδετικός κρίκος μεταξύ Δύσης, Μέσης Ανατολής, Περσικού Κόλπου και Βαλκανίων.

Ωστόσο, κατά τη δεκαετία του 1970 είχαν επέλθει σημαντικές αλλαγές στο διεθνές περιβάλλον, μέσα από τη χαλάρωση του διπολικού συστήματος. Η κρίση της Κούβας (1962) είχε καταδείξει τους κινδύνους για έναν ενδεχόμενο τρίτο παγκόσμιο πόλεμο και ανάγκασε τις δύο υπερδυνάμεις να στραφούν σε μια πολιτική μείωσης του ανταγωνισμού και αναζήτησης πεδίων προσέγγισης.¹ Ο διαπραγματευτικός μαραθώνιος, που είχε ξεκινήσει στα τέλη της δεκαετίας του 1960, των συνομιλιών για τον περιορισμό των πυρηνικών όπλων είχε καταλήξει το 1972 στις συμφωνίες SALT (Strategic Arms Limitation Talks). Η Ostpolitik είχε βρει την κορύφωσή της στην αμοιβαία αναγνώριση της Ανατολικής και της Δυτικής Γερμανίας (1972), αλλά και η γενικότερη προσέγγιση των δύο συνασπισμών, είχαν φέρει τη μείωση της έντασης μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Το ραγδαία βελτιούμενο αυτό διεθνές περιβάλλον επέτρεπε στα κράτη και των δύο μεγάλων συνασπισμών να κινούνται προσεκτικά αλλά σταθερά προς μια σχετική αυτονόμηση, αναζητώντας τρόπους διαλόγου και συνεργασίας και με κράτη του άλλου συνασπισμού. Το κλίμα αυτό της ύφεσης θα φτάσει στο συμβολικό απόγειό του με τη σύγκληση της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη και την υπογραφή της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι τον Αύγουστο του 1975, όπου θα συνομολογηθούν γενικές αρχές που αφορούσαν την ασφάλεια, την οικονομία και το εμπόριο αλλά και τα ανθρώπινα δικαιώματα.²

¹ Βαληνάκης 1989, σελ. 191-192. Βλ. και Bozo 2001· Ellison 2007· Priest 2006.

² Βαληνάκης 1989, σελ. 191. Βλ. και Snyder 2009, σελ. 257-275· Morgan 2008, σελ. 164-182.

Στην περιοχή των Βαλκανίων είχαν συντελεστεί σημαντικές αλλαγές. Εκτός από την ήδη αδέσμευτη Γιουγκοσλαβία, η Αλβανία είχε απομακρυνθεί από τη Σοβιετική Ένωση, και σε κάποιο βαθμό και η Ρουμανία. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η βαλκανική πτέρυγα του Συμφώνου της Βαρσοβίας παρουσιαζόταν λιγότερο συμπαγής σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν, ο τοπικός στρατιωτικός συσχετισμός ισχύος δεν είχε αλλάξει προς όφελος της Ελλάδας (και του ΝΑΤΟ): τόσο η ελληνική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, όσο και οι ανώτατοι στρατιωτικοί αξιωματούχοι του ΝΑΤΟ, θεωρούσαν εξαιρετικά ευάλωτη σε επίθεση από τον βορρά την περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης (καθώς και την Ανατολική Θράκη στην Τουρκία).³

Στη Μέση Ανατολή, ο Πόλεμος των Έξι Ημερών (Ιούνιος 1967) είχε σημαντικές συνέπειες, τόσο στις σχέσεις των χωρών της περιοχής όσο και στο διεθνές σκηνικό. Η περαιτέρω ριζοσπαστικοποίηση ενός τμήματος του αραβικού κόσμου είχε προκαλέσει και την αύξηση της παρουσίας των Σοβιετικών στην περιοχή, οι οποίοι αντικατέστησαν το πολεμικό υλικόν των αραβικών χωρών, αλλά και από το 1968 έστειλαν στη Μεσόγειο ισχυρή μοίρα πολεμικών πλοίων. Λίγα χρόνια αργότερα, το ξέσπασμα του Πολέμου του Γιομ Κιπούρ (Οκτώβριος 1973) προξένησε και νέες εξελίξεις. Η αμερικανική παρέμβαση υπέρ του Ισραήλ επέφερε την αύξηση της τιμής του πετρελαίου από τις αραβικές πετρελαιοπαραγωγικές χώρες, προκειμένου να ασκηθεί πίεση στη Δύση.⁴ Η ραγδαία αύξηση της τιμής του πετρελαίου (περίπου τετραπλασιασμός μέσα σε τρεις μήνες) δεν είχε μόνον οικονομικές συνέπειες για τα βιομηχανικά κέντρα της Δυτικής Ευρώπης. Η σύρραξη άφησε να διαφανούν και οι διαφορές της πολιτικής των ΗΠΑ από εκείνη των συμμάχων τους. Οι τελευταίοι δεν επέτρεψαν τη χρήση των νατοϊκών βάσεων στις αμερικανικές στρατιωτικές δυνάμεις που έσπευσαν σε ανεφοδιασμό του Ισραήλ, όχι μόνον γιατί φοβούνταν ένα αραβικό embargo πετρελαίου σε βάρος τους, αλλά και γιατί οι Αμερικανοί αναλάμβαναν πρωτοβουλίες χωρίς προηγούμενη ενημέρωση ή διαβούλευση μαζί τους.⁵ Η δυσαρέσκεια αυτή στο εσωτερικό του ΝΑΤΟ πολλαπλασίασε τις εντάσεις για τον τρόπο λειτουργίας της συμμαχίας.

³ Chourchoulis 2015, σελ. 117-134· Χουρχούλης 2016, σελ. 285-311.

⁴ Βαληνάκης 1989, σελ. 93· Χατζηβασιλείου 2001, σελ. 185-195.

⁵ Σακκάς 2012· Καλλιβρετάκης 2014. Ο αραβικός κόσμος κάλυπτε το 80% των αναγκών της Ευρώπης.

Οι εξελίξεις στην περιφέρεια της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής τράβηξαν εκ νέου την προσοχή των Αμερικανών μακριά από το Βιετνάμ, επικεντρώνοντάς την στην “παραμελημένη” Μεσόγειο. Οι ΗΠΑ έστρεψαν την προσοχή τους στην Ευρώπη και τη βελτίωση των ευρω-ατλαντικών σχέσεων. Ο πόλεμος του 1973 και η πετρελαϊκή κρίση είχαν φέρει για πρώτη φορά το NATO ενώπιον σοβαρής απόκλισης συμφερόντων ανάμεσα στις ΗΠΑ και τους Ευρωπαίους εταίρους τους. Οι τελευταίοι, λόγω της εξάρτησής τους από το αραβικό πετρέλαιο ενδιαφέρονταν για ελαχιστοποίηση των τριβών με τα αραβικά κράτη – αλλά και με τη Σοβιετική Ένωση για να μη διαταραχθεί το κλίμα ύφεσης που τους επηρέαζε. Αντίθετα, η αμερικανική κυβέρνηση έκλινε προς το Ισραήλ, θεωρώντας ότι η όξυνση στις σχέσεις Ανατολής - Δύσης θα ήταν ελεγχόμενη.⁶

Η κρίση του 1973 είχε προκαλέσει ερωτηματικά σχετικά και με τη συνοχή της Συμμαχίας. Στη διακήρυξη για την ευρωπαϊκή ταυτότητα (Κοπεγχάγη, Οκτώβριος 1973) τα εννέα μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας σημείωναν την ανάγκη διαμόρφωσης κοινών θέσεων στην εξωτερική πολιτική. Μια πολιτική που δεν ήταν δεδομένο ότι θα ταυτιζόταν με εκείνη των ΗΠΑ. Για πρώτη φορά, η κυβέρνηση Νίξον αντιμετώπισε μια Ευρώπη να προσπαθεί να αρθρώσει ενιαία πολιτική, η οποία αμφισβητούσε την αποδοχή της αμερικανικής πρωτοκαθεδρίας στο ατλαντικό πλαίσιο.⁷

Σε αυτό το περιβάλλον η Ελλάδα ζει την περίοδο της επταετούς δικτατορίας (1967-1974). Οι πιέσεις δυναμικών τμημάτων της κοινωνίας σε διεθνές επίπεδο εναντίον της χούντας είχε αναγκάσει οργανισμούς, όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης (Council of Europe) να επέμβουν, είχε προκαλέσει τριγμούς στην εσωτερική λειτουργία του NATO, ενώ είχε προβληματίσει και διχάσει ακόμη και τον ΟΗΕ.⁸ Ωστόσο, η διατήρηση των διακρατικών σχέσεων και η στάση του NATO και των Ηνωμένων Πολιτειών παρείχαν ένα πλαίσιο ανοχής έναντι των δικτατόρων.

⁶ Αρβανιτόπουλος – Ήφαιστος 2000, σελ. 136.

⁷ Αρβανιτόπουλος – Ήφαιστος 2000, σελ. 138-139.

⁸ Πενταλιού 2016, σελ. 380.

Η υιοθέτηση της στάσης “wait and see” ή “business as usual” από τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, πέρα από τα ζητήματα της διεθνούς πολιτικής, πρόβαλε τη διστακτικότητά τους να χάσουν πιθανές αγορές διάθεσης των προϊόντων τους, σε μια εποχή (από το 1971)⁹ που έχει καταρρεύσει το σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών των νομισμάτων. Η μετάβαση στην περίοδο των κυμαινομένων ισοτιμιών συνεπαγόταν ανασφάλεια στο διεθνές οικονομικό σύστημα και αγωνία σχετικά με τη διασφάλιση της ισοτιμίας και της ανταγωνιστικότητας του νομίσματος κάθε κράτους.¹⁰ Η εξέλιξη αυτή θα πρέπει να συνδυαστεί και με τις επιπτώσεις του πολέμου του Γιομ Κιπούρ το 1973, την αύξηση της τιμής του πετρελαίου καθώς και την ενεργειακή κρίση που ακολούθησε.

Μέσα σε αυτό το διεθνές κλίμα που διαμορφώνεται από την πολιτική ύφεσης μεταξύ των δύο μεγάλων συνασπισμών, η κρίση της Κύπρου εγκαινίασε έναν νέο κύκλο προβλημάτων στη νοτιοανατολική πτέρυγα του NATO, αλλά και προκάλεσε ανατροπές στις σχέσεις της Ελλάδας με τις Ηνωμένες Πολιτείες και το NATO. Η τουρκική εισβολή τον Ιούλιο του 1974 πυροδότησε ραγδαίες εξελίξεις και στο εσωτερικό της Ελλάδας, οδηγώντας στην πτώση της δικτατορίας και την αποκατάσταση της δημοκρατίας.

Η παρούσα εργασία εξετάζει τις εξελίξεις που ακολούθησαν τα γεγονότα του καλοκαιριού του 1974, τον τρόπο που ενήργησαν οι ελληνικές κυβερνήσεις, οι Ηνωμένες Πολιτείες αλλά και το NATO. Επιλέχθηκε το διάστημα της μεταπολίτευσης του 1974-1975,¹¹ καθώς σε αυτό συμπυκνώνονται όλες εκείνες οι αποφάσεις και οι πράξεις που θα αλλάξουν το έως τότε μεταπολεμικό διεθνές περιβάλλον και θα αναδιαμορφώσουν θεσμούς και πολιτικές στα επόμενα χρόνια.

⁹ Επί σχεδόν 30 χρόνια (1944-1971) ίσχυε το σύστημα Bretton Woods, σύμφωνα με το οποίο όλα τα νομίσματα είχαν σταθερή ισοτιμία, εξασφαλίζοντας βεβαιότητα στις παγκόσμιες οικονομικές σχέσεις. Ωστόσο, το 1971 ο Νίξον, ανέστειλε μονομερώς το σύστημα, ακυρώνοντας την άμεση μετατρεψιμότητα του δολαρίου σε χρυσό.

¹⁰ Χειλά 2016, σελ. 614.

¹¹ Ο όρος χρησιμοποιείται με την έννοια της *σύστασης* νέου πολιτεύματος, για την περίοδο από 23 Ιουλίου 1974 έως 11 Ιουνίου 1975 (θέση σε ισχύ του νέου Συντάγματος), βλ. Χατζηβασιλείου 2010, σελ. 478.

Η αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ ως ένδειξη διαμαρτυρίας για τη στάση αδράνειας των παραδοσιακών συμμάχων της, των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ, απέναντι στη διπλή τουρκική εισβολή στην Κύπρο, η αναδιαπραγμάτευση του καθεστώτος λειτουργίας των αμερικανικών στρατιωτικών εγκαταστάσεων στην Ελλάδα, η επιλογή της επανασύνδεσης με στόχο την πλήρη ένταξη στην ΕΟΚ, και τέλος το “άνοιγμα” στα Βαλκάνια –όπως και οι αντίστοιχες επαφές με την ΕΣΣΔ και την Κίνα– μέσα στο πλαίσιο της “ακτινωτής”, πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής του Κωνσταντίνου Καραμανλή, περιγράφονται κυρίως μέσα από τα έγγραφα στο *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο – Γεγονότα – Κείμενα*, τόμοι 8-9, και από εκείνα των *Foreign Relations of the United States, 1969-1976*, vol. XXX: *Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η περιθωριοποίηση της δικτατορίας σε διεθνές επίπεδο

Η επιβολή της δικτατορίας με την κατάλυση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος αλλά και την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είχε σοβαρές επιπτώσεις για τη χώρα σε διεθνές επίπεδο. Το κύρος της Ελλάδας υποβαθμίστηκε δραματικά. Η χώρα περιέπεσε σε καθεστώς απομόνωσης, ενώ οι κίνδυνοι σε βάρος ζωτικών συμφερόντων του έθνους επισωρεύονταν.¹²

Οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις βρέθηκαν μπροστά σε εξαιρετικά δύσκολα διλήμματα. Σε επίπεδο ευρωπαϊκών θεσμών, η επιβολή ενός καθεστώτος που βρισκόταν σε πλήρη αντίθεση με τις βασικές αρχές του δυτικού κόσμου αντιμετωπιζόταν με αποτροπιασμό, που αντανάκλούσε και τα συναισθήματα των Ευρωπαίων πολιτών. Ωστόσο, σε επίπεδο κυβερνήσεων κάτι τέτοιο δεν ήταν εύκολο να εκφραστεί. Παρά τη δυσφορία, οι περισσότερες κυβερνήσεις έτειναν να θεωρούν ότι η πολιτική τους απέναντι στην Ελλάδα δεν μπορούσε να βασίζεται αποκλειστικά στον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη χώρα. Τα ισχυρότερα ευρωπαϊκά κράτη και νατοϊκοί σύμμαχοι (Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία, Ιταλία και Δυτική Γερμανία) απέφευγαν σε διμερές επίπεδο οποιαδήποτε ενέργεια που θα μπορούσε να δυσαρεστήσει το καθεστώς της Αθήνας και να θέσει σε κίνδυνο τις σχέσεις τους με τη χώρα. Εξάλλου, μια ενδεχόμενη απομόνωση της Ελλάδας μέσω της υιοθέτησης “σκληρής γραμμής” απέναντι στο καθεστώς, θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο, τόσο την ίδια την ασφάλεια της χώρας, όσο και τη σταθερότητα του NATO.¹³

Βορειοατλαντική Συμμαχία (NATO)

Η τακτική “wait and see” που ακολούθησαν οι κυβερνήσεις αυτές υπογράμμιζε την προτεραιότητα που δινόταν στη διατήρηση της συνοχής το NATO έναντι της επικράτησης

¹² Σβολόπουλος 2001, σελ. 167.

¹³ Χρηστίδης 2016, σελ. 406.

ενός αυταρχικού καθεστώτος σε ένα κράτος-μέλος της.¹⁴ Αντίθετα, κυρίως στις σκανδιναβικές χώρες οι αντιδράσεις ήταν έντονες, επικρίνοντας τη στάση της Συμμαχίας που δεν προάσπιζε τη δημοκρατία στα μέλη της.¹⁵

Αν και από τον Ιούνιο του 1967 τα σκανδιναβικά κράτη μαζί με το Βέλγιο, την Ιταλία, τον Καναδά, την Ολλανδία και τη Δυτική Γερμανία, πρότειναν να συζητηθεί η κατάσταση της Ελλάδας στο Συμβούλιο Υπουργών του ΝΑΤΟ, ζητώντας να καταδικαστεί το καθεστώς της Αθήνας και να απαιτηθεί η επαναφορά του δημοκρατικού πολιτεύματος και ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι ΗΠΑ επέμειναν ότι τα ζητήματα αυτά δεν έπρεπε να αντιμετωπιστούν σε επίπεδο Συμβούλιο Υπουργών του ΝΑΤΟ αλλά σε διμερές των κρατών-μελών.¹⁶ Στα χρόνια που θα ακολουθήσουν, το ΝΑΤΟ θα διατηρήσει την τακτική αυτή, αρνούμενο να αναλάβει πρωτοβουλίες εναντίον του καθεστώτος και παράλληλα δίνοντας απόλυτη προτεραιότητα στη διατήρηση της ενότητας και της ισχύος του.

Ηνωμένες Πολιτείες

Οι κινήσεις της αμερικανικής κυβέρνησης απέναντι στη δικτατορία, συναρτήθηκαν από τις συγκυρίες. Αρχικά, εκδηλώθηκε ενδιαφέρον για την επαναφορά της κοινοβουλευτικής τάξης, επιβλήθηκε embargo στη χορήγηση βαρέος οπλισμού και απειλήθηκε η διακοπή της βοήθειας, ενώ ασκήθηκαν και έντονες πιέσεις προς τον βασιλέα Κωνσταντίνο. Ωστόσο, τα γεγονότα στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής,¹⁷ αναβάθμισαν τη σημασία του ελληνικού χώρου¹⁸ ως «απαραίτητον γραμμίν αμύνης»¹⁹ για τον δυτικό κόσμο.

¹⁴ Χρηστίδης 2016, σελ. 407.

¹⁵ Χρηστίδης 2016, σελ. 407.

¹⁶ Χρηστίδης 2016, σελ. 408.

¹⁷ Αραβο-ισραηλινός πόλεμος, Ιούνιος 1967· εισβολή στην Τσεχοσλοβακία, Αύγουστος 1968· επικράτηση καθεστώτος Καντάφι και απομάκρυνση των συμμαχικών βάσεων από τη Λιβύη, Σεπτέμβριος 1969· αντιαμερικανικές εκδηλώσεις σε Ιταλία και Τουρκία, με αποκορύφωμα τα γεγονότα στη Σμύρνη, τον Δεκέμβριο του 1969. Βλ. Σβολόπουλος 2001, σελ. 169. Ακόμη, η κρίση στην Ιορδανία 1970, αλλά και η σοβιετική πρόσβαση σε εγκαταστάσεις στην Αλγερία, την Αίγυπτο και τη Συρία, βλ. Μαραγκου 2014, σελ. 654.

¹⁸ Απόφαση για αναστολή του embargo, πριν από την οριστική κατάργησή του έναν χρόνο αργότερα, και την τακτική επανάληψη της βοήθειας από τον Σεπτέμβριο του 1970. Βλ. Σβολόπουλος 2001, σελ. 169· Χουρχούλης 2016, σελ. 296-297.

Οι σχέσεις θα διαταραχθούν κατά τον πόλεμο του Γιομ Κιπούρ (1973), όταν η δικτατορία δεν θα επιτρέψει τη χρήση του εναέριου χώρου της Ελλάδας στους Αμερικανούς για τον ανεφοδιασμό του Ισραήλ, καθώς η στάση της «είναι στην πραγματικότητα αντίθετη με τον ρόλο» των ΗΠΑ στην αραβο-ισραηλινή διένεξη.²⁰

Συμβούλιο της Ευρώπης

Αντίθετα με ό,τι συνέβαινε στο ΝΑΤΟ, η καταπάτηση του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα έφερε αυτόματα το σύνολο σχεδόν των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης σε διάσταση με το καθεστώς της 21ης Απριλίου.²¹ Τον Σεπτέμβριο του 1967 οι κυβερνήσεις της Νορβηγίας, της Δανίας, της Σουηδίας και στη συνέχεια και της Ολλανδίας κατέθεσαν προσφυγή κατά της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.²² Παράλληλα, οι εκθέσεις της Διεθνούς Αμνηστίας για τη διαρκή καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα κινητοποίησαν την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη. Τον Ιανουάριο του 1968 το Συμβούλιο της Ευρώπης καταδίκασε τη συνεχιζόμενη παραβίαση των συνταγματικών ελευθεριών και επανέλαβε την ανάγκη επιστροφής της Ελλάδας σε συνταγματική διακυβέρνηση, προκειμένου η χώρα να παραμείνει στους κόλπους του,²³ δίνοντας περιθώριο έως την άνοιξη του 1969, διαφορετικά η Ελλάδα θα αποπεμπόταν από το Συμβούλιο.

Αν και τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν τόσο από τους απεσταλμένους του Συμβουλίου της Ευρώπης, του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού και της Διεθνούς Αμνηστίας στην Ελλάδα, όσο και από τις καταθέσεις των θυμάτων βασανιστηρίων αλλά και Ελλήνων του εξωτερικού, επιβεβαίωσαν τις καταγγελίες,²⁴ το Συμβούλιο τον Μάιο του 1969 έδωσε και νέο περιθώριο στην Αθήνα έως τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου.²⁵ Λίγο πριν από τη σύνοδο του

¹⁹ Διαμαντόπουλος 2000, εδώ σελ. 284. Βλ. και Pedaliou 2011, σελ. 108.

²⁰ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 10 (10.2.1974), εδώ σελ. 38.

²¹ Σβολόπουλος 2001, σελ. 174.

²² Χρηστίδης 2016, σελ. 408.

²³ Χρηστίδης 2016, σελ. 408.

²⁴ Χρηστίδης 2016, σελ. 410.

²⁵ Χρηστίδης 2016, σελ. 411.

Δεκεμβρίου, καταβλήθηκαν προσπάθειες να πειστεί η ελληνική πλευρά να αποχωρήσει εθελοντικά από το Συμβούλιο της Ευρώπης, προκειμένου να αποφευχθεί μια απόφαση αποπομπής.²⁶ Τελικά, στις 12 Δεκεμβρίου 1969, 11 κράτη-μέλη ζήτησαν την αποπομπή της χώρας, εκτός αν δίνονταν εγγυήσεις για άμεση επαναφορά της δημοκρατίας. Η κίνηση αυτή οδήγησε τον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών, Παναγιώτη Πιπινέλη, να ανακοινώσει την αποχώρηση της χώρας από τον οργανισμό πριν από τη σχετική ψηφοφορία, επιτείνοντας την απομόνωση της χώρας και επιβεβαιώνοντας τον αυταρχικό χαρακτήρα του καθεστώτος.²⁷

Η αποχώρηση από το Συμβούλιο της Ευρώπης δεν μπορούσε να περάσει απαρατήρητη, παρά την ανοχή που απολάμβανε η Ελλάδα τόσο σε επίπεδο διακρατικών σχέσεων, όσο και ως μέλος του ΝΑΤΟ. Λίγο αργότερα (Απρίλιος 1970), υιοθετώντας την έκθεση της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, το Συμβούλιο Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης καταδίκασε την Ελλάδα για επαναλαμβανόμενη παραβίαση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.²⁸

Ευρωπαϊκή Κοινότητα

Με την Ελλάδα να έχει υπάρξει το πρώτο συνδεδεμένο μέλος των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων με την υπογραφή της Συμφωνίας της Αθήνας (9 Ιουνίου 1961) και μάλιστα με έναν από τους βασικούς παράγοντες αποδοχής της εισδοχής της από τους Έξι τον χαρακτηρισμό της ως «προφυλακή του ελεύθερου κόσμου» και «ακραίο προπύργιο της Ευρώπης και του ελεύθερου πολιτισμού» από τον Charles de Gaulle (ντε Γκωλ),²⁹ η επιβολή της δικτατορίας επέφερε προβλήματα. Αν και η Συμφωνία Σύνδεσης δεν προϋπέθετε ρητά την ομαλή λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών, η απενεργοποίησή της προέκυψε de facto από τη διακοπή της λειτουργίας οργάνων, όπως η μικτή κοινοβουλευτική Επιτροπή και το Συμβούλιο Σύνδεσης. Επιπλέον, η έλλειψη βούλησης των πολιτικών φορέων του οργανισμού οδήγησε τελικά στο “πάγωμα” της Συμφωνίας, το οποίο λειτούργησε ως μια αυτοσχέδια «μέση λύση», καθώς μια απενεργοποίηση της Συμφωνίας ερχόταν σε αντίθεση με τη βούληση των εταίρων στην

²⁶ Χρηστίδης 2016, σελ. 412.

²⁷ Χρηστίδης 2016, σελ. 412-413.

²⁸ Χρηστίδης 2016, σελ. 414.

²⁹ Σβολόπουλος 2001, σελ. 128.

Κοινότητα, ενώ η συνολική καταγγελία της θα ήταν νομικά επισφαλής, εφόσον δεν προβλεπόταν από συγκεκριμένη ρήτρα.³⁰

Κατά συνέπεια, πέραν του πολιτικού κόστους και της μείωσης του κύρους της Ελλάδας, αναστέλλονταν κύριες λειτουργίες της Συμφωνίας Σύνδεσης, με τη χώρα να στερείται σημαντικά χρηματοδοτικά κονδύλια καθώς και τη δυνατότητα για αύξηση των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων της. Αν και η ενδιάμεση αυτή λύση του “παγώματος” άφηνε ανοιχτή μια δίοδο άσκησης πιέσεων προς την Ελλάδα, η σύμπραξη της Κοινότητας στην ανάπτυξη της χώρας, και βέβαια η ίδια η προοπτική για πλήρη ένταξη ετίθεντο εν αμφιβόλω σε μια περίοδο που η Κοινότητα ισχυροποιούνταν και διευρυνόταν (το 1972 εντάσσονται η Μεγάλη Βρετανία, η Ιρλανδία και η Δανία).³¹

Η αναστολή της Συμφωνίας Σύνδεσης για όσο διάστημα παρέμενε στην εξουσία «η παρούσα [στρατιωτική] κυβέρνηση», σε συνδυασμό με τον εξαναγκασμό της Ελλάδας σε αποχώρηση από το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1969, συνέβαλαν στη μείωση της αποδοχής της δικτατορίας στο εσωτερικό, αλλά και στην αποτυχία των προσπαθειών της να κερδίσει την υποστήριξη σημαντικών πολιτικών ελίτ της Δυτικής Ευρώπης.³² Παράλληλα, η στάση ανοχής από την πλευρά του NATO σε μια περίοδο που αντιμετώπιζε ζητήματα συνοχής και λειτουργίας, και επιπλέον η επιδίωξη των ΗΠΑ για ισχυρή παρουσία στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου, έστω και μέσω της συνεργασίας με ένα αυταρχικό καθεστώς, επέτρεψαν τη διατήρηση του αντιδημοκρατικού καθεστώτος στην Ελλάδα.

³⁰ Σβολόπουλος 2001, σελ. 174-175.

³¹ Σβολόπουλος 2001, σελ. 175.

³² Καραμούζη 2016, σελ. 633.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η πτώση της δικτατορίας και η μετάβαση στη δημοκρατία

Η εθνική τραγωδία στην Κύπρο με την τουρκική εισβολή στο νησί (20 Ιουλίου 1974) οδήγησε στην κατάρρευση του δικτατορικού καθεστώτος που είχε κρατήσει την Ελλάδα σε απομόνωση. Με την έλευση του Κωνσταντίνου Καραμανλή τα ξημερώματα της 24ης Ιουλίου στην Αθήνα ξεκινά μία νέα περίοδος για τη μεταπολεμική ιστορία της χώρας.

Στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, που ορκίστηκε τα επόμενα εικοσιτετράωρα, μετείχαν προβεβλημένα στελέχη των μεγαλύτερων προδικτατορικών κομμάτων αλλά και προσωπικότητες που είχαν διακριθεί για την αντικαθεστωτική τους δράση. Στους επόμενους μήνες, η κυβέρνηση αποδύθηκε σε έναν μαραθώνιο για την αποκατάσταση της θέσης της χώρας στη διεθνή πολιτική σκηνή, με φλέγοντα παράλληλα τα ζητήματα του εκδημοκρατισμού στο εσωτερικό. Οι προκλήσεις ήταν πολλές: αλληπάλληλες κρίσεις στο εξωτερικό μέτωπο (στην Κύπρο και το Αιγαίο) αλλά και επαναπροσδιορισμός της θέσης της χώρας στον κόσμο, μέσα σε κλίμα διεθνούς πετρελαϊκής κρίσης που καθιστούσε οξύτερες τις πολιτικές προκλήσεις και δυσκολότερες τις εξωτερικές σχέσεις.

Άμεσο μέλημα της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας υπήρξε η επίτευξη πολιτικής συναίνεσης και εθνικής ομοψυχίας στο εσωτερικό, προκειμένου η χώρα, όχι μόνο να πορευτεί προς τη δημοκρατική εξομάλυνση, αλλά και να διαχειριστεί την εξωτερική πολυεπίπεδη κρίση.

Η αποτροπή δυναμικών παρεμβάσεων ή ακόμη και μιας απόπειρας νέου πραξικοπήματος από νοσταλγούς της δικτατορίας αλλά και η εμπέδωση της εύρυθμης λειτουργίας του κράτους, της εξομάλυνσης της πολιτικής ζωής και της αποκατάστασης των ελευθεριών, οδήγησαν την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας σε λήψη άμεσων μέτρων. Μαζί με την επαναφορά σε ισχύ του (καταργημένου από τη δικτατορία) Συντάγματος του 1952 –εκτός από τις διατάξεις που αφορούσαν τη μορφή του πολιτεύματος–, η κυβέρνηση προχώρησε στην έκδοση μιας σειράς συντακτικών πράξεων και νομοθετικών διαταγμάτων που ρύθμιζαν

ζητήματα, όπως η διοίκηση των Ενόπλων Δυνάμεων και της Αστυνομίας, η λειτουργία της Δικαιοσύνης αλλά και των δημόσιων οργανισμών και των τραπεζών, καθώς και την απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων, την αμνήστευση των πολιτικών αδικημάτων και την απόδοση εκ νέου της ελληνικής ιθαγένειας σε όσους είχε αφαιρεθεί, όπως και την αποκατάσταση των εκδιωχθέντων από τη δικτατορία υπαλλήλων και στρατιωτικών.

Παρά το σημαντικό έργο της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, οι περιστάσεις απαιτούσαν τομές που προϋπέθεταν την προσφυγή του ελληνικού λαού στις κάλπες. Έτσι, μετά την έγκριση του εκλογικού νόμου (σύστημα ενισχυμένης αναλογικής), το διάταγμα για την επαναλειτουργία των κομμάτων και τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ,³³ ξεκίνησαν ζυμώσεις για την αναβίωση ή και την ίδρυση νέων πολιτικών σχηματισμών.³⁴ Στις εκλογές που διεξήχθησαν στις 17 Νοεμβρίου 1974, το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας του Κωνσταντίνου Καραμανλή κατήγαγε εκλογικό θρίαμβο εξασφαλίζοντας 220 βουλευτές στη νέα Βουλή.³⁵

Σειρά είχε το δημοψήφισμα για τη μορφή του πολιτεύματος και την τύχη της μοναρχίας, το οποίο πραγματοποιήθηκε με αδιάβλητο τρόπο στις 8 Δεκεμβρίου 1974. Το αποτέλεσμα (αβασίλευτη δημοκρατία 69,2%) έλυσε οριστικά το μείζον αυτό ζήτημα που επί δεκαετίες είχε ταλανίσει τη χώρα και πολλές φορές είχε διχάσει τους Έλληνες. Οι διαδικασίες που ξεκίνησαν στις 7 Ιανουαρίου 1975 με την κατάθεση στη Βουλή του «Κυβερνητικού Σχεδίου Συντάγματος» ολοκληρώθηκαν μετά την επεξεργασία των διατάξεων του υπό

³³ Η λειτουργία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας είχε απαγορευτεί από την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου (Δεκέμβριος 1947). Η νομιμοποίησή του έγινε στις 23 Σεπτεμβρίου 1974 με την κατάργηση του αναγκαστικού νόμου 509 του 1948. Βλ. Νομοθετικό διάταγμα 59, «περί συστάσεως και επαναλειτουργίας πολιτικών κομμάτων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* (259Α'/23.9.1973).

³⁴ Στις 3 Σεπτεμβρίου 1974 ανακοινώθηκε από τον Ανδρέα Παπανδρέου η ίδρυση του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος (ΠΑΣΟΚ)· στις 20 Σεπτεμβρίου ανασυστάθηκε η Ένωσις Κέντρου, στην οποία στις 7 Οκτωβρίου προσχώρησε η ομάδα Κίνηση των Νέων Δυνάμεων (αποτελέσαν το κόμμα Ένωσις Κέντρου - Νέες Δυνάμεις)· στις 29 Σεπτεμβρίου 1974 ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ανήγγειλε την ίδρυση της Νέας Δημοκρατίας· μετά τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ, ακολούθησαν διεργασίες που οδήγησαν στην προσωρινή ενοποίηση της κομμουνιστικής και μη Αριστεράς (ΚΚΕ και ΚΚΕ [εσωτ.]), οι οποίες μαζί με την ΕΔΑ αποτέλεσαν την Ενωμένη Αριστερά.

³⁵ Οι δυνάμεις των κομμάτων στη νέα Βουλή: ΝΔ 54,3 % (220 έδρες), Ένωσις Κέντρου - Νέες Δυνάμεις 20,4% (60 έδρες), ΠΑΣΟΚ 13,6% (12 έδρες), Ενωμένη Αριστερά 9,5% (8 έδρες).

διαμόρφωση καταστατικού χάρτη της χώρας και την ψήφισή του στο σύνολό του στις 7 Ιουνίου 1975 από την Ολομέλεια της Βουλής –τέθηκε σε ισχύ στις 11 Ιουνίου. Λίγες μέρες αργότερα, με την εκλογή από τη Βουλή ως πρώτου προέδρου της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας του Κωνσταντίνου Τσάτσου, έκλεινε ένας κύκλος συντονισμένων ενεργειών οι οποίες επανέφεραν τη χώρα στη δημοκρατική νομιμότητα, επιτρέποντάς της να επαναπροσδιορίσει πλέον τη θέση της στη διεθνή κοινότητα. Τέλος, η δίκη των πρωταιτών της δικτατορίας (Ιούλιος-Αύγουστος 1975) με την καταδίκη τους σε ισόβια κάθειρξη, ολοκλήρωσε τις διαδικασίες για την αποκατάσταση της ομαλότητας, που ανέδειξαν τη μεταπολίτευση στην Ελλάδα ως την πιο ταχεία και ομαλή περίπτωση αποκατάστασης της δημοκρατίας στη Νότια Ευρώπη την εποχή αυτή.³⁶

3.1 Η διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής

Ήδη από τον Αύγουστο του 1974, η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας και στη συνέχεια η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας, κινήθηκαν δραστήρια στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής. Και οι δύο κυβερνήσεις, με πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, κλήθηκαν να χαράξουν μια νέα εξωτερική πολιτική, οι βασικοί άξονες της οποίας αναφέρθηκαν με σαφήνεια, ήδη στην ομιλία του Καραμανλή στη Θεσσαλονίκη κατά την προεκλογική περίοδο του Οκτωβρίου του 1974:

Στον εξωτερικό τομέα η πολιτική της Ελλάδος προσδιορίζεται από τη γεωπολιτική της θέση και τα πάγια συμφέροντα του έθνους. Η ιστορία της και οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί της τοποθετούν την Ελλάδα εις την Δύσιν. Η Ελλάδα οφείλει παραλλήλως να διατηρή φιλικές σχέσεις με όλες τις χώρες, εφ' όσον σέβονται την ανεξαρτησία και την ακεραιότητά της, ανεξαρτήτως του πολιτικού ή κοινωνικού των καθεστώτος. [...] Το τρίπτυχο της εξωτερικής μας πολιτικής είναι: η εθνική ανεξαρτησία, η ασφάλεια της χώρας και η εθνική αξιοπρέπεια.³⁷

³⁶ Χατζηβασιλείου 2010, σελ. 496· για τη μετατροπή των ποινών σε ισόβια κάθειρξη, βλ. Χατζηβασιλείου 2010, σελ. 510-511.

³⁷ *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής στη Θεσσαλονίκη (27.10.1974), εδώ σελ. 191.

Τις ίδιες θέσεις θα επαναλάβει στις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας, στις 11 Δεκεμβρίου 1974, για να συμπληρώσει ότι:

Μέσα στα βασικά αυτά πλαίσια, η εξωτερική μας πολιτική θα είναι προσηλωμένη στο ιδεώδες της ειρήνης και θα αποβλέπει στην ανάπτυξη της διεθνούς συνεργασίας.

Η Κυβέρνησις θα επιδιώξη ταυτοχρόνως τη διασφάλιση των δικαιωμάτων και την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της Ελλάδος με μεθοδικότητα και σθένος.³⁸

Με βάση τους παραπάνω άξονες, τους επόμενους μήνες η ελληνική κυβέρνηση θα αναπτύξει μια πολυεπίπεδη διπλωματική δραστηριότητα, επαναπροσδιορίζοντας τις σχέσεις της με παλαιούς συμμάχους (ΗΠΑ και ΝΑΤΟ), επιδιώκοντας την αναθέρμανση των σχέσεων με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα αλλά και την ανάπτυξη επαφών με τους βόρειους γείτονές της (βαλκανικές σοσιαλιστικές χώρες). Οι επιλογές της χώρας σαφώς επηρεάζονταν από τη γεωστρατηγική θέση και τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς της αλλά και από τις νέες συνθήκες που διαμορφώνονταν από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 σε διεθνές επίπεδο μέσα στο κλίμα ύφεσης (*détente*).³⁹ Ωστόσο, η εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο και η στάση των συμμάχων του ΝΑΤΟ και των ΗΠΑ απέναντι στο γεγονός, οδηγούσαν τους Έλληνες ιθύνοντες της χάραξης πολιτικής σε αναζήτηση και εναλλακτικών τρόπων που θα μπορούσαν να παρέχουν καλύτερες και πιο αποτελεσματικές εγγυήσεις για την κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα του ελληνικού κράτους.⁴⁰

³⁸ *Αρχείο*, τ. 8, Προγραμματικές δηλώσεις (11.12.1974), εδώ σελ. 258.

³⁹ Χατζηβασιλείου 2001, σελ. 246-255.

⁴⁰ Kassimeris 2010, σελ. 137.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Οι παραδοσιακοί σύμμαχοι: ΗΠΑ και ΝΑΤΟ

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Ελλάδα βρέθηκε να είναι η μόνη χώρα των Βαλκανίων, μαζί με την Τουρκία, που ευθυγραμμίζοταν με τη Δύση, με αποτέλεσμα να καλείται να αντιμετωπίσει τους βόρειους γείτονές της ως εχθρούς.⁴¹

Η αδυναμία της Μεγάλης Βρετανίας να συνεχίσει να παρέχει οικονομική βοήθεια για την εξασφάλιση του δυτικού προσανατολισμού της Ελλάδας (όπως και της Τουρκίας), υποχρέωσαν τις ΗΠΑ να αναλάβουν τον ρόλο εγγυητή του προσανατολισμού αυτού, αρχικά μέσω του Δόγματος Τρούμαν και λίγο αργότερα με το Σχέδιο Μάρσαλ. Παρά την έκρηξη του Εμφυλίου Πολέμου, η εφαρμογή των παραπάνω προγραμμάτων συνολικά υπήρξε επιτυχής, συνδέοντας οργανικά τη μεταπολεμική χώρα με τον δυτικό κόσμο.

Για την Ελλάδα το Δόγμα Τρούμαν είχε εγκαινιάσει μια περίοδο μακροχρόνιας αμερικανικής βοήθειας, η οποία όχι μόνον έκρινε την έκβαση του Εμφυλίου Πολέμου, αλλά συνέβαλε και στη μεταπολεμική ανασυγκρότηση και ανάπτυξη της χώρας. Ταυτόχρονα, όμως, είχε ανοίξει τον δρόμο για έντονη αμερικανική επιρροή στα ελληνικά πράγματα, η οποία διά μέσου του Σχεδίου Μάρσαλ αλλά και της ένταξης της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ (1952) είχε διαμορφώσει και το υπόδειγμα της εθνικής ασφάλειας της χώρας.⁴²

Η διατήρηση του δυτικού προσανατολισμού της Ελλάδας που γεωγραφικά βρισκόταν μεταξύ ανατολικού συνασπισμού και Ανατολικής Μεσογείου,⁴³ εντασσόταν στην πολιτική “ανάσχεσης” (containment) των ΗΠΑ απέναντι στην επέκταση της Σοβιετικής Ένωσης προς νότο, δηλαδή στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Επέκτασης που μπορούσε να

⁴¹ Kassimeris 2010, σελ. 92.

⁴² Βλ. Μπότσιου 2011α· Μπότσιου 2011β. Βλ. και Στεφανίδης 1999· Στεφανίδης 2002.

⁴³ Τα κράτη που παρεμβάλλονταν ήταν, εκτός από την Ελλάδα, η Τουρκία και το Ιράν, τα οποία και διαμόρφωναν το «βόρειο κρηπίδωμα» (the Northern Tier), βλ. Χατζηβασιλείου 2001, σελ. 95-104, εδώ σελ. 98. Βλ. και Χατζηβασιλείου 2009.

εκφραστεί με την ισχυροποίηση της παρουσίας του σοβιετικού στόλου, ή μιας πιθανής εισβολής από τα βαλκανικά κομμουνιστικά κράτη-δορυφόρους της Σοβιετικής Ένωσης.⁴⁴

Στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, η ανάγκη της Ελλάδας να υπερασπιστεί τα μακρά και στρατηγικά αβαθή βόρεια σύνορά της, συνδυάστηκε και με την κομμουνιστική απειλή, εντείνοντας την αίσθηση του κινδύνου.⁴⁵ Για σχεδόν τρεις δεκαετίες η διασφάλιση των στρατιωτικών δυνατοτήτων της Ελλάδας, εξαρτήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τη σύμμαχό της ΗΠΑ αλλά και το ΝΑΤΟ.⁴⁶ Η αμερικανική στρατιωτική βοήθεια παρέμεινε για δεκαετίες το σημαντικότερο μέρος των διμερών σχέσεων.⁴⁷ Οι ελληνικές κυβερνήσεις είχαν επιδείξει θετική στάση στην εξάρτηση αυτή, διαμορφώνοντας μια σχέση που δεν στηριζόταν σε βάσεις που θα χαρακτηρίζονταν ισότιμες.⁴⁸

Παρά το διεθνές περιβάλλον που είχε αρχίσει να διαμορφώνει η ύφεση μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων, οι ΗΠΑ δεν έδειξαν διατεθειμένες να χαλαρώσουν την επιρροή τους στην Ελλάδα μετά τα τέλη της δεκαετίας του 1960, εστιάζοντας το ενδιαφέρον τους στη γεωστρατηγική θέση της χώρας στον Ψυχρό Πόλεμο.⁴⁹ Ο έλεγχος του μεγαλύτερου μέρους του Αιγαίου καθιστούσε την Ελλάδα σημαντική λόγω των στρατιωτικών εγκαταστάσεων, που προσέφεραν ευχέρεια στην αποτροπή της επέκτασης του σοβιετικού ναυτικού στη Μεσόγειο, αλλά και γρήγορη πρόσβαση στη Μέση Ανατολή. Η στρατηγική αυτή σημασία κατέστη εμφανής ιδιαίτερα στον Αραβο-ισραηλινό Πόλεμο του 1967 και τα αμέσως επόμενα χρόνια,⁵⁰ όταν ο σοβιετικός στόλος είχε έντονη παρουσία στην περιοχή.⁵¹

⁴⁴ Maragkou 2014, σελ. 648. Βλ. ακόμη Χουρχούλης 2016, σελ. 292-293.

⁴⁵ Klapsis 2011, σελ. 62· Kourkouvelas 2013, σελ. 1054.

⁴⁶ Βλ. και Χουρχούλης 2016, σελ. 290, 293-294.

⁴⁷ Iatrides 2008, σελ. 19.

⁴⁸ Μητσοτάκης 2005, σελ. 87.

⁴⁹ Maragkou 2014, σελ. 647.

⁵⁰ Μεταξύ άλλων, ο πόλεμος αυτός κατέδειξε την ισχύ του Ισραήλ αλλά και τη σημασία της Ελλάδας και της Τουρκίας για την εξυπηρέτηση των αναγκών άμυνας του Ισραήλ. Το Ισραήλ έως τότε εφοδιαζόταν όπλα από τη Γαλλία. Όμως στον πόλεμο των Έξι Ημερών η Γαλλία διαφώνησε με τη πολιτική του Ισραήλ, το οποίο και στράφηκε στις ΗΠΑ. Βλ. Σακκάς 2012, σελ. 165-166.

⁵¹ Αναφέρεται στο Kassimeris 2010, σελ. 91.

Η επιβολή της δικτατορίας το 1967 δεν επέφερε σημαντικές αλλαγές στην παραπάνω κατάσταση. Οι δικτάτορες, παρά τις όποιες περιστασιακές αντιδυτικές “κορώνες”, διακήρυξαν επανειλημμένα τον δυτικόφιλο και αμερικανοστραφή προσανατολισμό τους. Στην πραγματικότητα, μέσω της αταλάντευτης προσήλωσή τους στο NATO –ως αντιδότη απέναντι στην κομμουνιστική απειλή– επιδίωκαν να αποκτήσουν διεθνή νομιμοποίηση.⁵² Η στάση των ΗΠΑ, από την άλλη, από τις πρώτες μέρες της δικτατορίας είχε διαμορφωθεί υπό την επίδραση ποικίλων και κάποτε αντιφατικών παραγόντων. Για παράδειγμα, η στάθμιση των στρατηγικών δεδομένων και της ισορροπίας των δυνάμεων στην περιοχή, νευραλγικά στρατιωτικά και οικονομικά συμφέροντα, η φοβία απέναντι στο ενδεχόμενο αύξησης της κομμουνιστικής επιρροής στην Ελλάδα, αλλά και η άσκηση πιέσεων από την αμερικανική κοινή γνώμη και τα κοινοβουλευτικά σώματα, καθώς και η στάθμιση της ανάληψης διπλωματικών χειρισμών υπό το κράτος γενικότερων διεθνών περιπλοκών.⁵³

Όπως επιβεβαιώνει αξιολόγηση που συντάχθηκε αργότερα, τον Δεκέμβριο του 1975:

Η πολιτική των ΗΠΑ προς τη Νότια Ευρώπη από το 1947 πέτυχε την ελαχιστοποίηση της σοβιετικής επιρροής στην περιοχή και την απόκτηση μιας κυρίαρχης θέσης για τις ΗΠΑ και το NATO σε όλη την περιοχή της Μεσογείου. Απολαμβάνουμε ένα σύμπλεγμα στρατιωτικών εγκαταστάσεων και βάσεων που συμβάλλει στον ρόλο μας στη Μέση Ανατολή [...], καθώς και στην ασφάλεια της ίδιας της Νότιας Ευρώπης. [...] Θα ήταν προς το συμφέρον των ΗΠΑ να διατηρήσουν τις θέσεις αυτές.⁵⁴

4.1 Οι σχέσεις Ελλάδας - Ηνωμένων Πολιτειών

Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο, τον Ιούλιο του 1974 –στην οποία πολλοί Έλληνες πίστευαν ότι υπήρχε αμερικανική εμπλοκή– οδήγησε στην κατάρρευση της χούντας. Το τέλος της δικτατορίας και η αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα αποτέλεσαν μια τεράστια δοκιμασία για τη χώρα. Παράλληλα, μεταβολή σημειωνόταν και στις ΗΠΑ με την παραίτηση

⁵² Maragkou 2014, σελ. 649.

⁵³ Σβολόπουλος 2001, σελ. 168.

⁵⁴ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 56 (15.12.1975), εδώ σελ. 194.

Nixon (Νίξον), ύστερα από το σκάνδαλο Watergate –το οποίο προκάλεσε, όχι μόνον την παραίτηση του Νίξον αλλά και πολυδιάστατη κρίση στις σχέσεις εκτελεστικής εξουσίας και Κογκρέσου– και την άνοδο του Gerald Ford (Φορντ). Παρά τις απότομες αυτές αλλαγές, η αμερικανική πολιτική προς την Ελλάδα, παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό αμετάβλητη, με τον Henry Kissinger (Κίσινγκερ) να διατηρεί τη θέση του υπουργού Εξωτερικών.

Ωστόσο, το καλοκαίρι του 1974 οι ισορροπίες στις ελληνο-αμερικανικές σχέσεις άλλαξαν με πρωτοβουλία της ασθενέστερης δύναμης, της Ελλάδας. Ο αέρας της μεταρρύθμισης που σάρωσε τη χώρα εξαιτίας της ταπείνωσης από την τουρκική εισβολή στην Κύπρο –σε συνδυασμό με την παράλυση του ελληνικού κράτους, της κοινωνίας και της οικονομίας που είχε προκληθεί από την αυταρχική πολιτική των δικτατορίας– είχε ως κύριο αίτημα την οικοδόμηση εκ νέου της χώρας και την αναδιαμόρφωση των βαθιά ριζωμένων στην εξάρτηση από τις ΗΠΑ εξωτερικών σχέσεών της, με τρόπο που να αντικατοπτρίζει τις μεταβαλλόμενες εσωτερικές αλλά και διεθνείς συνθήκες.⁵⁵

Πρόγευση του νέου προσανατολισμού δόθηκε αμέσως μετά την ανάληψη της προεδρίας από τον Ford, όταν φάνηκε ότι οι σχέσεις των δύο χωρών θα μπορούσαν να είναι λιγότερο εγκάρδιες και περισσότερο λειτουργικές (businesslike).⁵⁶ Ο Ford είχε κληρονομήσει: μια εχθρική δημοκρατία στην Αθήνα, μια οργισμένη Τουρκία, μια διαιρεμένη Κύπρο και μια εξέγερση σε πλήρη ανάπτυξη στο Κογκρέσο που τροφοδοτούνταν από πολιτικές, όπως αυτές στην Ελλάδα και την Κύπρο, οι οποίες απειλούσαν να αφαιρέσουν από την εκτελεστική εξουσία την αξιοσημείωτη αυτονομία της στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής.⁵⁷

Η πιο σοβαρή ένδειξη του διπλωματικού μετασχηματισμού της Ελλάδας ήταν η απόφαση της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας να αποσύρει –σε ένδειξη δυσαρέσκειας– τη χώρα από το στρατιωτικό σκέλος του NATO, ακολουθώντας το παράδειγμα της Γαλλίας.⁵⁸ Παράλληλα, ο Καραμανλής ανακοίνωσε την πρόθεσή του να «ενισχύσει τις εναέριες και

⁵⁵ Maragkou 2014, σελ. 656.

⁵⁶ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 22 (29.8.1974), εδώ σελ. 89· Maragkou 2014, σελ. 656.

⁵⁷ Miller 2009, σελ. 158.

⁵⁸ Chourchoulis – Kourkouvelas 2012, σελ. 497-514.

ναυτικές δυνάμεις» της χώρας,⁵⁹ προκειμένου αυτές να μπορούν «να εξυπηρετούν συνολικά τις αμυντικές ανάγκες της χώρας, όχι μόνον αυτές των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ». Η ενίσχυση της αεροπορίας και κυρίως του ναυτικού, στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, δεν υπήρξε προτεραιότητα για την αντιμετώπιση χερσαίας εισβολής του Συμφώνου της Βαρσοβίας.⁶⁰ Η ενίσχυση όμως των αεροναυτικών δυνατοτήτων της χώρας ήταν αναγκαία προϋπόθεση για την αντιμετώπιση της τουρκικής επιθετικότητας στο Αιγαίο.

Παρά το γεγονός ότι η Ουάσιγκτον εκφραζόταν υπέρ της ανάληψης της εξουσίας από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, οι καλές σχέσεις της περιόδου της δικτατορίας είχαν δώσει τη θέση τους σε μια ευρύτερη προκατάληψη από την πλευρά της Ελλάδας απέναντι στις ΗΠΑ. Ο νέος Αμερικανός πρέσβης, έμπειρος διπλωμάτης Jack Kubisch (Κιούμπις), προσπάθησε να αντιμετωπίσει τη ζημιά στις σχέσεις⁶¹ με την Ελλάδα, επιδιώκοντας να διαμορφώσει μια σχετικά «ήπια και αβλαβή» παρουσία των ΗΠΑ στη χώρα, αποκτώντας και ο ίδιος τη φήμη του «σχολαστικά μη παρεμβατικού».⁶²

Στις 11 Δεκεμβρίου 1974, κατά τη διάρκεια της Συνόδου Υπουργών του ΝΑΤΟ στις Βρυξέλλες, οι δύο υπουργοί Εξωτερικών Δημήτριος Μπίτσιος και Kissinger συζήτησαν το ζήτημα της Κύπρου,⁶³ με τον τελευταίο να εμμένει στην αντίθεσή του στην επιβολή embargo στην Τουρκία,⁶⁴ δηλώνοντας ότι δεν θα παρενέβαινε για την επίλυση του Κυπριακού, αν δεν ρυθμιζόταν ευνοϊκά το θέμα. Έξι μέρες αργότερα, ο Καραμανλής δέχτηκε τον Αμερικανό πρέσβη Kubisch, κατά τη διάρκεια της οποίας είχαν εκτενή συζήτηση για το ίδιο θέμα.⁶⁵

⁵⁹ Maragkou 2014, σελ. 656.

⁶⁰ Chourchoulis 2016, σελ. 299-300.

⁶¹ Ανάμεσα στα άλλα θα πρέπει να αναφερθεί η δολοφονία του Αμερικανού πρέσβη στην Κύπρο, Ρότζερ Ντέιβις και η παραίτηση του Henry Tasca από την Αθήνα.

⁶² Maragkou 2014, σελ. 657.

⁶³ *Αρχείο*, τ. 8, Μπίτσιος - Kissinger (11.12.1974), σελ. 269-270.

⁶⁴ Μετά την εισβολή στην Κύπρο, η κυβέρνηση στην Ουάσιγκτον δεχόταν πιέσεις (Δημοκρατικοί, κοινή γνώμη, Κογκρέσο) να επιβάλει embargo στην Τουρκία. Βλ. και Kassimeris 2010, 108-111.

⁶⁵ *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής - Kubisch (17.12.1974), σελ. 275.

Η πρόθεση της Αθήνας να βελτιωθούν οι σχέσεις των δύο χωρών αντικατοπτριζόταν σε σημείωμα που παραδόθηκε στον Αμερικανό πρέσβη στις 4 Ιανουαρίου 1975, με το οποίο η ελληνική κυβέρνηση, αφού παρουσίαζε την κατάσταση της οικονομίας της χώρας, ζητούσε αμερικανική στρατιωτική και οικονομική βοήθεια,⁶⁶ η παροχή της οποίας παρουσίαζε προβλήματα εξαιτίας των ζητημάτων με την Τουρκία για την Κύπρο και το Αιγαίο.

Τον Ιανουάριο του 1975 ο Kissinger ζήτησε από τη CIA και το Υπουργείο Άμυνας μια επαναξιολόγηση της πολιτικής ασφάλειας προς την Ελλάδα, με ειδική αναφορά στην αμερικανική στρατιωτική παρουσία στη χώρα, τις αμερικανικές στρατιωτικές εγκαταστάσεις, τον ελλιμενισμό (homeporting), την ασφάλεια του NATO και τις διμερείς συμφωνίες για οικονομική και στρατιωτική βοήθεια στην Ελλάδα, καθώς και τους στόχους των Ελλήνων τόσο για τις σχέσεις τους με τις ΗΠΑ, όσο και για τη σημασία μιας συμφωνίας για το Κυπριακό στις μεταξύ τους σχέσεις.⁶⁷

Στον προκαταρκτικό γύρο των συνομιλιών για το μέλλον των σχέσεων Ελλάδας - ΗΠΑ σε θέματα ασφαλείας (10-14 Φεβρουαρίου 1975) έγινε σαφές ότι οι Έλληνες επιδίωκαν «αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας της σχέσης» τους με τις ΗΠΑ, που θα ήταν «περισσότερο από διακοσμητικές, αλλά λιγότερο από ζωτικής σημασίας».⁶⁸ Εκείνο που καθησύχαζε τις ΗΠΑ ήταν ότι η ελληνική πλευρά δεν αμφισβητούσε τη βασική παραδοχή ότι η «διμερής στρατιωτική συνεργασία με τις ΗΠΑ είναι σημαντική για την Ελλάδα» και ότι, στο ευρύτερο πλαίσιο των ευθυνών των ΗΠΑ στην περιφέρεια αυτή, «ένας αποτελεσματικός στρατιωτικός ρόλος των ΗΠΑ είναι θετικός και σταθεροποιητικός».⁶⁹ Το πρώτο αυτό συμπέρασμα, θεωρήθηκε από τις ΗΠΑ ότι αποτελεί τη βάση για περαιτέρω διαπραγματεύσεις, οι οποίες μπορούσαν να καταλήξουν σε ικανοποιητικά αποτελέσματα και για τις δύο πλευρές.⁷⁰

⁶⁶ *Αρχείο*, τ. 8, Υπόμνημα ελληνικής κυβέρνησης προς Kubisch (4.1.1975), σελ. 279-280.

⁶⁷ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 33 (16.1.1975), σελ. 151-152.

⁶⁸ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 35 (13.2.1975), εδώ σελ. 159.

⁶⁹ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 35 (13.2.1975), εδώ σελ. 159.

⁷⁰ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 36 (27.2.1975), εδώ σελ. 133.

Σύμφωνα με έκθεση του αμερικανικού Υπουργείου Άμυνας (21 Μαρτίου 1975), η Ελλάδα προσερχόταν στις συνομιλίες, αποσκοπώντας: στη μείωση της αμερικανικής στρατιωτικής παρουσίας στη χώρα· την επικαιροποίηση, εδραίωση και ενίσχυση των υπάρχουσών διμερών συμφωνιών· αλλά και την ισχυροποίηση της ελληνικής κυριαρχίας μέσω της πιο άμεσης παρακολούθησης και του ελέγχου των αμερικανικών στρατιωτικών δραστηριοτήτων στην Ελλάδα.⁷¹ Αντίστοιχα, οι στόχοι των ΗΠΑ (σε σχέση και με το ΝΑΤΟ) ήταν: η διατήρηση των θεμελιωδών αρχών που διείπαν τις ελληνο-αμερικανικές σχέσεις στο επίπεδο της ασφάλειας· η επιστροφή της Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ· ενώ, αν η ελληνική πλευρά το έθετε, θα δινόταν ως ευνοϊκός όρος η μείωση ή ενοποίηση ορισμένων βάσεων/εγκαταστάσεων που θεωρούνταν λιγότερο σημαντικές.⁷² Μεταξύ άλλων, η έκθεση σημείωνε ότι ποικίλοι παράγοντες μπορούσαν να επηρεάσουν την έκβαση των συνομιλιών. Ανάμεσά στους, οι πιέσεις στο εσωτερικό της Ελλάδας προς τον πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή, η κατάσταση στην Κύπρο, οι ελληνο-τουρκικές σχέσεις γενικότερα, αλλά και τα επίπεδα της αμερικανικής οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας στο μέλλον, καθώς και οι αντιδράσεις στο Κογκρέσο και η στάση των κρατών-μελών του ΝΑΤΟ, για τη θέση της Ελλάδας στη Συμμαχία.⁷³

Οι στόχοι των δύο πλευρών παρουσιάζονταν διαφοροποιημένοι, ενώ στις μεταξύ τους σχέσεις παρεμβάλλεται πλέον και ο παράγοντας της κρίσης στην Κύπρο αλλά και οι σχέσεις με την Τουρκία.⁷⁴ Ο κίνδυνος για τη Ελλάδα δεν προερχόταν όπως στο παρελθόν «από βορράν» και μια ενδεχόμενη σύγκρουση Ανατολής - Δύσης, αλλά από την Ανατολή (Τουρκία).⁷⁵ Οι ΗΠΑ ωστόσο αντιμετώπιζαν τη νέα κατάσταση με όρους του παρελθόντος, αλλά και με τον φόβο για δημιουργία παραδείγματος που θα έβρισκε μιμητές μέσα στο ΝΑΤΟ.⁷⁶ Σε κύριο ζητούμενο αναδεικνυόταν, επομένως, το ζήτημα των αμερικανικών βάσεων στο ελληνικό έδαφος και το καθεστώς που αυτές θα απολάμβαναν.

⁷¹ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 40 (21.3.1975), εδώ σελ. 141.

⁷² *FRUS*, 1973-1979, Doc. 40 (21.3.1975), εδώ σελ. 141-142.

⁷³ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 40 (21.3.1975), εδώ σελ. 143.

⁷⁴ Βλ. και Couloumbis 1983· Συρίγος 2015.

⁷⁵ Χουρμούλης 2014.

⁷⁶ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 38 (15.3.1975), εδώ σελ. 136· *FRUS*, 1973-1979, Doc. 56 (15.12.1975), εδώ σελ. 200.

Σύμφωνα μάλιστα με υπόμνημα του Kissinger προς τον Ford (27 Φεβρουαρίου 1975), η Αμερικανική Πρεσβεία της Αθήνας, διατηρώντας στάση αναμονής, αξιολογούσε ότι η ελληνική πλευρά θα έφτανε σε «μια ενδεχόμενη κατάληξη –ικανοποιητική και για τις δύο πλευρές», αν και οι συνομιλίες προβλέπονταν παρατεταμένες και σκληρές.⁷⁷ Ακόμη, σημειώνεται ότι η ελληνική πλευρά επιθυμούσε οι διαπραγματεύσεις να καταλήξουν σε μια «διμερή συμφωνία συνεργασίας» για τις αμυντικές εγκαταστάσεις που θα παρέμεναν στην Ελλάδα, η οποία και θα υποβαλλόταν στη Βουλή προς ψήφιση.⁷⁸ Ταυτόχρονα, η αμερικανική πλευρά, για μία ακόμη φορά, τόνιζε τον σημαντικό ρόλο των εγκαταστάσεων των ΗΠΑ στο ελληνικό έδαφος για την άμυνα του NATO και της Ελλάδας.⁷⁹

Στην προσπάθεια να επουλωθούν οι πληγές του καλοκαιριού του 1974 εντάσσεται το ψήφισμα του Κογκρέσου στις 5 Φεβρουαρίου 1975 για αναστολή της στρατιωτικής βοήθειας προς την Τουρκία. Η αιτιολογία ήταν ότι ο παρεχόμενος από τις ΗΠΑ στρατιωτικός εξοπλισμός είχε χρησιμοποιηθεί παράνομα από την Τουρκία κατά την εισβολή στην Κύπρο. Η εξέλιξη αυτή, παρά το γεγονός ότι δεν προέρχονταν από πρωτοβουλία της εκτελεστικής εξουσίας, αύξησε τις ελπίδες στην Ελλάδα ότι η πίεση των ΗΠΑ στην Τουρκία θα μπορούσε να οδηγήσει σε κάποια πρόοδο στο θέμα της Κύπρου. Ωστόσο, ο Kissinger χαρακτήρισε το embargo «μεγάλο λάθος», ενώ το αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών εξέφρασε επιφυλάξεις για πιθανό κίνδυνο στα συμφέροντα της Αμερικής όσον αφορά την ασφάλεια στη Μέση Ανατολή και τη Δύση.⁸⁰ Kissinger και Ford κινήθηκαν παρασκηνιακά προκειμένου να πείσουν το Κογκρέσο να άρει το embargo προς την Τουρκία, τονίζοντας τη σημαντική γεωστρατηγική σημασία της χώρας, που μοιράζεται μακρά σύνορα με τη Σοβιετική Ένωση, φυλάσσει τον Βόσπορο και τα Δαρδανέλια, και διατηρεί καλές σχέσεις με τις περισσότερες δυνάμεις της Μέσης Ανατολής.⁸¹

⁷⁷ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 36 (27.2.1975), εδώ σελ. 134.

⁷⁸ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 36 (27.2.1975), εδώ σελ. 134.

⁷⁹ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 36 (27.2.1975), σελ. 133-134.

⁸⁰ Maragkou 2014, σελ. 657.

⁸¹ Maragkou 2014, σελ. 657-658· Kassimeris 2010, σελ. 99.

Στη Σύνοδο Κορυφής του NATO στις Βρυξέλλες (29 Μαΐου 1975), ο Καραμανλής και ο πρόεδρος Ford είχαν την ευκαιρία να συζητήσουν τα δύο πιο σημαντικά ζητήματα που επηρέαζαν τις ελληνο-αμερικανικές σχέσεις: το Κυπριακό και τις ελληνο-τουρκικές διαφορές στο Αιγαίο. Ο Ford ανέφερε ότι οι ΗΠΑ επιθυμούσαν να συμβάλλουν στην επίλυση των ζητημάτων, καθώς ορισμένες εξελίξεις «είναι ατυχείς για το NATO και έχουν δημιουργήσει τεράστια προβλήματα στις Ηνωμένες Πολιτείες». ⁸² Ωστόσο δεν έκανε συγκεκριμένες προτάσεις που θα μπορούσαν να βοηθήσουν προς αυτή την κατεύθυνση. Για εκείνο που φάνηκε να ενδιαφέρεται μόνον ήταν η αποκατάσταση της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας προς την Τουρκία, καθώς ανέφερε ότι η διακοπή της ήταν αντιπαραγωγική, «υπό την έννοια ότι μειώνει τις δυνατότητες αμερικανικής συμπαραστάσεως», ⁸³ με τον Καραμανλή να αντιτείνει ότι το θέμα αυτό θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί με δύο τρόπους: «είτε ως μέσον πίεσης, είτε να μη διακοπή και να παραμείνη ως απειλή». ⁸⁴ Από όσα διαμείφθηκαν ο Καραμανλής αντιλήφθηκε ότι η Ουάσιγκτον δεν ήταν πρόθυμη να πιέσει την Τουρκία, και ανέφερε απογοητευμένος: «είναι η περίπτωση όπου δύο πλευρές έχουν δυσκολία και η τρίτη πλευρά δίνει συμβουλή στη λάθος πλευρά». ⁸⁵

Ακόμη, ο Έλληνας πρωθυπουργός αναφέρθηκε και στα προβλήματα με την Τουρκία στο Αιγαίο, λέγοντας:

Είμαστε υπέρ του status quo που υφίσταται από το 1913. Αλλά οι Τούρκοι δημιουργούν συνεχώς προβλήματα σχετικά με την υφαλοκρηπίδα, τους αεροδιαδρόμους και, στην πραγματικότητα, θέλουν να μοιράσουν το Αιγαίο κάτι που θα σήμαινε ότι πολλά από τα νησιά μας θα βρίσκονταν σε τουρκική θάλασσα. [...] Πρέπει να σας πω ότι αν όλα αυτά τα θέματα δεν επιλυθούν και παραταθούν, αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει σε πόλεμο, ενδεχόμενο που δεν μπορεί να αποκλειστεί. Και στις δύο χώρες τα πνεύματα έχουν εξαφθεί και θα ήταν κρίμα αν ο πόλεμος ξεσπούσε κάτω από τη μύτη της Συμμαχίας μας. ⁸⁶

⁸² *FRUS*, 1973-1979, Doc. 50 (29.5.1975), εδώ σελ. 164.

⁸³ *Αρχείο*, τ. 8, Ford - Καραμανλής (29.5.1975), εδώ 415· *FRUS*, 1973-1979, Doc. 50 (29.5.1975), εδώ σελ. 164.

⁸⁴ *Αρχείο*, τ. 8, Ford - Καραμανλής (29.5.1975), εδώ 415· *FRUS*, 1973-1979, Doc. 50 (29.5.1975), εδώ σελ. 165.

⁸⁵ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 50 (29.5.1975), εδώ σελ. 167.

⁸⁶ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 50 (29.5.1975), εδώ σελ. 164.

Με τη συζήτηση να οδεύει σε αδιέξοδο, ο Καραμανλής υπογράμμισε ότι η Ελλάδα ήταν έτοιμη να υπερασπιστεί τα συμφέροντά της και να πολεμήσει αν χρειαζόταν, καθώς και ότι σε μια τέτοια περίπτωση οι Τούρκοι θα ήταν τα πρώτα θύματα, καθώς θα είχαν ανοίξει τον δρόμο στους Σοβιετικούς.⁸⁷ Και συνέχισε απευθυνόμενος προς τον Ford: «Το πιο χρήσιμο πράγμα που μπορείτε να κάνετε είναι να πείτε στους Τούρκους ό,τι έχετε ήδη πει σε μας, αλλά να το πείτε δημοσίως ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν θα ανεχθούν στρατιωτική δράση»,⁸⁸ τόσο στην Κύπρο, όσο και στο Αιγαίο.

Στην ίδια συνομιλία, ο Έλληνας πρωθυπουργός επανέλαβε τη θέση της χώρας απέναντι στο ΝΑΤΟ:

Ήμασταν αναγκασμένοι να αποχωρήσουμε από το στρατιωτικό σκέλος της Συμμαχίας. Δεν μας έδωσε καμία ευχαρίστηση να το πράξουμε. Δεν υπήρχε άλλος τρόπος. Μπορούμε να αλλάξουμε μόνον, όταν έχουν εξαλειφθεί οι λόγοι για αυτήν την ενέργεια. Οι αιτίες πρέπει να αρθούν. [...] Πρώτα πρέπει να αποκατασταθεί η ομαλότητα. Έχω εξηγήσει τα προβλήματα. Δεν θα σας πω πώς μπορούν να διευθετηθούν, αλλά ελπίζουμε ότι θα κάνετε το καλύτερο για να βοηθήσετε.⁸⁹

Αξίζει να σημειωθεί ότι στο σημείο αυτό για δεύτερη φορά στην ίδια συνομιλία ο Καραμανλής αναφέρθηκε στο ενδεχόμενο σύγκρουσης με την Τουρκία και την κατάσταση που θα δημιουργείτο στο πλαίσιο της Συμμαχίας, με δύο κράτη-μέλη της να βρίσκονται σε πόλεμο.⁹⁰

Παρά την επιθυμία του Ford να συζητηθεί το ενδεχόμενο της άμεσης επιστροφής της Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, ο Καραμανλής δεν ήταν διατεθειμένος, παρά το γεγονός ότι ήταν υπέρ της Συμμαχίας και περιέγραψε τον εαυτό του ως το πιο φιλοδυτικό Έλληνα πολιτικό.⁹¹

⁸⁷ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 50 (29.5.1975), εδώ σελ. 167.

⁸⁸ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 50 (29.5.1975), εδώ σελ. 167.

⁸⁹ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 50 (29.5.1975), εδώ σελ. 168-169.

⁹⁰ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 50 (29.5.1975), εδώ σελ. 169.

⁹¹ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 50 (29.5.1975), εδώ σελ. 169.

Αθήνα και Ουάσιγκτον δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν, καθώς οι απόψεις τους για όλα τα θέματα (Κύπρος, ελληνο-τουρκικές σχέσεις, επιστροφή της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ) δεν φαίνονταν συμβατές. Η ελληνική αίσθηση ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες ακολούθησαν φιλοτουρκική γραμμή ήταν αρκετά εμφανής και ενισχύθηκε περισσότερο από την απροθυμία του Ford να πιέσει την Τουρκία.

Σε άλλη μία συνάντηση, στις 30 Ιουλίου 1975 στο περιθώριο της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη στο Ελσίνκι, μεταξύ Καραμανλή και Ford, επιβεβαιώθηκαν οι διαφορές των δύο χωρών. Ο πρόεδρος των ΗΠΑ για μία ακόμη φορά προέκρινε το ενδιαφέρον του να βρεθούν τρόποι για την άρση του embargo προς την Τουρκία:

Ήμουν πεπεισμένος και εξακολουθώ να είμαι ότι η συνέχιση του εμπάργκο αποτελεί μειονέκτημα για την επίλυση του Κυπριακού, υπονομεύει το ΝΑΤΟ, δεν βοηθά την Ελλάδα, και περιλαμβάνει το κλείσιμο των βάσεων των ΗΠΑ, που συνδέονται βαθιά με την εθνική ασφάλεια των ΗΠΑ.⁹²

και προσέθεσε ότι:

Το κλείσιμο των βάσεων είναι εξαιρετικά σοβαρό. Αν οι Τούρκοι διατηρήσουν την ανυποχώρητη στάση τους στην Κύπρο σίγουρα θα καθυστερήσει μια λύση, αλλά και θα οδηγήσει σε προβλήματα στο Αιγαίο.⁹³

Η απάντηση του Καραμανλή ήταν ότι «δεν πρέπει να ζητάται από την ελληνική Κυβέρνηση να βοηθήσει διά την αποστολή όπλων στην Τουρκία». ⁹⁴ Αναφερόμενος μάλιστα στη στάση που επέλεξε να κρατήσει –σύμφωνα με το αμερικανικό πρακτικό της συνομιλίας– σημείωσε ότι «Την υιοθέτησα σε πλήρη γνώση ότι έχω την ευθύνη για την ειρήνη, προς τη Δύση και προς τη Συμμαχία».⁹⁵

⁹² *FRUS*, 1973-1979, Doc. 51 (30.7.1975), εδώ σελ. 172.

⁹³ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 51 (30.7.1975), εδώ σελ. 172.

⁹⁴ *Αρχείο*, τ. 8, Ford - Καραμανλής (30.7.1975), σελ. 490.

⁹⁵ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 51 (30.7.1975), εδώ σελ. 177.

Η αμερικανική πλευρά και πάλι απέφυγε να προβεί σε συγκεκριμένες εισηγήσεις για πιθανές λύσεις των προβλημάτων.

Το ψήφισμα του Κογκρέσου στις 2 Οκτωβρίου 1975 ήρθε να προκαλέσει νέα εμπλοκή στις σχέσεις ΗΠΑ - Ελλάδας. Σύμφωνα με αυτό, η Άγκυρα θα μπορούσε να παραλάβει οπλισμό που είχε παραγγείλει πριν από τις 5 Φεβρουαρίου 1975 (ψήφισμα Κογκρέσου για embargo στην παροχή στρατιωτικής βοήθειας στην Τουρκία), ενώ παράλληλα θα παρεχόταν βοήθεια “εξισορροπητικής” φύσης προς την Ελλάδα. Η σχετική δήλωση του Ford έκανε λόγο για «ουσιώδες πρώτο βήμα εις την διαδικασίαν της επανοικοδομήσεως σχέσεων εμπιστοσύνης και φιλίας με πολυτίμους φίλους και συμμάχους εις την ανατολικήν Μεσόγειον»,⁹⁶ ενώ η αντίδραση της Αθήνας συνοψίστηκε στην κυβερνητική ανακοίνωση:

είναι αυτονόητον ότι η Ελληνική Κυβέρνησης δεν ημπορεί παρά να εκφράσει λύπην διά την επιψήφισιν του νομοσχεδίου. Πάντως όσοι ετάχθησαν υπέρ αυτού –και είναι πολλοί– το υποστήριζαν με το επιχείρημα ότι θα διευκόλυνε την εξεύρεσιν μιας δικαίας λύσεως του Κυπριακού. Είναι φυσικό να αναμένομε ότι θα εργαστούν, τουλάχιστον, προς την κατεύθυνσιν αυτήν.⁹⁷

Στην επιστολή που θα απευθύνει ο Αμερικανός πρόεδρος Ford στον Καραμανλή, προκειμένου να εξηγήσει τη στάση των Ηνωμένων Πολιτειών, αφού αναφέρει την πεποίθησή του ότι οι ΗΠΑ «θα είναι εις καλυτέραν θέσιν να επηρεάσουν την τουρκικήν Κυβέρνησιν επί του Κυπριακού τώρα που ήρθη μερικώς το εμπάργκο», εκφράζει την επιθυμία να ικανοποιηθεί «όσον το δυνατόν ταχύτερον και ευμενέστερον το αίτημα της Ελλάδος για οικονομικήν και στρατιωτικήν βοήθειαν».⁹⁸ Ακόμη, δεν παραλείπει να τονίσει «σαφώς την σημασίαν δι’ αμφοτέρας τας Κυβερνήσεις [...] καθώς και διά τους κοινούς συμμάχους [...] της επαναλήψεως υπό της Ελλάδος ενός πλήρους ρόλου εντός του ΝΑΤΟ», και καταλήγει εκφράζοντας την ελπίδα του ότι «η Κυβέρνησίς σας [η ελληνική] θα εξακολουθήση να εκτιμά την σπουδαιότηταν των αμερικανικών στρατιωτικών εγκαταστάσεων, των οποίων η παρουσία

⁹⁶ *Αρχείο*, τ. 9, Δήλωση Ford (2.10.1975), εδώ σελ. 56.

⁹⁷ *Αρχείο*, τ. 9, Κυβερνητική ανακοίνωση (2.10.1975), σελ. 57.

⁹⁸ *Αρχείο*, τ. 9, Ford προς Καραμανλή (7.10.1975), σελ. 59.

εις την Ελλάδα», όπως πιστεύει «εξυπηρετεί τα αμυντικά συμφέροντα αμφοτέρων των χωρών και της συμμαχίας του NATO».⁹⁹

Ο Καραμανλής εξέφρασε τη «ζωηράν έκκληξίν του» καθώς η επιστολή του Ford φαινόταν να συνέδεε τη χορήγηση βοήθειας προς την Ελλάδα με το θέμα της επανόδου της χώρας στο NATO αλλά και των αμερικανικών βάσεων. Ο πρωθυπουργός διερωτήθηκε αν η σύνδεση αυτή αποτελεί «απλώς ένα σφάλμα και όχι την πολιτική της αμερικανικής κυβερνήσεως» και δήλωσε ότι «η βοήθεια, υπό τους όρους αυτούς, δεν είναι αποδεκτή».¹⁰⁰ Στη συνέχεια, ζήτησε από τις ΗΠΑ να ασκήσουν «αποτελεσματικότερη πίεση» στην Τουρκία και να δεσμευτούν ότι «δεν θα επιτρέψουν την διατάραξιν της ειρήνης εις το Αιγαίον».¹⁰¹ Η απάντηση του Αμερικανού πρέσβη στο έντονο ύφος του Έλληνα πρωθυπουργού ήταν ότι το συγκεκριμένο σημείο οφειλόταν «εις ατυχήν έμπνευσιν» των υπαλλήλων που είχαν συντάξει την επιστολή.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό η δυσκολία που προέκυπτε στις σχέσεις των δύο χωρών. Η ελληνική κυβέρνηση επιδίωκε μια επανατοποθέτηση της σχέσης προσαρμοσμένη στις ανάγκες της εποχής και την κατάσταση που διαμόρφωνε η στάση της Τουρκίας στην Κύπρο και το Αιγαίο, αλλά και η κορύφωση της ύφεσης το 1975 με τις Συμφωνίες του Ελσίνκι. Αντίθετα, οι ΗΠΑ επιδίωκαν να διατηρήσουν τον έλεγχο της περιοχής με όρους παλαιότερων δεκαετιών. Μια «πιθανή αύξηση της σοβιετικής επιρροής» στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου συνιστούσε τη μεγαλύτερη ανησυχία τους, γεγονός που τις εμπόδιζε να λάβουν μέτρα εναντίον της Τουρκίας, προκρίνοντας τον ρόλο της χώρας στην περιοχή και το NATO. Επιπλέον, η σταθερή αναφορά του ζητήματος της λειτουργίας των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα καθώς και της επιστροφής της τελευταίας στη Συμμαχία, καταδεικνύει τόσο αυτές τους τις ανησυχίες, όσο και τον φόβο για μείωση της επιρροής των ΗΠΑ.¹⁰² Αξίζει πάντως να σημειωθεί και η διαφορά προσέγγισης των σχέσεων με την Ελλάδα μεταξύ της

⁹⁹ *Αρχείο*, τ. 9, Ford προς Καραμανλή (7.10.1975), σελ. 59.

¹⁰⁰ *Αρχείο*, τ. 9, Καραμανλής - Kubisch (7.10.1975), σελ. 59-60.

¹⁰¹ *Αρχείο*, τ. 9, Καραμανλής - Kubisch (7.10.1975), εδώ σελ. 60.

¹⁰² *FRUS*, 1973-1979, Doc. 56 (15.12.1975), εδώ σελ. 197.

εκτελεστικής εξουσίας και του Κογκρέσου, με το τελευταίο να αποφασίζει με διαφορετικό σκεπτικό. Από την άλλη πλευρά, στην Ελλάδα δεν παρουσιαζόταν αμφισβήτηση των βασικών στόχων της χώρας. Η επιθυμία για επανατοποθέτηση της χώρας ως ισότιμου μέλους της διεθνούς κοινότητας άφηνε τις επιμέρους διαφορές των πολιτικών δυνάμεων στο εσωτερικό της χώρας.

4.1.1 Οι αμερικανικές βάσεις

Το κλίμα του Ψυχρού Πολέμου και οι ανησυχίες της ελληνικής κυβέρνησης για την ευπάθεια των βορείων συνόρων της σε συνδυασμό με τον «από βορράν» κίνδυνο είχαν οδηγήσει από τη δεκαετία του 1950 σε αμυντική συμφωνία με τις ΗΠΑ, με την οποία η Ελλάδα προστατευόταν σε ενδεχόμενη στρατιωτική επίθεση από τις γειτονικές κομμουνιστικές χώρες, μέσω της οργάνωσης του συστήματος αμυντικής ασφάλειας της χώρας. Μετά τη συμφωνία «περί στρατιωτικών ευκολιών» που υπογράφηκε (12 Οκτωβρίου 1953) μεταξύ ΗΠΑ και Ελλάδας διαμορφώθηκε σταδιακά ένα πλέγμα εγγράφων,¹⁰³ το οποίο προσδιόρισε το καθεστώς λειτουργίας των αμερικανικών εγκαταστάσεων στη χώρα. Κατά τη δεκαετία του 1960 περιλαμβάνονταν τέσσερις κύριες εγκαταστάσεις (Ελληνικό, Σούδα, Ηράκλειο, Νέα Μάκρη) και άλλες μικρότερες, αμερικανικές και νατοϊκές, εγκαταστάσεις, κυρίως αεροπορικές, τηλεπικοινωνιακές και ναυτικές.¹⁰⁴

Αναλυτικότερα, οι εγκαταστάσεις στο ελληνικό έδαφος είχαν ιδιαίτερη σημασία καθώς παρείχαν τη δυνατότητα πρόσβασης στο Αιγαίο, παρείχαν σημαντικούς επικοινωνιακούς συνδέσμους μεταξύ NATO και στρατιωτικών δυναμένων των ΗΠΑ, λειτουργούσαν ως προωθημένα κέντρα ανεφοδιασμού και αποθήκες υλικού για τις ναυτικές

¹⁰³ Η λειτουργία των βάσεων μετά το 1957 είχε συνδυαστεί και με την πιθανότητα χρήσης πυρηνικών όπλων, ενώ έως το 1960 η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε δεχτεί την τοποθέτηση αμερικανικών πυραύλων μέσου βεληνεκούς. Το Μάιο του 1959 είχε υπογραφεί διμερής συμφωνία για την από κοινού ανάπτυξη αμυντικών σχεδίων εκπαίδευσης προσωπικού και μεταβίβασης στις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις μη πυρηνικών τμημάτων τακτικών ατομικών όπλων. Βλ. Σβολόπουλος 2000α, σελ. 254. Σύμφωνα μάλιστα με την Αριστερά, οι συμφωνίες αυτές παγίωναν την αποικιακή εξάρτηση της χώρας από τις ΗΠΑ. Βλ. σχετικά Μητσοτάκης 2005, σελ. 85. Ακόμη για την πιθανή τοποθέτηση πυρηνικών όπλων από το NATO, βλ. Χουρχούλης 2016, σελ. 291.

¹⁰⁴ Σβολόπουλος 2000α, σελ. 254.

και από αέρος δυνάμεις του NATO και των ΗΠΑ, επέτρεπαν την επιτήρηση και καταγραφή των δραστηριοτήτων των δυνάμεων της Σοβιετικής Ένωσης στην Ανατολική Μεσόγειο. Ωστόσο, διατυπωνόταν συχνά η άποψη ότι δεν εξυπηρετούνταν με ουσιαστικό τρόπο οι ελληνικές αμυντικές ανάγκες: η χώρα δεν λάμβανε στρατιωτική βοήθεια για την παραμονή των αμερικανικών στρατευμάτων και του εξοπλισμού στο έδαφός της, ούτε η ελληνική κυβέρνηση είχε δικαίωμα πρόσβασης στις πληροφορίες που συγκεντρώνονταν στις βάσεις.

Την περίοδο της δικτατορίας εξαιτίας των εξελίξεων στον ευρύτερο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής, αναβαθμίστηκε η σημασία των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα. Δεν είναι τυχαία η δήλωση του αντιπροέδρου των ΗΠΑ Spiro Agnew (Άγκνιου) το 1971 ότι «Ορισμένοι από τας βάσεις εις την Ελλάδα είναι αναντικατάστατοι από πλευράς στρατηγικής σημασίας για την ασφάλειαν των Ηνωμένων πολιτειών»,¹⁰⁵ ενώ λίγο αργότερα (1972) ο πρόεδρος Νίχσον θα δήλωνε στη Γερουσία ότι «χωρίς τη βοήθεια προς την Ελλάδα και την Τουρκία δεν είναι δυνατόν να υπάρξει βιώσιμη πολιτική προς διάσωσιν του Ισραήλ». ¹⁰⁶ Στις αρχές μάλιστα του 1973 (8 Ιανουαρίου) υπογράφηκε, παρά τις αντιδράσεις του Κογκρέσου, μεταξύ ελληνικού και αμερικανικού Ναυτικού συμφωνία για νέα βάση κοντά στην Ελευσίνα που προέβλεπε διευκολύνσεις για τα σκάφη του Έκτου Στόλου,¹⁰⁷ καθιστώντας εξαιρετικά σημαντικό για το ναυτικό των ΗΠΑ το καθεστώς της δικτατορίας στην Ελλάδα.

Μετά τα γεγονότα του Αυγούστου του 1974 το καθεστώς των αμερικανικών βάσεων τέθηκε εν αμφιβόλω για πρώτη φορά. Η στάση που είχαν τηρήσει οι ΗΠΑ είχε προκαλέσει την απογοήτευση αλλά και την έντονη δυσαρέσκεια, τόσο της ελληνικής κοινής γνώμης, όσο και των κρατικών αξιωματούχων, οι οποίοι με σκληρό τρόπο είχαν διαπιστώσει ότι η ηγέτιδα δύναμη του NATO ίσως να μην ήταν τόσο αξιόπιστη όσο θεωρούνταν στο παρελθόν.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Σβολόπουλος 2000α, σελ. 284.

¹⁰⁶ Σβολόπουλος 2000α, σελ. 285.

¹⁰⁷ Σβολόπουλος 2000α, σελ. 285 και Kassimeris 2010, σελ. 94.

¹⁰⁸ Μητσοτάκης 2005, σελ. 84.

Η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας πληροφόρησε τις ΗΠΑ ότι, μετά τη διεξαγωγή των βουλευτικών εκλογών, η Ελλάδα θα προχωρούσε σε συνολική επαναδιαπραγμάτευση του καθεστώτος των αμερικανικών βάσεων, υπό το πρίσμα των νέων αναγκών ασφαλείας.¹⁰⁹

Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του υπουργού Εξωτερικών Γεώργιου Μαύρου:

«Η οι βάσεις εξυπηρετούν την ασφάλεια και την ακεραιότητα της χώρας μας, [...], ή δεν εξυπηρετούν τα ελληνικά συμφέροντα και τότε καμία, ελπίζω, ελληνική κυβέρνηση δεν είναι δυνατόν να δεχθεί να νοικιάση, με οποιοδήποτε τίμημα, εθνικά εδάφη για την εξυπηρέτηση της στρατηγικής άλλων χωρών.»¹¹⁰

Πραγματικά, μετά τις εκλογές στις 17 Νοεμβρίου 1974, η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας έσπευσε να εξετάσει το ζήτημα των βάσεων καθώς αυτό εντασσόταν στο συνολικό πλέγμα των ελληνο-αμερικανικών σχέσεων.¹¹¹ Λογικά, στρατηγικά αλλά και συμβατικά οι βάσεις στο ελληνικό έδαφος αποτελούσαν αναπόσπαστο τμήμα της αμυντικής δομής της νότιας πτέρυγας του ΝΑΤΟ, καθώς εξυπηρετούσαν τη συλλογική βοήθεια και τους κοινούς στόχους των δύο χωρών στο πλαίσιο της Συμμαχίας.¹¹² Η ελληνική πλευρά κατέστησε σαφές ότι δεν θα ανεχόταν τη διαιώνιση του περίπλοκου πλαισίου συμφωνιών των προηγούμενων χρόνων, για το οποίο μάλιστα υπήρχαν πλέον σημαντικές αντιρρήσεις πολιτικής και στρατηγικής υφής.¹¹³ Σκοπός της κυβέρνησης, δεν ήταν μόνον ο εκσυγχρονισμός του υφιστάμενου απαρχαιωμένου καθεστώτος, αλλά και η χρησιμοποίηση των διαπραγματεύσεων ως μέσου άσκησης γενικότερης πίεσης προς τις ΗΠΑ.¹¹⁴

Σε συνέχεια της ρηματικής διακοίνωσης προς τις ΗΠΑ (Νοέμβριος 1974), η ελληνική κυβέρνηση εισερχόταν «εις την τεχνική διαδικασία [...] της αναθεώρησης του καθεστώτος

¹⁰⁹ Μητσοτάκης 2005, σελ. 66.

¹¹⁰ Αναφέρεται στο Βαληνάκης 1989, σελ. 276.

¹¹¹ Μητσοτάκης 2005, σελ. 84.

¹¹² Βαληνάκης 1989, σελ. 276.

¹¹³ Μητσοτάκης 2005, σελ. 85.

¹¹⁴ Βαληνάκης 1989, σελ. 276.

των εν Ελλάδι αμερικανικών βάσεων.¹¹⁵ Σε συνάντηση του Αμερικανού πρέσβη Kubisch με τον Καραμανλή στις 17 Δεκεμβρίου 1974, μεταξύ άλλων συζητήθηκε και το θέμα των βάσεων. Ο Kubisch ανέφερε ότι

οι Αμερικανοί αντιλαμβάνονται την ανάγκη να μειώσουν τον αριθμόν του εν Ελλάδι στρατιωτικού προσωπικού και ότι κατανοούν την θέσην ότι πρέπει να διατηρηθούν εκείναι αι βάσεις αι οποίαι εξυπηρετούν κοινούς αμυντικούς σκοπούς,

με τον Καραμανλή να απαντά ότι «το θέμα τούτο είναι και ουσιαστικόν και ψυχολογικόν» καθώς και ότι πίστευε «ότι θα υπάρξη καλή θέλησις εξ αμοτέρων των πλευρών προς εξεύρεσιν λύσεως, ιδία εάν επιτευχθή ικανοποιητική ρύθμισις του Κυπριακού».¹¹⁶

Οι διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν στις 10 Φεβρουαρίου 1975 στην Αθήνα. Μέσα σε διάστημα δύο μηνών (Φεβρουάριος-Απρίλιος) κατέληξαν σε προκαταρκτική συμφωνία, η οποία περιόριζε σημαντικά τις διευκολύνσεις και τα προνόμια που έως τότε απολάμβαναν οι αμερικανικές εγκαταστάσεις στην Ελλάδα,¹¹⁷ ενώ οριοθετήθηκε η μορφή της τελικής συμφωνίας. Η ελληνική πλευρά τερμάτιζε σημαντικές λιμενικές διευκολύνσεις του Έκτου Στόλου στην Ελευσίνα, μείωνε την αμερικανική παρουσία στο αεροδρόμιο της Αθήνας, έκλεινε τη βάση στο Ελληνικό, έθετε τις υπόλοιπες αμερικανικές βάσεις υπό ελληνική στρατιωτική διοίκηση, ενώ άφηνε σε μελλοντική συμφωνία το καθεστώς των υπόλοιπων εγκαταστάσεων και διευκολύνσεων προς τις ΗΠΑ στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ.¹¹⁸

Σύμφωνα με τον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών Δημήτριο Μπίτσιο:

Η αναθεώρηση των ελληνο-αμερικανικών αμυντικών συμφωνιών, που άρχισε στις 10 Φεβρουαρίου 1975 στην Αθήνα [...] είχε [...] ιδιαίτερη σημασία για τις αμυντικές μας ανάγκες. Οι νέες ρυθμίσεις έπρεπε αποτελεσματικότερα να τις εξυπηρετούν. [...] Αλλά υπήρχε και άλλος ένας λόγος πιο βαθύς, πιο καθοριστικός των θέσεων που η αντιπροσωπεία μας είχε πάρει εντολή να υποστηρίξει. Οι ελληνο-αμερικανικές σχέσεις

¹¹⁵ Αρχείο, τ. 8, Προγραμματικές δηλώσεις (11.12.1974), εδώ σελ. 258.

¹¹⁶ Αρχείο, τ. 8, Καραμανλής - Kubisch (17.12.1974), σελ. 275.

¹¹⁷ Κλάνης 2013, σελ. 127. Βλ. και *FRUS*, 1973-1979, Doc. 36 (27.2.1975), σελ. 133-134.

¹¹⁸ Βαληνάκης 1989, σελ. 277-278· *FRUS*, 1973-1979, Doc. 47 (6.5.1975), εδώ σελ. 153.

είχαν περάσει από τη δοκιμασία της ανοχής που η Ουάσιγκτον [...] έναντι της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο. Συνεπώς, ο Καραμανλής [...] καθόρισε ότι από τις στρατιωτικές διευκολύνσεις των Αμερικανών θα διετηρούντο μόνον εκείνες που συνέβαλλαν στις αμυντικές ανάγκες της Ελλάδος.¹¹⁹

Από αμερικανικής πλευράς, φανερό ήταν η προσπάθεια οι διμερείς συζητήσεις να ενταχθούν στο ευρύτερο πλαίσιο της πιθανής μελλοντικής σχέσης της Ελλάδας με το ΝΑΤΟ. Ενώ αναγνωρίζεται ότι ο τύπος των διμερών ρυθμίσεων με την Ελλάδα και η αξία των αμερικανικών εγκαταστάσεων στη χώρα θα επηρεαζόταν από την επανένταξη ή μη στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, ή μια πιθανή ενδιάμεση σχέση.¹²⁰ Τονίζεται ακόμη ότι «η διασύνδεση μεταξύ του ελληνικού ρόλου στο ΝΑΤΟ και των διμερών ελληνο-αμερικανικών συμφωνιών άμυνας είναι περίπλοκη και αλληλεξαρτώμενη», για να καταλήξουν ότι οι ΗΠΑ δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν τις διμερείς διαπραγματεύσεις «εξ ολοκλήρου απομονωμένες από την σχέση Ελλάδα - ΝΑΤΟ, η οποία χρειάζεται περαιτέρω διευκρίνιση».¹²¹

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής απευθυνόμενος στη Βουλή τον Οκτώβριο του 1975, μίλησε για το θέμα των εγκαταστάσεων,

Όσον αφορά τας αμερικανικές βάσεις η θέση της Κυβερνήσεως υπήρξεν και παραμένει σαφής. Το θέμα των βάσεων δεν εδημιουργήθη από εχθρότητα προς την Αμερικήν. Αλλά από την ανάγκην της εναρμονίσεως του καθεστώτος των βάσεων προς τας συγχρόνους συνθήκας και τας εθνικάς ανάγκας.¹²²

Στη συνέχεια αναφέρθηκε στην κατάργηση ή τον περιορισμό των υφισταμένων βάσεων· την παραμονή υπό εθνική διοίκηση μόνον εκείνων που εξυπηρετούσαν παράλληλα και το εθνικά συμφέροντα, καθώς και τη μεταβολή του νομικού καθεστώτος του προσωπικού τους και εξομοίωσή του με εκείνο των υπαλλήλων των άλλων κρατών.¹²³

¹¹⁹ Αναφέρεται στο Μητσοτάκης 2005, σελ. 86.

¹²⁰ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 38, εδώ σελ. 136.

¹²¹ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 38, εδώ σελ. 138. Βλ. και Ριζάς 2008, σελ. 320.

¹²² *Αρχείο*, τ. 9, Καραμανλής στη Βουλή (16.10.1975), εδώ σελ. 77.

¹²³ *Αρχείο*, τ. 9, Καραμανλής στη Βουλή (16.10.1975), εδώ σελ. 77.

Οι συνομιλίες συνεχίστηκαν έως τον Μάρτιο του 1976, οπότε καταγγέλθηκε από την ελληνική πλευρά η υπογραφή αμυντικής συμφωνίας μεταξύ ΗΠΑ και Τουρκίας, που προέβλεπε και παροχή οικονομικής βοήθειας ύψους 1 δισ. δολαρίων για περίοδο τεσσάρων ετών –ενώ από τον Φεβρουάριο του 1975 ίσχυε embargo όπλων των ΗΠΑ προς τη χώρα. Ύστερα από έντονες διαμαρτυρίες της Ελλάδας και διαπραγματεύσεις, στις 15 Απριλίου 1976 υπογράφηκε το «Κείμενο Αρχών» (Συμφωνία Κίσινγκερ - Μπίτσιου), με βάση το οποίο θα διαμορφωνόταν η μελλοντική ελληνο-αμερικανική αμυντική συμφωνία.¹²⁴

Στα τέλη Ιουλίου του 1977, μονογράφηκε η νέα Συμφωνία Αμυντικής Συνεργασίας (DCA), που ακολουθούσε το πνεύμα του «Κειμένου Αρχών», προβλέποντας: περιορισμό της λειτουργίας των βάσεων στο πλαίσιο και τα γεωγραφικά όρια του NATO· διασφάλιση ουσιαστικού ελληνικού ελέγχου στον οπλισμό, το περιεχόμενο, τη χρήση και τη λειτουργία των βάσεων· πληροφόρηση των ελληνικών αρχών για το υλικό που συγκεντρωνόταν στις βάσεις· τετραετή διάρκεια με δυνατότητα ανανέωσης ή καταγγελίας και πριν από τη λήξη της τετραετίας· καθώς και έμπρακτη διασφάλιση της αναλογίας 7:10 στη βοήθεια προς Ελλάδα και Τουρκία. Τελικά, η συμφωνία δεν υπογράφηκε ούτε κυρώθηκε, εξαιτίας των αυξημένων προβλημάτων στις σχέσεις Ελλάδα – NATO, όσον αφορά το θέμα της επανένταξης, αλλά και της άρσης του αμερικανικού embargo όπλων προς την Τουρκία τον Σεπτέμβριο του 1978.¹²⁵

Ένας από τους βασικούς στόχους της εξωτερικής πολιτικής του Καραμανλή ήταν η αναπροσαρμογή του καθεστώτος των στρατιωτικών εγκαταστάσεων των ΗΠΑ. Από ελληνικής πλευράς, στόχος των διαπραγματεύσεων ήταν ο εκσυγχρονισμός του καθεστώτος των βάσεων, επιδιώκοντας τη διατήρηση μόνον των διευκολύνσεων που θα συνέβαλλαν στις αμυντικές ανάγκες της Ελλάδας, με ικανοποιητικό τρόπο.¹²⁶ Από την αρχή η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας κατέστησε σαφές ότι οι δύο χώρες ήταν δεσμευμένες σε μια διμερή σχέση,

¹²⁴ Βαληνάκης 1989, σελ. 278· *FRUS*, 1973-1979, Doc. 64 (14.4.1976), εδώ σελ. 223 σημ. 3.

¹²⁵ Βαληνάκης 19889, σελ. 280-281. Βλ. και Ριζάς 2008, σελ. 321.

¹²⁶ Μητσοτάκης 2005, σελ. 85.

η οποία ενσωμάτωνε επίπεδα αμοιβαίας εξάρτησης και αντιμετώπισης κοινών κινδύνων.¹²⁷

Τα γεγονότα του 1974 είχαν καταδείξει ότι η κύρια απειλή εναντίον της ακεραιότητας της Ελλάδας προερχόταν πλέον από την Ανατολή (Τουρκία). Συνεπώς, απότερος σκοπός της ελληνικής κυβέρνησης, πέραν του εκσυγχρονισμού του καθεστώτος των βάσεων, που θα συνέβαλλε στην «προώθηση των εθνικών της συμφερόντων» σε περιφερειακό πλαίσιο – συγκεκριμένα στην προστασία έναντι της Τουρκίας–, ήταν να χρησιμοποιήσει το ζήτημα για να πείσει τις ΗΠΑ ότι η τουρκική απειλή έπρεπε να ανασχεθεί: πρώτον, για να διατηρηθεί η σταθερότητα στην Ανατολική Μεσόγειο· και δεύτερον, για να αποκατασταθεί η ισορροπία στρατιωτικών δυνάμεων στο Αιγαίο.¹²⁸

Από την πλευρά τους οι Ηνωμένες Πολιτείες, θεωρώντας την Ελλάδα σημαντική στρατηγικά καθώς παρείχε ιδανικές εγκαταστάσεις για τις ναυτικές τους δυνάμεις,¹²⁹ απέβλεπαν η όλη συζήτηση για τις βάσεις να ενταχθεί στο ευρύτερο πλαίσιο της πιθανής μελλοντικής σχέσης της Ελλάδας με το ΝΑΤΟ. Μια πιθανή απώλεια των στρατιωτικών εγκαταστάσεων στην Ελλάδα, θα προκαλούσε δυσλειτουργίες στο ΝΑΤΟ, αλλά και στις ΗΠΑ που θα έχαναν τη δεσπόζουσα θέση τους στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Κατά συνέπεια, οι ΗΠΑ επιδίωκαν να αντιμετωπίσουν τις διμερείς διαπραγματεύσεις ενταγμένες στο πλαίσιο των σχέσεων Ελλάδας - ΝΑΤΟ, οι οποίες βρισκόταν σε «ασαφή κατάσταση»,¹³⁰ χωρίς να πιέζουν τις εξελίξεις. Σε κάθε περίπτωση οι ΗΠΑ έδειχναν διατεθειμένες για

¹²⁷ Μητσοτάκης 2005, σελ. 88.

¹²⁸ Μητσοτάκης 2005, σελ. 87, 88.

¹²⁹ Kassimeris 2010, σελ. 93. Σύμφωνα με μελέτη του ναύαρχου Elmo Zumwalt –πρόην επικεφαλής ναυτικών επιχειρήσεων–, οι ΗΠΑ θεωρούσαν ότι παρόμοιες ρυθμίσεις είχε κάνει η Σοβιετική Ένωση με την Αίγυπτο, τη Συρία και την Αλγερία.

¹³⁰ Αναφέρεται στο Iatrides 2008, σελ. 34-35.

“παραχωρήσεις” που θα είχαν ως «αντάλλαγμα ουσιαστικές ελληνικές παραχωρήσεις»,¹³¹ αλλά και θα διευκόλυναν την ελληνική κυβέρνηση προς το εσωτερικό της.¹³²

4.2 Η αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του NATO

Η δεύτερη τουρκική επίθεση στην Κύπρο στις 14 Αυγούστου 1974 οδήγησε την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας στην απόφαση να αποχωρήσει από το στρατιωτικό σκέλος του NATO. Η κυβερνητική δήλωση ανέφερε:

Κατόπιν της αποδειχθείσης ανικανότητας της Ατλαντικής Συμμαχίας να αναχαιτίσει την Τουρκίαν από τον να δημιουργήσει κατάστασιν συρράξεως μεταξύ των δύο συμμάχων, ο πρωθυπουργός κ. Καραμανλής έδωσεν εντολήν όπως αι ελληνικά ένοπλοι δυνάμεις αποσυρθούν από την Συμμαχίαν του NATO. Η Ελλάς θέλει παραμείνει μέλος της Συμμαχίας μόνον ως προς το πολιτικόν μέρος αυτής.¹³³

Είχε προηγηθεί στις 30 Ιουλίου αίτημα της Ελλάδας για έκτακτη σύγκληση του Συμβουλίου του NATO σε επίπεδο υπουργών Εξωτερικών, προκειμένου να συζητηθεί το ζήτημα της Κύπρου. Ο γενικός γραμματέας Joseph Luns (Λουνς) είχε απορρίψει το αίτημα με το δικαιολογητικό ότι οι περισσότεροι υπουργοί έλειπαν σε διακοπές.

Επομένως, μετά τη δεύτερη τουρκική εισβολή «το ψυχολογικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί στην Ελλάδα [...] δεν ήταν δυνατόν να μείνη χωρίς απάντηση».¹³⁴ Ο Έλληνας πρωθυπουργός χαρακτήρισε «εθνικώς επιβεβλημένη» την απόφαση, καθώς «εφ’ όσον δεν μπορούσε να επιχειρηθή πόλεμος κατά της Τουρκίας, η αποχώρηση από το NATO ήταν το άνοιγμα της βαλβίδας για τη διαφυγή της εκρηκτικά συσσωρευμένης λαϊκής

¹³¹ Αναφέρεται στη διακοπή του ελλιμενισμού των αμερικανικών πλοίων, βλ. *FRUS*, 1973-1979, Doc. 41 (3.4.1975), εδώ σελ. 145.

¹³² «Στην Ελλάδα εκτιμάται ότι η συμφωνία ενίσχυσε τη θέση του πρωθυπουργού Καραμανλή έναντι της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης από τα αριστερά του», βλ. *FRUS*, 1973-1979, Doc. 47 (6.5.1975), εδώ σελ. 155.

¹³³ *Αρχείο*, τ. 8, Κυβερνητική δήλωση (14.8.1974), σελ. 88.

¹³⁴ *Αρχείο*, τ. 8, κείμενο Π. Λαμπρία, σελ. 89.

αγανακτήσεως».¹³⁵ Επιπλέον, με δεδομένη την «παράλογη θεωρία ότι το Σύμφωνο εγγυάται την ασφάλεια και την ακεραιότητα των χωρών-μελών μόνον από εξωτερικές (και όχι από εσωτερικές) επιθέσεις», «η Ελλάς θα δυσχεραινόταν να εφαρμόσει την πολεμική που θα αποφάσιζε απέναντι στην τουρκική προκλητικότητα», καθώς οι δύο χώρες ανήκαν στη συμμαχία και «οι αξιωματούχοι του ΝΑΤΟ από τις Βρυξέλλες θα είχαν λόγο για την διάταξη των ελληνικών δυνάμεων που θα πάσχιζαν να αντιμετωπίσουν τον εισβολέα της Κύπρου ή να δώσουν ανταποδοτικά χτυπήματα».¹³⁶ Το πρόβλημα λοιπόν είχε και πρακτική πλευρά: πώς θα οργανώνονταν οι ένοπλες δυνάμεις δύο χωρών, που βρίσκονταν στο χείλος του πολέμου, από τη στιγμή που και οι δύο μετείχαν σε έναν στρατιωτικό μηχανισμό, ο οποίος ήταν προσανατολισμένος σε άλλη κατεύθυνση –αντιμετώπιση του κομμουνιστικού κινδύνου.¹³⁷ Ταυτόχρονα, η ελληνική κυβέρνηση υπολόγιζε ότι με την απόφαση αυτή θα «ασκούσε πίεση στην Συμμαχία για ν' αντιληφθή την κρισιμότητα του προβλήματος και συνεπώς να ενδιαφερθή θετικά για την επίλυση του Κυπριακού».¹³⁸

Στον θορυβημένο Luns, που ζήτησε συνάντηση, η ελληνική κυβέρνηση απάντησε αρνητικά (όπως και η τουρκική).¹³⁹ Παράλληλα, ο Kissinger πρότεινε συνάντηση Καραμανλή - Ford, με τον Έλληνα πρωθυπουργό να απαντά ότι η συνάντηση θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνον εφόσον οι Τούρκοι αποχωρούσαν από την Αμμόχωστο.¹⁴⁰

Δύο εβδομάδες αργότερα, ο Καραμανλής απηύθυνε ταυτόσημες επιστολές προς τους πρωθυπουργούς των κρατών-μελών του ΝΑΤΟ, όπου ανέφερε τους λόγους που υπαγόρευαν την απόφαση για την αποχώρηση. Σε αυτές αναφέρεται ότι η Συμμαχία «υπήρξεν εξ αρχής καθαρώς αμυντικού χαρακτήρος και εστρέφετο κατά πάσης επιθέσεως, όχι μόνον εναντίον οιοδήποτε μέλους του, αλλά και εναντίον οιασδήποτε χώρος μη μέλους αυτού», καθώς και ότι η δύναμη και η σταθερότητά της πήγαιναν από την ηθική αξία των ιδεωδών της. Ωστόσο, τα γεγονότα της Κύπρου αποκάλυψαν αδυναμίες στις διατάξεις που ρυθμίζουν τις σχέσεις των

¹³⁵ *Αρχείο*, τ. 8, κείμενο Π. Λαμπρία, σελ. 89.

¹³⁶ *Αρχείο*, τ. 8, κείμενο Π. Λαμπρία, σελ. 89. Βλ. και Ριζάς 2008, σελ. 318.

¹³⁷ Βαληνάκης 1989, σελ. 217.

¹³⁸ *Αρχείο*, τ. 8, κείμενο Π. Λαμπρία, σελ. 89.

¹³⁹ *Αρχείο*, τ. 8, σημείωμα (30.7 έως 14.8.1974), σελ. 89.

¹⁴⁰ *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής - Kissinger (16.8.1974), σελ. 96.

κρατών-μελών του και επιβάλλουν την προσφυγή σε ειρηνικά μέσα επίλυσης διαφορών. Αυτό που τονίζεται ιδιαίτερα είναι η χρήση όπλων «εναντίον ανεξαρτήτου χώρας-κράτους του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, ίνα σπείρουν τον θάνατον και την καταστροφήν», όπλων που είχαν χορηγηθεί «προς χρησιμοποίησιν διά την κοινήν άμυναν της Συμμαχίας».¹⁴¹ Επίσης, δίνεται έμφαση στο ότι, ενώ ένα μέλος της Συμμαχίας επιδόθηκε σε επιθετική ενέργεια εναντίον ενός ανεξάρτητου κράτους, «η Συμμαχία αντέδρασε με περίεργον και εκπληκτική απάθειαν, περιορισθείσα στον ρόλο του απαθούς θεατού». Ανεξαρτήτως των λόγων, η Συμμαχία, η «αποσκοπούσα εις την ανατροπήν πάσης επιθέσεως», «δεν κατώρθωσε να συγκρατήση έν εκ των μελών της από του να επιδοθή εις παρόμοιαν ενέργειαν», με αποτέλεσμα τα πράγματα να οδηγηθούν «μέχρι του σημείου απειλής ενόπλου συρράξεως δύο μελών μεταξύ τους».¹⁴² Επομένως, ήταν αδύνατο για την Ελλάδα «να συνεργάζεται» στο πλαίσιο του στρατιωτικού σκέλους του NATO με ένα κράτος που επέδειξε τέτοια συμπεριφορά. Παράλληλα, σημειώνεται ότι η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε

όπως ανακτήσει ευθύς την πλήρη ενάσκησιν της κυριαρχίας της εφ' ολοκλήρου του εδάφους του εναερίου χώρου και των χωρικών υδάτων της Ελλάδος, ήτις είχε μέχρι τούδε περιορισθή λόγω της μονίμου παρουσίας ξένων στρατιωτικών εγκαταστάσεων επί του ελληνικού εναερίου χώρου και της ελληνικής αιγιαλίτιδος ζώνης υπό ξένων πολεμικών αεροσκαφών και πλοίων.¹⁴³

Ο Αμερικανός πρέσβης στην Αθήνα, Henry Tasca (Τάσκα) εκτιμούσε ότι «όταν κατακαθίσει η σκόνη» η Ελλάδα θα σταθμίσει τα βασικά στοιχεία που την συνέδεαν με τις ΗΠΑ και τους συμμάχους της στο NATO,¹⁴⁴ ενώ παρατηρούσε ότι

η απόφασή τους [των Ελλήνων] να παραμείνουν στη Συμμαχία, κατά το γαλλικό πρότυπο, υπογραμμίζει την κατανόησή τους για τη σημασία της προστασίας της ασφάλειά τους που παρέχει η συμμαχία έναντι των πιθανών κινδύνων από την περιοχή του Συμφώνου της Βαρσοβίας.¹⁴⁵

¹⁴¹ *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής προς πρωθυπουργούς NATO (28.8.1974), σελ. 131-133.

¹⁴² *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής προς πρωθυπουργούς NATO (28.8.1974), σελ. 131-133.

¹⁴³ *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής προς πρωθυπουργούς NATO (28.8.1974), σελ. 131-133.

¹⁴⁴ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 20 (15.8.1974), εδώ σελ. 80.

¹⁴⁵ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 20 (15.8.1974), εδώ σελ. 81.

και δικαιολογούσε τη στάση των ΗΠΑ, σημειώνοντας ότι η αμερικανική κυβέρνηση είχε να αντιμετωπίσει ένα σοβαρό δίλημμα:

να επιδιώξει να συμφιλιώσει σημαντικούς συμμάχους της χωρίς να προκαλέσει ανεπανόρθωτη βλάβη στις αμερικανικές ή τις νατοϊκές σχέσεις με τον κάθε σύμμαχο έναντι του επιτακτικού συμφέροντος της δυτικής ασφάλειας στην Ανατολική Μεσόγειο.¹⁴⁶

Τέλος, πρότεινε στην αμερικανική κυβέρνηση να ενεργήσει με σύνεση προκειμένου:

α) να αποδείξει ότι αναγνωρίζει τη σημασία της Ελλάδας για τις ΗΠΑ και τη δυτική συμμαχία· β) να αποδείξει ότι κατανοεί τα εσωτερικά και προσωπικά προβλήματα που αντιμετωπίζει ο Καραμανλής, ο οποίος και επιθυμεί να αποκαταστήσει μια ισχυρή και αποτελεσματική κοινοβουλευτική δημοκρατία.¹⁴⁷

Σε ανεπίσημη συνάντηση των πρέσβων στο NATO με τον Luns (10 Σεπτεμβρίου 1974) συζητήθηκε ο τρόπος με τον οποίο η Συμμαχία θα απαντούσε στην επιστολή Καραμανλή. Πέραν της απάντησης που κάθε χώρα θα ετοίμαζε,¹⁴⁸ αναφέρθηκαν στην ανάγκη να μελετηθούν οι συνέπειες για τη Συμμαχία μιας τέτοιας κίνησης εκ μέρους της Ελλάδας. Ακόμη, ο Luns εξέφρασε την πρόθεσή του να τονίσει στον υπουργό Εξωτερικών Γεώργιο Μαύρο (την επομένη, 11 Σεπτεμβρίου) ότι «η κυβέρνηση της Ελλάδας είχε υπογράψει μια σύμβαση όταν εντάχθηκε στη συμμαχία και ότι δεν μπορούσε μονομερώς να αποφασίσει υπό ποιες προϋποθέσεις θα αποσυρόταν». Ακόμη, σκόπευε να αναφέρει ότι σύμφωνα με το άρθρο 5 της Συνθήκης του NATO, «από τη στιγμή που η Ελλάδα αποσύρεται από το στρατιωτικό σκέλος του NATO, η στρατιωτική βοήθεια δεν θα είναι αυτόματη».¹⁴⁹

¹⁴⁶ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 20 (15.8.1974), εδώ σελ. 81.

¹⁴⁷ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 20 (15.8.1974), εδώ σελ. 80.

¹⁴⁸ Ακολουθώντας την πρόταση της Βρετανίας, σε κατευναστικό ύφος και τονίζοντας την αμοιβαία αξία της ιδιότητας του μέλους τόσο για την Ελλάδα όσο και για το NATO, αλλά και εκφράζοντας την ελπίδα ότι η ένταση δεν θα έβλαπτε ανεπανόρθωτα τη Συμμαχία ή τις κοινές προσπάθειες για τη βελτίωση των σχέσεων Ανατολής - Δύσης, βλ. *FRUS*, 1973-1979, Doc. 24 (10.9.1974), εδώ σελ. 94 σημ. 2.

¹⁴⁹ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 24 (10.9.1974), εδώ σελ. 95.

Σύμφωνα με υπόμνημα της CIA (Οκτώβριος 1974), παρά τα πιθανά προβλήματα που θα δημιουργούσε μια αποχώρηση της Ελλάδας από το NATO (εμπόδια στη χρήση από τα πλοία του Έκτου Στόλου των ελληνικών λιμένων, μη συμμετοχή των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων σε στρατιωτικές ασκήσεις) ή το κλείσιμο των νατοϊκών εγκαταστάσεων, η ασφάλεια της ίδιας της Ελλάδας θα ετίθετο σε κίνδυνο και όχι εκείνη του NATO.¹⁵⁰ Μια τέτοια απόφαση θα μείωνε τις αμυντικές ικανότητες της Ελλάδας (εξοπλισμοί, ασκήσεις, απομόνωση που θα ενθάρρυνε τους Σοβιετικούς), αλλά και θα εξάλειφε την πιθανότητα συμπαράστασης των γειτονικών συμμαχικών χωρών σε μια πιθανή επίθεση.¹⁵¹ Εκτιμάται ότι

Η μελλοντική σχέση της Ελλάδας με το NATO –συμπεριλαμβανομένων των αποφάσεων για τα θέματα της διατήρησης [...] των ξένων βάσεων στην Ελλάδα, και της συνέχισης του από κοινού προγραμματισμού και των ασκήσεων– θα καθοριστεί κυρίως από την έκβαση της κρίσης στην Κύπρο και άλλα θέματα που εκκρεμούν με την Τουρκία. Αν η υπόθεση της Κύπρου μπορεί να διευθετηθεί χωρίς να προκαλέσει περαιτέρω ζημιά στην ελληνική αξιοπρέπεια και χωρίς να προκύψει κάποια νέα κρίση στο Αιγαίο, οι σχέσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και το NATO θα βελτιωθούν,¹⁵²

ενώ από την πλευρά του το NATO,

θα πρέπει να αντιμετωπίσει μια κατάσταση κατά την οποία θα υπάρχει μικρή ή καθόλου συνεργασία μεταξύ των δύο μελών της συμμαχίας στην Ανατολική Μεσόγειο. Επιπλέον, κατά πάσα πιθανότητα, θα τεθούν περιορισμοί στη χρήση των εγκαταστάσεων των ΗΠΑ και του NATO, ακόμη και αν οι εγκαταστάσεις αυτές στην πραγματικότητα δεν μειωθούν, ενώ τυχόν σχέδια για μελλοντικές εγκαταστάσεις –για παράδειγμα, για ελλιμενισμό αεροπλανοφόρου– θα είναι ανέφικτα.¹⁵³

Από πρακτικής άποψης, η αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος δεν άλλαζε ιδιαίτερα την κατάσταση που υφίστατο μετά την πρώτη τουρκική εισβολή στην Κύπρο

¹⁵⁰ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 26 (10.1974), εδώ σελ. 97. Βλ. και Ριζάς 2008, σελ. 320. Για τη συμβολή του NATO στο αξιόμαχο των ελληνικών δυνάμεων την περίοδο που είχε προηγηθεί, βλ. Χουρχούλης 2016, σελ. 296.

¹⁵¹ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 26 (10.1974), εδώ σελ. 100.

¹⁵² *FRUS*, 1973-1979, Doc. 26 (10.1974), εδώ σελ. 98.

¹⁵³ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 26 (10.1974), εδώ σελ. 98.

(20 Ιουλίου 1974), οπότε είχαν διακοπεί οι τεχνικές επαφές και η ροή πληροφοριών προς το ΝΑΤΟ. Ουσιαστικά, η απόφαση προχωρούσε λίγο ακόμη, έχοντας κυρίως συνέπειες στο σύστημα των ραντάρ, την αντιαεροπορική άμυνα και τις τηλεπικοινωνίες του ΝΑΤΟ. Οι αεροπορικές επικοινωνίες του ΝΑΤΟ ανάμεσα σε Ευρώπη και Τουρκία διακόπηκαν. Απαγορεύτηκε η χρήση και ο τεχνικός έλεγχος των συμμαχικών εγκαταστάσεων στην Ελλάδα «για σκοπούς ΝΑΤΟ», αλλά επιτράπηκε η «εθνική χρήση» τους από τα κράτη-μέλη.¹⁵⁴ Επιπλέον, τέθηκαν και τυπικά σε εθνική αποστολή οι εκχωρημένες (assigned) δυνάμεις στο συμμαχικό στρατηγείο της Σμύρνης και διακόπηκε η συμμετοχή των ελληνικών δυνάμεων στις ασκήσεις του ΝΑΤΟ. Ωστόσο –αντίθετα με ό,τι συνέβη με τη Γαλλία το 1966– ο Έλληνας αντιπρόσωπος στη Στρατιωτική Επιτροπή του ΝΑΤΟ παρέμεινε στη θέση του, όπως και άλλοι Έλληνες στα διάφορα στρατηγεία (πλην της Σμύρνης) και τις επιτροπές. Αντίθετα, η Ελλάδα δεν συμμετείχε πλέον στο ανώτατο όργανο της Συμμαχίας, την Επιτροπή Αμυντικής Σχεδίασης την οποία αποτελούν οι υπουργοί Άμυνας των κρατών-μελών.¹⁵⁵

Σε περιφερειακό επίπεδο οι στρατιωτικοί αξιωματούχοι του ΝΑΤΟ εξέφραζαν σοβαρές ανησυχίες για την αποχώρηση των ελληνικών τμημάτων από τη συμμαχική διοίκηση. Ο αρχηγός των αμερικανικών δυνάμεων στη νότια πτέρυγα του ΝΑΤΟ παρατήρησε ότι το «κενό στη συλλογή πληροφοριών και αναφορών», σε συνδυασμό με την αναστάτωση των συμμαχικών επιχειρήσεων και σχεδίων «θα μπορούσαν να καταλήξουν σε αύξηση της απειλής από τις δυνάμεις του Συμφώνου της Βαρσοβίας προς τις εναπομείνουσες χώρες της νότιας πτέρυγας» και ότι η αυξανόμενη απομόνωση της Τουρκίας από την υπόλοιπη συμμαχία «απαιτεί σοβαρή αναπροσαρμογή δυνάμεων στην περιοχή». Επιπλέον, «το πιο άμεσο αποτέλεσμα είναι να δημιουργηθεί η εντύπωση μιας συμμαχίας που διαλύεται, το οποίο επηρεάζει ψυχολογικά όλο τον δυτικό κόσμο προς όφελος του Συμφώνου της Βαρσοβίας».¹⁵⁶

Μια ημιεπίσημο χαρακτήρα μελέτη που συντάχθηκε από στρατιωτικούς εμπειρογνώμονες για το Κογκρέσο σχετικά με τα προβλήματα μιας ενδεχόμενης

¹⁵⁴ Βαληνάκης 1989, σελ. 219.

¹⁵⁵ Βαληνάκης 1989, σελ. 219.

¹⁵⁶ Αναφέρεται στο Iatrides 2008, σελ. 34. Βλ. και Ριζάς 2008, σελ. 319.

ολοκληρωτικής διακοπής της συνεργασίας της Ελλάδας με το NATO, καταλήγει ότι παρά τις όποιες δυσμενείς συνέπειες για το NATO,¹⁵⁷ η αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος της Συμμαχίας, ή το κλείσιμο των νατοϊκών εγκαταστάσεων θα «έθεταν σε κίνδυνο την ασφάλεια της ίδιας της Ελλάδας» και όχι αυτή του NATO. Παρά το γεγονός ότι συνέβαλε στη «στρατηγική ισορροπία στην περιοχή» και στο «αμυντικό δυναμικό της Δύσης», η Ελλάδα «δεν είναι ζωτική για το κεντρικό τομέα του NATO» και ήταν «περιθωριακής σημασίας για τα συμφέροντα ασφάλειας των ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή, εξαιτίας των περιορισμών που επιβάλλει στη χρήση των βάσεων».¹⁵⁸

Το Συμβούλιο του NATO και αρκετές κυβερνήσεις, παρά τις ανησυχίες των στρατιωτικών αξιωματούχων, δεν έδειξαν να βιάζονται να αντιδράσουν. Η απάντηση στην επιστολή Καραμανλή αποτέλεσε αντικείμενο πολυάριθμων συναντήσεων στις Βρυξέλλες σε επίπεδο πρέσβων. Τα έγγραφα της αμερικανικής μόνιμης αντιπροσωπείας στη συμμαχία (US Mission) δεν περιλαμβάνουν στοιχεία συμπάθειας προς την ελληνική κυβέρνηση ή ανησυχίας για την απόφαση της απόσυρσής της.¹⁵⁹ Όταν ο Luns ενημέρωσε ότι οι Έλληνες στρατιωτικοί αντιπρόσωποι θα παρέμεναν στη Στρατιωτική Επιτροπή, ο Αμερικανός αντιπρόσωπος Donald Rumsfeld (Ράμσφελντ) είπε στους συνεργάτες του ότι «η απάντηση προς τον Καραμανλή θεωρείται λιγότερο επείγουσα».¹⁶⁰

Στις 23 Σεπτεμβρίου 1974 ο Luns επισήμανε στους εκπροσώπους της Ελλάδας:

Α. Το NATO δεν επιθυμεί να φέρει σε αμηχανία την ελληνική κυβέρνηση, ή με οποιοδήποτε τρόπο να τη φέρει σε δύσκολη θέση. Β. Αν η ελληνική κυβέρνηση επιθυμεί να διαπραγματευτεί σε μεταγενέστερη ημερομηνία τα θέματα που προέκυψαν από την απόφασή της να αποχωρήσει από τη στρατιωτική πλευρά της Συμμαχίας, αυτό θα ήταν δεκτό για το NATO. Το NATO δεν επιθυμεί σε καμία περίπτωση να επισπεύσει ή να εκβιάσει αποφάσεις από την ελληνική κυβέρνηση, αλλά η σημερινή κατάσταση δεν είναι αρκετά σαφής. Γ. Ωστόσο, αυτή τη στιγμή, το NATO δεν

¹⁵⁷ Βαληνάκης 1989, σελ. 219-221.

¹⁵⁸ Βαληνάκης 1989, σελ. 221.

¹⁵⁹ Iatrides 2008, σελ. 34.

¹⁶⁰ Αναφέρεται στο Iatrides 2008, σελ. 34.

προβάλλει καμία αντίρρηση για την ασαφή κατάσταση που επικρατεί στα θεσμικά του όργανα...¹⁶¹

Επομένως γίνεται σαφές ότι το NATO ήταν έτοιμο να περιμένει έως ότου η ελληνική κυβέρνηση αποφασίσει την επόμενη κίνησή της. Νωρίτερα, ο Luns είχε αναφέρει σε ομάδα 14 εθνικών αντιπροσώπων (εν απουσία του Έλληνα) ότι δεν θεωρούσε ότι το «γαλλικό μοντέλο»¹⁶² θα μπορούσε να εφαρμοστεί στην περίπτωση της Ελλάδας και ότι τα γεγονότα θα εξωθούσαν την ελληνική κυβέρνηση «να πάρει μερικές δύσκολες αποφάσεις το συντομότερο δυνατόν». Οι απαντήσεις των Ευρωπαίων ακολούθησαν αυτή των Δανών, στην οποία χωρίς να εκφράζουν κάποια ένδειξη λύπης ήλπιζαν ότι, όταν το Κυπριακό θα διευθετείτο, οι σχέσεις της Ελλάδας με τη Συμμαχία θα επέστρεφαν στην ομαλότητα.¹⁶³

Την 1η Οκτωβρίου 1974 ο Ford απευθύνει απαντητική επιστολή στην επιστολή Καραμανλή, στην οποία καταγράφει την υπόσχεση της αμερικανικής κυβέρνησης ότι «θα εξετάσει με προσοχή τις προτάσεις της Ελλάδας [...] [και] θα συμβουλευτεί καταλλήλως με τους άλλους συμμάχους των οποίων τα συμφέροντα θα επηρεάζονταν και θα συζητήσει αυτές τις προτάσεις καταλλήλως με την Ελλάδα». Επιπλέον, ευχόταν να «ενδυναμωθούν οι κοινοί συμμαχικοί δεσμοί και να βοηθήσουν την ελληνική κυβέρνηση με κάθε δυνατό τρόπο». Ωστόσο, δεν εκφραζόταν επιθυμία για πλήρη επιστροφή της Ελλάδας στη Συμμαχία.¹⁶⁴ Από την πλευρά του, ο Καραμανλής έδωσε εντολή στους επιτελείς της ελληνικής κυβέρνησης οι διαπραγματεύσεις για τις μελλοντικές σχέσεις με τη Συμμαχία να διατηρηθούν σε αργούς ρυθμούς, από τη στιγμή που σκοπός της Αθήνας δεν ήταν η αποχώρηση από το NATO αλλά η επίλυση του Κυπριακού.¹⁶⁵

¹⁶¹ Αναφέρεται στο Iatrides 2008, σελ. 34-35.

¹⁶² Η Γαλλία είχε αποχωρήσει από το στρατιωτικό σκέλος του NATO το 1966, παραμένοντας μέλος μόνο στο πολιτικό σκέλος του.

¹⁶³ Αναφέρεται στο Iatrides 2008, σελ. 35.

¹⁶⁴ Αναφέρεται στο Iatrides 2008, σελ. 35.

¹⁶⁵ *Αρχείο*, τ. 8, Σύσκεψη Υπουργείου Εξωτερικών (4.1.1975), σελ. 278.

Με την αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του NATO, ο Καραμανλής ήθελε να τονίσει την αντίδραση του συνόλου της ελληνικής πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας στην επιθετικότητα της γείτονος συμμάχου, αλλά και στην αμερικανική και νατοϊκή απέναντι στην τουρκική επίθεση. Η μόνη εναλλακτική ήταν ο πόλεμος με την Τουρκία.¹⁶⁶ Ταυτόχρονα, η αποχώρηση υπήρξε και επιχειρησιακή αναγκαιότητα για όσο διάστημα, μετά την εισβολή στην Κύπρο, υπήρχε ενδεχόμενο ελληνο-τουρκικής στρατιωτικής σύρραξης. Η απόφαση αυτή δεκτή με ενθουσιασμό από την ελληνική κοινή γνώμη, ενώ όλες σχεδόν οι πολιτικές δυνάμεις τη χαιρέτισαν.¹⁶⁷ Η ελληνική πλευρά θεώρησε ότι η αποχώρηση από το NATO θα σήμαινε την πλήρη κατάρρευση της νότιας πτέρυγας του NATO και ότι οι ΗΠΑ, προκειμένου να αποτρέψουν μια τέτοια καταστροφή, θα πίεζαν την Τουρκία να αποσύρει τα στρατεύματά της από την Κύπρο. Η πολιτική ηγεσία της χώρας ήλπιζε, όπως ανέφερε ο Γεώργιος Ράλλης στη Βουλή αργότερα (22 Οκτωβρίου 1980) «ότι με την κίνηση αυτή θα συγκινούσαμε τον κόσμο, τουλάχιστον τον Δυτικό Κόσμο και ότι θα επενέβαινε».¹⁶⁸

Ωστόσο, «η λίαν ταραχώδης πολιτική κατάσταση» που επικρατούσε σε ΗΠΑ και Μεγάλη Βρετανία δεν επέτρεψε «να συγκινηθούν όσο έπρεπε» οι δυνάμεις αυτές και να υπάρξουν «τα αποτελέσματα που περιμέναμε», ενώ η μελέτη της νέας κατάστασης και η εκτίμηση των δεδομένων που προέκυπταν, μετά τον πρώτο αιφνιδιασμό των συμμάχων, οδήγησε το NATO σε υιοθέτηση στάσης αναμονής των κινήσεων και αποφάσεων της Ελλάδας. Μπορεί οι ελληνικές ελπίδες να διαψεύστηκαν, ωστόσο ο Ράλλης θα επιμείνει ότι υπήρξαν κάποια αποτελέσματα: το embargo προς την Τουρκία καθώς και το ότι «συνήλθαν οι Διεθνείς Οργανισμοί και καταδίκασαν την τουρκική ενέργεια».¹⁶⁹

Η αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του NATO ήταν μια άσκηση ισορροπίας για την Ελλάδα. Ήταν η μόνη ενέργεια με την οποία μπορούσε να ασκηθεί πίεση στις ΗΠΑ και τα υπόλοιπα μέλη της Συμμαχίας, προκειμένου να εγκαταλείψουν την πολιτική των ίσων αποστάσεων ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία, ενώ ταυτόχρονα ικανοποιούσε την ελληνική

¹⁶⁶ Μπότσιου 2008, σελ. 199.

¹⁶⁷ Βαληνάκης 1989, σελ. 218. Βλ. και Ριζάς 2008, σελ. 318.

¹⁶⁸ Αναφέρεται στο Βαληνάκης 1989, σελ. 218.

¹⁶⁹ Αναφέρεται στο Βαληνάκης 1989, σελ. 218.

κοινή γνώμη. Ωστόσο, παραμένοντας στο πολιτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, που μπορούσε να εγγυηθεί την ελληνική ασφάλεια έναντι του Συμφώνου της Βαρσοβίας, η χώρα διατηρούσε ανέπαφο τον δυτικό της προσανατολισμό, ελπίζοντας να κατορθώσει σταδιακά να πιέσει την Ουάσιγκτον να ασκήσει πίεση την Άγκυρα.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Iatrides 2008, σελ. 17-36.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Νέες διαστάσεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής

Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία, ως πρωθυπουργού της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας (Ιούλιος 1974) και στη συνέχεια ως εκλεγμένου πρωθυπουργού (Νοέμβριος 1974) ήρθε στο αποκορύφωμα της ύφεσης σε διεθνές επίπεδο. Τα γεγονότα της Κύπρου και οι τουρκικές διεκδικήσεις στο Αιγαίο καθιστούσαν σαφή τη μετατόπιση της απειλής της ασφάλειας της χώρας στην Ανατολή. Η στάση των παραδοσιακών συμμάχων είχε προκαλέσει βαθιά αισθήματα απογοήτευσης και αγανάκτησης. Οι Έλληνες ιθύνοντες της χάραξης της εξωτερικής πολιτικής καλούνταν να διαμορφώσουν μια νέα, πολυδιάστατη πολιτική, προσαρμοσμένη στις νέες ανάγκες της χώρας αλλά και στις καινούριες συνθήκες που διαμορφώνονταν στην πορεία προς τη Διάσκεψη του Ελσίνκι (1975).

5.1 Η επανενεργοποίηση της Συμφωνίας Σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα¹⁷¹

Την επαύριον της κατάρρευσης της στρατιωτικής δικτατορίας, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής καλούνταν να προχωρήσει στη μεταρρύθμιση του ελληνικού πολιτικού συστήματος και να εδραιώσει τη δημοκρατία. Με τη μοναρχία και τις ένοπλες δυνάμεις –σημαντικοί δρώντες της ελληνικής πολιτικής μεταπολεμικά– απονομιμοποιημένες και σε ανυποληψία, σημαντική μερίδα των πολιτικών δυνάμεων και της κοινής γνώμης επιζητούσε ένα νέο ξεκίνημα. Η εδραίωση μιας πλουραλιστικής δημοκρατίας, προϋπέθετε τον έλεγχο της ανάμειξης του ξένου παράγοντα στις ελληνικές υποθέσεις.¹⁷²

¹⁷¹ Στο κείμενο χρησιμοποιείται συλλήβδην ο όρος Ευρωπαϊκή Κοινότητα (όπως συμβαίνει συχνά και στη βιβλιογραφία), όταν γίνεται αναφορά στη μεταπολεμική προσπάθεια για διαμόρφωση μιας ενοποιημένης Δυτικής Ευρώπης, στην οποία η Ελλάδα επιδίωξε να γίνει μέλος. Ιστορικά, η Ελλάδα υπογράφει Συμφωνία Σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) το 1961, ενώ το καλοκαίρι του 1975, μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, η Ελλάδα προχωρά σε υποβολή αιτήματος προσχώρησης στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, όπως ονομάζονται πλέον.

¹⁷² Καραμούζη 2016, σελ. 630.

Η αποκατάσταση της δημοκρατίας είχε αναπόφευκτα συνδεθεί με την ταπείνωση στην Κύπρο αλλά και το ενδεχόμενο πολέμου με την Τουρκία. Σε κάθε περίπτωση, αντίθετα με το ΝΑΤΟ, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα είχε διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην απονομιμοποίηση του καθεστώτος, καθώς επέμενε στην προϋπόθεση της αποκατάστασης της δημοκρατίας, απομονώνοντας την Ελλάδα από τη χορεία των δυτικοευρωπαϊκών δημοκρατιών.¹⁷³

Η ανάληψη της πρωθυπουργίας της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή επανέφερε τη χώρα στην οδό της αναζήτησης της αποκατάστασης των σχέσεών της με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Μετά την επίσκεψη στην Αθήνα του προέδρου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου Cornelis Berkouwer (Μπερκχάουερ) (19 Αυγούστου),¹⁷⁴ η Ελλάδα υπέβαλε στις 22 Αυγούστου 1974 επίσημο αίτημα για άμεση επανενεργοποίηση της Συμφωνίας Σύνδεσης των Αθηνών (1961), που είχε “παγώσει” τον Απρίλιο του 1967.¹⁷⁵

Το Συμβούλιο Υπουργών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας έκανε δεκτό το ελληνικό αίτημα στις 17 Σεπτεμβρίου 1974.¹⁷⁶ Την ίδια περίοδο ο Γεώργιος Μαύρος, αντιπρόεδρος και υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, επισκέφθηκε τη Γαλλία και τη Δυτική Γερμανία για συνομιλίες.¹⁷⁷ Στις 27 Σεπτεμβρίου 1974 αποφασίστηκε και η άμεση επανένταξη της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης, με τους Ευρωπαίους να επιβραβεύουν έτσι τις πρώτες ενέργειες της ελληνικής κυβέρνησης για μετάβαση στη δημοκρατία. Η αποκατάσταση των δεσμών με τους δυτικοευρωπαϊκούς θεσμούς είχε ξεκινήσει, σε μια στιγμή μάλιστα που η μεταδικτατορική Ελλάδα δεν είχε προχωρήσει ακόμα σε εκλογές.

¹⁷³ Καραμούζη 2016, σελ. 633.

¹⁷⁴ *Αρχείο*, τ. 8, Επίσκεψη Berkouwer (19.8.1974), σελ. 112.

¹⁷⁵ *Αρχείο*, τ. 8, Υπόμνημα για Συμφωνία Σύνδεσης (22.8.1974), σελ. 115-116.

¹⁷⁶ *Αρχείο*, τ. 8, Routers (17.9.1974), σελ. 158.

¹⁷⁷ *Αρχείο*, τ. 8, Μαύρος προς Καραμανλή (5-10.9.1974), σελ. 149-151. Στην ανταπόκριση αυτών αλλά και γενικότερα των μελών της Κοινότητας αναφέρεται και ο Taska, βλ. *FRUS*, 1973-1979, Doc. 20 (15.8.1974), εδώ σελ. 81.

Ως θεμελιώδη στόχο της πολιτικής του ο Καραμανλής έθεσε την ταχύτερη δυνατή ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, επιχειρώντας να υλοποιήσει την πολιτική που ο ίδιος είχε προδιαγράψει από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και είχε εν μέρει υλοποιήσει το 1961. Στην προεκλογική ομιλία του στη Θεσσαλονίκη τον Οκτώβριο του 1974 ανέφερε χαρακτηριστικά:

Η Ελλάδα, που συνδέεται ήδη με την Ευρώπη με πολλαπλούς δεσμούς, θα ενισχύσει την ιδέα της ηνωμένης Ευρώπης και θα επιδιώξει την ταχύτεραν ένταξίν της εις αυτήν. Με την ένταξίν της η Ελλάδα δεν θα επιταχύνει μόνον την οικονομική και κοινωνική της ανάπτυξη, αλλά θα ενισχύσει και τον παράγοντα της εθνικής της ασφαλείας.¹⁷⁸

Οι εκλογές στις 17 Νοεμβρίου 1974 ανέδειξαν τον Κωνσταντίνο Καραμανλή σε ισχυρό πρωθυπουργό της χώρας, προσφέροντάς του την ευκαιρία να προχωρήσει στην υλοποίηση των σχεδίων του. Ας σημειωθεί ότι οι πολιτικές παρατάξεις που είχαν κατά κύριο λόγο διεκδικήσει την εξουσία στις εκλογές αυτές (Νέα Δημοκρατία, ΕΔΗΚ) είχαν προβάλλει ως καίρια επιλογή για την εξωτερική πολιτική της χώρας, την άμεση και ισότιμη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα.¹⁷⁹

Με την αποκατάσταση της δημοκρατίας η ένταξη έπαψε να είναι πλέον ζήτημα αρχής και έγινε ζήτημα λεπτομερών διαπραγματεύσεων. Αμέσως μετά και την ψήφιση του νέου Συντάγματος (7 Ιουνίου 1975), η κυβέρνηση υπέβαλε επίσημη αίτηση για ένταξη της Ελλάδας στην Κοινότητα (12 Ιουνίου 1975). Επιβεβαιωνόταν έτσι η άμεση διασύνδεση της ευρωπαϊκής επιλογής της χώρας με τις θεμελιώδεις πολιτικές επιδιώξεις της κυβέρνησης. Ο Καραμανλής απευθυνόμενος στους πρέσβεις των εννέα κρατών-μελών της Κοινότητας αλλά και στον ελληνικό λαό υπογράμμισε την ιδιαίτερη σημασία που είχε για τη χώρα η ένταξη ως αποφασιστικός παράγοντας εγγύησης της εξωτερικής της ασφάλειας και της σταθεροποίησης της δημοκρατίας μετά την επταετή περιπέτεια της δικτατορίας.

¹⁷⁸ *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής στη Θεσσαλονίκη (27.10.1974), εδώ σελ. 191. Την ίδια θέση επανέλαβε και στις προγραμματικές δηλώσεις τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου, βλ. *Αρχείο*, τ. 8, Προγραμματικές δηλώσεις (11.12.1974), εδώ σελ. 259.

¹⁷⁹ Σβολόπουλος 2001, σελ. 260.

Αναφέρει, μεταξύ άλλων, στους πρέσβεις:

Θα ήθελα, πάντως, να τονίσω ότι η Ελλάδα δεν επιθυμεί την ένταξιν της αποκλειστικώς και μόνον για λόγους οικονομικούς. Την επιδιώκει προ πάντων για λόγους πολιτικούς, που αναφέρονται εις την σταθεροποίησιν της δημοκρατίας και εις το μέλλον του έθνους.¹⁸⁰

Και στο διάγγελμά του προς τον ελληνικό λαό:

Πέραν όμως των οικονομικών λόγων, την ταχύτεραν κατά το δυνατόν ένταξή μας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα επιβάλλουν λόγοι πολιτικοί, λόγοι κυριολεκτικώς εθνικοί. Διότι είναι πλέον σαφές ότι η Ελλάδα εντασσομένη στην Ευρώπη θα επιτύχη και την ενίσχυση της εξωτερικής της ασφαλείας και την κατοχύρωση του δημοκρατικού της πολιτεύματος.¹⁸¹

Στη συγκεκριμένη στιγμή, η ευρωπαϊκή επιλογή είχε σχέση και με την προσπάθεια της Ελλάδας να απεξαρτηθεί κατά το δυνατόν από την αμερικανική επιρροή, μετά τα γεγονότα στην Κύπρο. Σε αυτό είχε αναφερθεί ο Καραμανλής και στις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας (Δεκέμβριος 1974), λέγοντας ότι η ένταξη στην ενωμένη Ευρώπη θα συνέβαλε και στην εθνική ασφάλεια με αποτέλεσμα η Ελλάδα να «απαλλαγή [...] της ανάγκης να έχει προστάτας ιδιαίτερους».¹⁸² Επομένως, η προοπτική της ένταξης στην Κοινότητα λειτουργούσε διττά: αντιμετωπιζόταν το φάσμα της συνέχισης της απομόνωσης,¹⁸³ λόγω και των ταραγμένων σχέσεων με το ΝΑΤΟ και τις Ηνωμένες Πολιτείες· η Κοινότητα λειτουργούσε και ως εναλλακτικός τρόπος αντιμετώπισης των καίριων ζητημάτων ασφαλείας της χώρας.

¹⁸⁰ *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής προς πρέσβεις (12.6.1975), σελ. 447.

¹⁸¹ *Αρχείο*, τ. 8, Διάγγελμα Καραμανλή (12.6.1975), σελ. 448.

¹⁸² *Αρχείο*, τ. 8, Προγραμματικές δηλώσεις (11.12.1974), εδώ σελ. 259.

¹⁸³ Kassimeris 2010, σελ. 164.

Σε πολιτικό επίπεδο, με την επιδίωξη της προσχώρησης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα ενισχύονταν αυτονόητα το διπλωματικό κύρος της Ελλάδας και διανοίγονταν θετικές προοπτικές για τη διασφάλιση της αμυντικής της ασφάλειας στους κόλπους μιας Ευρώπης που μελλοντικά θα ενωνόταν, απαλλάσσοντας ταυτόχρονα τη χώρα από καίριες αδυναμίες και δοκιμασίες που συνεπάγεται η μοναχική πορεία στο πεδίο της διεθνούς ζωής.¹⁸⁴

5.1.1 Η πολιτική ένταξης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα σε συνάφεια με τις σχέσεις Ελλάδας - ΗΠΑ

Η δικτατορία, η αποσταθεροποίηση της Κύπρου και το ανοιχτό μέτωπο με την Τουρκία σαφώς επηρέασαν την προσπάθεια προσχώρησης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Θεμελιακός πολιτικός στόχος της ένταξης υπήρξε η ανανέωση του δυτικού προσανατολισμού της χώρας σε σχέση με τις ΗΠΑ και το NATO, ιδιαίτερα μετά την αποχώρησή της από το στρατιωτικό σκέλος της Συμμαχίας (14 Αυγούστου 1974).¹⁸⁵

Η Ελλάδα φρόντισε να μην εκδηλωθεί η ευρωπαϊκή της πολιτική ως αντίποινα προς τις ΗΠΑ και το NATO ή ως μέσο για τον αποκλεισμό της Τουρκίας από την Κοινότητα. Το σταθερά επαναλαμβανόμενο επιχείρημα ήταν ότι η ευρωπαϊκή πολιτική της δεν συνιστούσε “στροφή” σε μια νέα πολιτική, αλλά φυσική συνέχεια εκείνης που είχε οδηγήσει στη Συμφωνία Σύνδεσης (1961).¹⁸⁶ Η ένταξη στην Κοινότητα προβαλλόταν ως πορεία παράλληλη και συμπληρωματική στις βασικές επιδιώξεις της χώρας στον τομέα της ασφάλειάς της: 1) την εξεύρεση δίκαιης και βιώσιμης λύσης στο Κυπριακό· 2) τη δημιουργία εναλλακτικών κυρωτικών και αποτρεπτικών μηχανισμών έναντι της Τουρκίας· 3) την άμβλυνση αλλά και τη διπλωματική αξιοποίηση του κενού που προκλήθηκε από την αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του NATO, χωρίς να πλήττεται ο δυτικός προσανατολισμός της χώρας.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Σβολόπουλος 2001, 269.

¹⁸⁵ Μπότσιου 2008, σελ. 190.

¹⁸⁶ Μπότσιου 2008, σελ. 201· *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής προς Ντεμιρέλ (15.6.1975), σελ. 451· *Αρχείο*, τ. 9, εφ. *Neue Zürcher Zeitung* (10.10.1975), σελ. 71.

¹⁸⁷ Μπότσιου 2008, σελ. 191.

Από την πλευρά των ΗΠΑ, μια στενότερη επαφή της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα εθεωρείτο θεμιτή αλλά και επιθυμητή,¹⁸⁸ καθώς θα λειτουργούσε παράλληλα με την παραμονή της Ελλάδας στο πολιτικό σκέλος του ΝΑΤΟ. Η πρόθεση του Καραμανλή να μειώσει την εξάρτηση της Ελλάδας από τις ΗΠΑ και να συνδεθεί στενότερα με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, είχε γίνει αντιληπτή από την Ουάσιγκτον. Όπως αναφέρει απόρρητη έκθεση, ήδη από τον Νοέμβριο του 1974:

Έστω και αν οι σχέσεις με τις ΗΠΑ βελτιωθούν, η Αθήνα θα συνεχίσει να ενισχύσει τους δεσμούς της με τη Γαλλία, τη Γερμανία και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Οι σχέσεις με την Ευρώπη είχαν “παγώσει” στα επτά χρόνια της στρατιωτικής δικτατορίας, και με την επιστροφή της πολιτικής κυβέρνησης, ένα “ξεπάγωμα” ήταν αναμενόμενο. Η κακή τροπή στις σχέσεις με τις ΗΠΑ έκανε την «ευρωπαϊκή επιλογή» ακόμη πιο σημαντική για την Αθήνα ως κάλυψη της ασφάλειάς της σε περίπτωση που οι σχέσεις με τις ΗΠΑ δεν βελτιωθούν σημαντικά.¹⁸⁹

Μια τέτοια επιδίωξη δεν προκαλούσε ανησυχία τις ΗΠΑ. Ο Αμερικανός πρέσβης στην Αθήνα, μάλιστα, Henry Tasca (Τάσκα) πρότεινε στην Ουάσιγκτον να ενθαρρύνει την ελληνική κίνηση για σύνδεση με την Κοινότητα και να ευνοήσει οτιδήποτε θα ενίσχυε τον δυτικό προσανατολισμό της Ελλάδας.¹⁹⁰ Το σημαντικό για τις ΗΠΑ ήταν να παραμείνει η χώρα στη σφαίρα επιρροής τους, αν όχι στην άμεση, πάντως εντός του δυτικού κόσμου, κάτι που ο Καραμανλής δεν είχε θέσει σε αμφισβήτηση. Συχνά, εξάλλου, επαναλάμβανε: «Η ιστορία της και οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί της τοποθετούν την Ελλάδα ει την Δύσει». Παραμένοντας στο πολιτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, η χώρα εξακολουθούσε να εντάσσεται στο πλαίσιο του δυτικού συνασπισμού, ακόμη κι αν η έννοια “Δύση” δεν είχε πλέον το ίδιο ειδικό βάρος για την Ελλάδα μετά το 1974.

Ταυτόχρονα, οι ΗΠΑ γνώριζαν ότι ο Καραμανλής επιδίωκε τη στενότερη σχέση με την Ευρώπη, προσβλέποντας εκτός από οικονομικά οφέλη κατά κύριο λόγο σε πολιτικά, καθώς η προσχώρηση στην Κοινότητα θα ενίσχυε τη διαδικασία εκδημοκρατισμού στο

¹⁸⁸ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 20 (15.8.1974), εδώ σελ. 82.

¹⁸⁹ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 28 (5.11.1974), εδώ σελ. 113.

¹⁹⁰ Klapsis 2011, σελ. 67· *FRUS*, 1973-1979, Doc. 20 (15.8.1974), εδώ σελ. 81.

εσωτερικό της χώρας.¹⁹¹ Η χρήση της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Κοινότητας ως πολιτικού εργαλείου θα μείωνε τον κίνδυνο εκ νέου επιβολής στρατιωτικών καθεστώτων. Συνεπώς, εξαρχής η αφοσίωση στην επίτευξη της ένταξης στην Κοινότητα συνυφαινόταν και με τις πολιτικές μετάβασης της χώρας στη δημοκρατία.¹⁹²

Παράλληλα, η προοπτική αυτή προσέφερε στη χώρα τη δυνατότητα να αντιμετωπίζει στο μέλλον την αντιπαράθεση με την Τουρκία από την πλεονεκτική θέση του κράτους-μέλους της Κοινότητας. Η ευρωπαϊκή ταυτότητα που προσέδιδαν στη χώρα οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις –έστω και προκαταβολικά– μπορούσε να περιορίσει την ευχέρεια της Τουρκίας να προκαλεί τη γείτονά της, πολύ περισσότερο να μεταφέρει τη διμερή αντιπαράθεση σε στρατιωτικό επίπεδο, όπου η τελευταία διέθετε συγκριτικό πλεονέκτημα.¹⁹³ Βέβαια, αυτό λειτουργούσε και αντίστροφα, αυτοπεριορίζοντας την Ελλάδα να προχωρήσει σε πολεμική σύρραξη με την Τουρκία, κάτι που ζητούσε μερίδα της ελληνικής αντιπολίτευσης.¹⁹⁴

Επομένως, με την ένταξη στην Κοινότητα η Ελλάδα επιδίωκε να γίνει μέλος στον μόνο χώρο όπου η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ έμοιαζε να προασπίζει με συνέπεια ως υπόδειγμα ειρήνης, ευημερίας και συνεργασίας, σε μια εποχή διεθνούς ύφεσης όπως η δεκαετία του 1970, κατά την οποία το ΝΑΤΟ δεν προσέφερε επαρκές πλαίσιο προστασίας για την ελληνική ασφάλεια. Αντίθετα, η Ευρώπη φαινόταν καταλληλότερη να παράσχει το είδος της ασφάλειας που είχε ανάγκη η Ελλάδα μέσα σε ένα τέτοιο διεθνές περιβάλλον, με το μέτωπο της Τουρκίας ανοιχτό. Και αυτή δεν είναι ασφάλεια στρατηγικού χαρακτήρα. Παρά τις αδυναμίες της, η Κοινότητα υποσχόταν έμφαση στα πολιτικά και οικονομικά μέτωπα που ενδιέφεραν την Αθήνα σε μακροχρόνια βάση.¹⁹⁵

¹⁹¹ Karamouzi 2014, σελ. 15.

¹⁹² Καραμούζη 2016, σελ. 632-633.

¹⁹³ Μπότσιου 2008, σελ. 191· Βαληνάκης 1989, σελ. 217-232.

¹⁹⁴ Μπότσιου 2008, σελ. 191-192· Βαληνάκης 1989, σελ. 210-214· Karamouzi 2014, σελ. 15· Ριζάς 2008, σελ. 318.

¹⁹⁵ Μπότσιου 2008, σελ. 195.

Από την πλευρά των ΗΠΑ, η προσπάθεια αυτή της Ελλάδας δεν προκαλούσε προβληματισμό. Σύμφωνα με αμερικανικό έγγραφο, στην πραγματικότητα, μία τέτοιου είδους “αποκέντρωση” θα μπορούσε στην καλύτερη περίπτωση να είναι συμπλήρωμα και ενδεχομένως αντιστάθμισμα στη μείωση της επιρροής των ΗΠΑ στη Νότια Ευρώπη, χωρίς να παρέχει ένα υποκατάστατο για αυτή,¹⁹⁶

και προσθέτει ότι

τόσο η Ευρωπαϊκή Κοινότητα όσο και τα μέλη της μπορούν να συμβάλουν στην ομαλή εξέλιξη της περιοχής μέσω της οικονομικής βοήθειας που μπορεί να προσφέρει και την πολιτική επιρροή που, σε διάφορους βαθμούς, έχουν,¹⁹⁷

για να καταλήξει ότι

ο αμερικανο-ευρωπαϊκός συντονισμός της πολιτικής προς τις χώρες του Νότου θα πρέπει ως εκ τούτου να είναι ένας σημαντικός στόχος, αν επιθυμούμε η μόχλευση που έχουμε μεταξύ μας να εφαρμοστεί πιο αποτελεσματικά.¹⁹⁸

Για τον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ Henry Kissinger, η Ευρωπαϊκή ενότητα σημαίνει αυτό που σήμαινε πάντοτε: όχι έναν στόχο αυτόν καθεαυτόν αλλά ένα μέσο για την ισχυροποίηση της Δύσης. Θα συνεχίσουμε να υποστηρίζουμε την ευρωπαϊκή ενότητα ως συστατικό μέρος ενός ευρύτερου ατλαντικού συνεταιρισμού.¹⁹⁹

Ακόμη, σύμφωνα με το παραπάνω έγγραφο αξιολόγησης, οι Ηνωμένες Πολιτείες εκτιμούσαν ότι

οι προοπτικές ανάπτυξης ευρωπαϊκών δεσμών θα μπορούσαν να καταστήσουν ευκολότερο για τους αμφιταλαντευόμενους συμμάχους –η Ελλάδα ήταν ένα προφανές

¹⁹⁶ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 56 (15.12.1975), εδώ σελ. 199.

¹⁹⁷ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 56 (15.12.1975), εδώ σελ. 206.

¹⁹⁸ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 56 (15.12.1975), εδώ σελ. 206.

¹⁹⁹ Αρβανιτόπουλος – Ήφαιστος 2000, 134.

παράδειγμα– να λογικευτούν και να δικαιολογήσουν στις συντηρητικές απόψεις στο εσωτερικό τους, αποφάσεις για μείωση των στρατιωτικών δεσμών με τις ΗΠΑ.²⁰⁰

Η αμερικανική κυβέρνηση δεν είχε αντιληφθεί τη δυναμική που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται στην Ευρώπη με την πρόοδο στην πολιτική συνεργασία (Διάσκεψη Χάγης, 1969) και τη διεύρυνση της Κοινότητας.²⁰¹ Οι Ηνωμένες Πολιτείες, έχοντας διασφαλίσει την αποδοχή του ατλαντικού μοντέλου και της αμερικανικής ηγεμονίας σε θέματα άμυνας και ασφάλειας από τους Ευρωπαίους, δεν διέκριναν τον δυναμισμό που σταδιακά αποκτούσε το ευρωπαϊκό μοντέλο. Το διαφορετικό αυτό –παράλληλο– forum, που έδινε έμφαση σε θέματα οικονομίας και εμπορίου, επιδείκνυε διάθεση ανεξαρτητοποίησης από τις ΗΠΑ μόνον σε αυτούς τους τομείς.²⁰² Κατά συνέπεια, για τις ΗΠΑ, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα λειτουργούσε ως ένα ακόμη μέσο ισχυροποίησης του δυτικού κόσμου, και η ένταξη της Ελλάδας σε αυτήν προέβαλλε ως πορεία παράλληλη και συμπληρωματική.

Για την ελληνική κυβέρνηση, η ενοποιημένη Ευρώπη ερχόταν να καλύψει την ανεπάρκεια της Συμμαχίας σε ζητήματα, όχι μόνον αμυντικά, αλλά και ιδεολογικά. Οι δημοκρατικές αρχές, τα κριτήρια, οι μηχανισμοί ενσωμάτωσης και αποκλεισμού, που το ΝΑΤΟ είτε δεν ήθελε είτε δεν μπορούσε πλέον να θέσει σε κίνηση, ήταν αυτά που, όχι μόνον μπορούσαν να προωθήσουν την πολιτική ολοκλήρωση της Ευρώπης, αλλά και να διασφαλίσουν τη συνοχή και την αξιοπιστία της, και κατ' επέκταση εκείνη της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας.²⁰³ Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής προειδοποιούσε τον Γερμανό καγκελάριο Helmut Schmidt (Σμιτ) ότι «Εάν η Ελλάς δεν τύχη υποστηρίξεως στο θέμα της εντάξεως, θα εισέλθη εις μίαν περιπέτειαν, από την οποίαν η Δύσις θα την χάση οριστικώς»,²⁰⁴ καθώς ο δυτικός προσανατολισμός της χώρας θα παρέμενε μετέωρος, επιτρέποντάς της να αναζητήσει στήριξη σε άλλες κατευθύνσεις.

²⁰⁰ *FRUS*, 1973-1979, Doc. 56 (15.12.1975), εδώ σελ. 199.

²⁰¹ Αρβανιτόπουλος – Ήφαιστος 2000, σελ. 134.

²⁰² Αρβανιτόπουλος – Ήφαιστος 2000, σελ. 135.

²⁰³ Μπότσιου 2008, σελ. 198.

²⁰⁴ *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής - Schmidt (16.5.1975), σελ. 385.

5.2 Διεθνής ύφεση (Διάσκεψη του Ελσίνκι):

οι σχέσεις Ελλάδας - σοσιαλιστικών βαλκανικών χωρών

Από τα τέλη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Ελλάδα υπήρξε γείτονας τριών δυνητικά εχθρικών, κομμουνιστικών χωρών στα βόρειά της (Αλβανία, Βουλγαρία και Γιουγκοσλαβία), παρά το γεγονός ότι μόνο μία (Βουλγαρία) ήταν τη δεκαετία του 1970 μέλος του Συμφώνου της Βαρσοβίας.²⁰⁵ Η συμμετοχή σε διαφορετικούς συνασπισμούς διαμόρφωσε και τις μεταξύ τους σχέσεις στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, οι σχέσεις της Ελλάδας με τα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη είχαν αρχίσει να βελτιώνονται, χωρίς ωστόσο να αλλάζει το δόγμα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής περί του «από βορράν» κινδύνου. Με την πτώση της δικτατορίας τον Ιούλιο του 1974, ο «κομμουνιστικός κίνδυνος», επάνω στον οποίο είχε στηριχθεί η ύπαρξη του στρατιωτικού καθεστώτος, πέρασε στο περιθώριο αν όχι στην αφάνεια.²⁰⁶ Άλλωστε, η αντίληψη της ύπαρξης αυτού του κινδύνου είχε και διεθνώς ατονίσει με τις σχέσεις Ανατολής - Δύσης να βελτιώνονται με ταχείς ρυθμούς. Αποκορύφωμα της πορείας αυτής της ύφεσης αποτέλεσε η υπογραφή της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι, τον Αύγουστο του 1975.

Οι αλλαγές στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας που ακολούθησαν την αποκατάσταση της δημοκρατίας σχετίζονται με το “άνοιγμα” της χώρας και προς χώρες του ανατολικού συνασπισμού, σε μια προσπάθεια αξιοποίησης των ευκαιριών που προσέφερε η διεθνής συγκυρία. Ο Καραμανλής μετά τις εκλογές στις 17 Νοεμβρίου 1974, μιλώντας στις προγραμματικές δηλώσεις στη Βουλή, σημείωνε

Με βάση την ισοτιμία, το αμοιβαίο συμφέρον και τον σεβασμό της αρχής της μη αναμίξεως στις εσωτερικές υποθέσεις, η Κυβέρνησις είναι πρόθυμη να επιδιώξη την φιλία και την συνεργασία όλων ανεξαιρέτως των χωρών του κόσμου, ανεξαρτήτως του πολιτικού και κοινωνικού των καθεστώτος.

²⁰⁵ Η Αλβανία είχε αποχωρήσει από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας το 1968.

²⁰⁶ Βαληνάκης 1989, σελ. 340.

Με τους βαλκανικούς της γείτονας η Ελλάδα διατηρεί σχέσεις αγαθές, τας οποίας επιθυμεί να προωθήσει περαιτέρω. Ελπίζει ότι, αν υπάρξει ανταπόκρισις, θα αξιοποιηθούν επ' ωφελεία όλων τα υπάρχοντα περιθώρια για στενότερη συνεργασία.²⁰⁷

Η επίκληση των αρχών αυτών συνέπιπτε χρονικά με την περίοδο προετοιμασίας της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΔΑΣΕ).²⁰⁸ Στην Τελική Πράξη του Ελσίνκι (Αύγουστος 1975) θα δινόταν ιδιαίτερη έμφαση: στην αποφυγή της χρήσης ή της απειλή βίας, την «κυρίαρχη ισότητα», την αποφυγή ανάμιξης στα εσωτερικά των άλλων κρατών, καθώς και στο απαραβίαστο των συνόρων. Επρόκειτο για μια προσπάθεια καθορισμού γενικών αρχών συνύπαρξης των κρατών και των δύο μεγάλων συνασπισμών στην Ευρώπη, που αποσκοπούσε στη διευκόλυνση της ειρηνικής συνύπαρξης κρατών με διαφορετικά κοινωνικά και πολιτικά συστήματα.²⁰⁹

Η δυνατότητα που το διεθνές κλίμα προσέφερε στην ελληνική κυβέρνηση να υπερκεράσει το ιδεολογικο-πολιτικό ως κύριο καθοριστικό κριτήριο στη διαμόρφωση του διεθνούς προσανατολισμού της χώρας, επέτρεψε στην Ελλάδα να αναλάβει πρωτοβουλίες σε περιφερειακή κλίμακα, αρχικά προς την κατεύθυνση των βορείων γειτόνων της.²¹⁰

Τον Δεκέμβριο του 1974, στην πρώτη επίσκεψη ξένου επισήμου στην Ελλάδα μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου, ο Γιουγκοσλάβος υπουργός Εξωτερικών Milos Minić (Μίνιτς) συζήτησε με τον Έλληνα ομόλογό του Δημήτριο Μπίτσιο το μέλλον των σχέσεων των δύο χωρών. Πέρα από τη βούληση για προώθηση των διμερών σχέσεων, στις συνομιλίες διαπιστώθηκε ταυτότητα και εγγύτητα στις απόψεις των δύο κυβερνήσεων στα περισσότερα

²⁰⁷ *Αρχείο*, τ. 8, Προγραμματικές δηλώσεις (11.12.1974), εδώ σελ. 259.

²⁰⁸ Ύστερα από τρία χρόνια έντονων διαπραγματεύσεων, η Διάσκεψη συγκλήθηκε στα τέλη Ιουλίου του 1975 στο Ελσίνκι, όπου συμμετείχαν 35 χώρες από τη δυτική και ανατολική Ευρώπη, οι ΗΠΑ και ο Καναδάς.

²⁰⁹ Χατζηβασιλείου 2001, σελ. 252-255, εδώ σελ. 253.

²¹⁰ Σβολόπουλος 2000β, εδώ σελ. 328-332, 332-338, 328-329. Τα επόμενα χρόνια θα ακολουθήσουν ανοίγματα προς την Κίνα και τη Σοβιετική Ένωση.

σοβαρά διεθνή θέματα.²¹¹ Στο κοινό ανακοινωθέν μάλιστα της συνάντησης γινόταν λόγος, για πρώτη φορά, για ανάπτυξη μιας πολυμερούς διαβαλκανικής συνεργασίας. «Οι δύο υπουργοί», αναφέρεται

εξέφρασαν το ενδιαφέρον της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας για την ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ των γειτονικών χωρών της Βαλκανικής χερσονήσου μέσα σε ένα πνεύμα συνεργασίας και κατανόησης προς όφελος της ειρήνης και της φιλίας.²¹²

Το μήνυμα που εξέπεμπε το ανακοινωθέν προς τις υπόλοιπα κράτη της Βαλκανικής έγινε αντιληπτό, ιδιαίτερα σε Ρουμανία και Βουλγαρία.²¹³ Το “άνοιγμα” προς τη Βαλκανική εντασσόταν στον γενικότερο προσανατολισμό της κυβέρνησης Καραμανλή, όπως είχε ήδη φανεί στις προγραμματικές δηλώσεις, λίγες μέρες νωρίτερα.

Από τον Δεκέμβριο του 1974 έως τον Ιούλιο του 1975, πραγματοποιήθηκε σειρά συναντήσεων και επισκέψεων κορυφής ανάμεσα σε Έλληνες, Βούλγαρους, Γιουγκοσλάβους και Ρουμάνους αξιωματούχους, με στόχο την πλήρη εξομάλυνση των σχέσεων και την ανάπτυξη διμερών επαφών. Τις επαφές του υπουργού Εξωτερικών Δημήτριου Μπίτσιου²¹⁴ με τους Βαλκάνιους ομολόγους του ακολούθησαν οι επισκέψεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή στη Ρουμανία (26-17 Μαΐου 1975),²¹⁵ τη Γιουγκοσλαβία (4-5 Ιουνίου 1975)²¹⁶ και τη Βουλγαρία (2-3 Ιουλίου 1975).²¹⁷

²¹¹ Αλειφαντής 1987, σελ. 111.

²¹² Αλειφαντής 1987, σελ. 112.

²¹³ Ανάλογες πρωτοβουλίες προς την Αλβανία ήταν νωρίς να αρχίσουν, καθώς το “βορειοηπειρωτικό” απαιτούσε ειδικότερη προσέγγιση των ελληνο-αλβανικών σχέσεων. Βλ. Αλειφαντής 1987, σελ. 110.

²¹⁴ Βλ. και Σφέτας 2008, σελ. 416.

²¹⁵ *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής στο Βουκουρέστι (26-27.5.1975), σελ. 395-409. Βλ. και Σφέτας 2008, σελ. 417-418.

²¹⁶ *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής στο Βελιγράδι (4-5.6.1975), σελ. 426-439. Βλ. και Σφέτας 2008, σελ. 418-423.

²¹⁷ *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής στη Σόφια (2-3.7.1975), σελ. 460-473. Βλ. και Σφέτας 2008, σελ. 424-427.

Σε διάστημα δύομιση μηνών οι συζητήσεις στις τρεις πρωτεύουσες άνοιξαν τον δρόμο για την αποκατάσταση αγαθών σχέσεων μεταξύ των κρατών. Όχι μόνον βελτιώθηκε η εικόνα της Ελλάδας στην περιοχή, αλλά και τερματίστηκε η διεθνής απομόνωσή της, αποσπώντας παράλληλα υποστήριξη σε εξωτερικά προβλήματα, όπως αυτό της τουρκικής απειλής. Η εμπάθυνση των φιλικών δεσμών μεταξύ των χωρών αποτυπώθηκε καταρχάς στο πεδίο της οικονομικής, τεχνικής και πολιτιστικής συνεργασίας.

Η Ελλάδα προώθησε παράλληλα την ιδέα της πολυμερούς συνεννόησης ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη. Έτσι, ύστερα και από την υπογραφή της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι (1 Αυγούστου 1975), ο Καραμανλής έστειλε στις 20 Αυγούστου να απευθύνει επιστολές στους ηγέτες, όχι μόνον της Ρουμανίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας, αλλά και προς εκείνους της Αλβανίας και της Τουρκίας, προτείνοντας τη σύγκληση Διαβαλκανικής Διάσκεψης στην Αθήνα σε επίπεδο υφυπουργών Προγραμματισμού, με κύριο αντικείμενο την προώθηση της πολυμερούς συνεργασίας σε τεχνικό και οικονομικό επίπεδο.²¹⁸

Ο Έλληνας πρωθυπουργός σημείωνε στις επιστολές ότι η πρόταση εντασσόταν στο πλαίσιο των αποφάσεων του Ελσίνκι και ότι αποσκοπούσε στην εξομάλυνση των σχέσεων, την αλληλεξάρτηση των κρατών και τη διάνοιξη ευνοϊκών προοπτικών για τους λαούς της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Ακόμη, τόνιζε ότι η φύση των διαφορών των κοινωνικών και πολιτικών συστημάτων στα κράτη της Βαλκανικής δεν εμπόδιζε την από κοινού επίτευξη των σκοπών αυτών.²¹⁹

Η συστηματική προετοιμασία του εδάφους με τις επισκέψεις στις βαλκανικές πρωτεύουσες, αλλά και οι επαφές του Καραμανλή με τους Βαλκάνιους ηγέτες της Γιουγκοσλαβίας, της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας στη Διάσκεψη στο Ελσίνκι, είχαν διαμορφώσει θετικό κλίμα για την εκδήλωση μιας τέτοιας ρηξικέλευθης πρωτοβουλίας. Ποτέ έως τότε στη σύγχρονη ιστορία οι βαλκανικές χώρες δεν είχαν καταφέρει να αναπτύξουν

²¹⁸ *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής για Διαβαλκανική Διάσκεψη (20.8.1975), σελ. 499-501.

²¹⁹ *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής για Διαβαλκανική Διάσκεψη (20.8.1975), εδώ σελ. 499.

μορφές συνεργασίας, που δεν προορίζονταν να στραφούν εναντίον άλλης τοπικής δύναμης. Στη μεταπολεμική μάλιστα περίοδο, ο συνδυασμός των διαβαλκανικών ισορροπιών και ανασφαλειών με την πολιτική πραγματικότητα του διπολισμού και της ισχυρής παρουσίας των υπερδυνάμεων στην περιοχή, είχε προκαλέσει ακόμη μεγαλύτερα εμπόδια και είχε δημιουργήσει πρόσθετους εξωγενείς παράγοντες που δεν είχαν επιτρέψει τη διαμόρφωση κλίματος ομαλότητας.²²⁰

Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι το 1974 τα Βαλκάνια εξακολουθούσαν να αποτελούν ιδιαίζουσα περίπτωση στον μεταπολεμικό κόσμο. Η Ελλάδα και η Τουρκία ανήκαν στο NATO, ωστόσο υπήρχε μεταξύ τους ένταση λόγω της εισβολής στην Κύπρο και των τουρκικών διεκδικήσεων στο Αιγαίο. Η Βουλγαρία και η Ρουμανία ανήκαν στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας, η πρώτη ως πιστό μέλος, η δεύτερη με τάσεις ανεξαρτητοποίησης. Η Γιουγκοσλαβία ήταν ηγετικό μέλος του Κινήματος των Αδεσμεύτων, ενώ η Αλβανία ακολουθούσε πολιτική απομόνωσης από τα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη.

Συνεπώς, μια πολιτική συνεργασία φάνταζε δύσκολη αν όχι ανέφικτη. Από την άλλη πλευρά, όπως σημειώνει ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Δημήτριος Μπίτσιος, ο πόθος για ειρήνη στην περιοχή ήταν κοινός σε όλους τους λαούς. «Αν δεν μπορούσε να γίνη λόγος για συλλογική πολιτική συνεννόηση ανάμεσα» στα κράτη, «υπήρχαν ωστόσο στα Βαλκάνια περιθώρια σημαντικά για μια συνεργασία στον οικονομικο-τεχνικό τομέα». Η Ελλάδα σταθμίζοντας τους παράγοντες θεωρούσε ότι «Η συνεργασία αυτή θα οδηγούσε σε ένα πλέγμα κοινών συμφερόντων και με τον καιρό σε μια καλύτερη κατανόηση και προσέγγιση των λαών της περιοχής».²²¹

Η ανταπόκριση των βαλκανικών χωρών στην επιστολή Καραμανλή αντανακλούσε τη στάση της κάθε χώρας απέναντι στην ιδέα της πολυμερούς συνεργασίας και του περιεχομένου ή της έκτασης που αυτή θα λάμβανε. Η Γιουγκοσλαβία και η Ρουμανία αποδέχτηκαν την πρόταση, καθώς ο εντοπισμός της πρωτοβουλίας σε θέματα τεχνικο-οικονομικά δεν επηρέαζε ζητήματα διμερών διαφορών και εξυπηρετούσε την περιφερειακή συνεργασία και την

²²⁰ *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής για Διαβαλκανική Διάσκεψη (20.8.1975), εδώ σελ. 499.

²²¹ *Αρχείο*, τ. 8, Μπίτσιος, εδώ σελ. 500.

ανεξάρτητη διεθνή παρουσία. Παρά τις πρώτες της επιφυλάξεις,²²² και η Βουλγαρία ανταποκρίθηκε θετικά. Η Αλβανία αρνήθηκε να λάβει μέρος, ενώ η Τουρκία δεν απάντησε ποτέ γραπτώς –η Τουρκία γνωστοποίησε τη συμμετοχή της προφορικά όταν ορίστηκε η ημερομηνία της Διάσκεψης της Αθήνας.²²³ Η αποδοχή της πρότασης από τέσσερις χώρες της περιοχής άνοιξε τον δρόμο για την πραγματοποίηση της Διαβαλκανικής Διάσκεψης στην Αθήνα στο διάστημα 26 Ιανουαρίου με 5 Φεβρουαρίου 1976.

Η επιδίωξη της εξομάλυνσης των σχέσεων με τον βαλκανικό χώρο δεν οφείλεται αποκλειστικά στην κατάσταση των ελληνο-τουρκικών. Σχετίζεται και με την αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του NATO (14 Αυγούστου 1974), που διαφοροποιούσε τη θέση της Ελλάδας στην περιοχή, και παράλληλα ήγειρε θέματα διευκρίνισης των προθέσεων της χώρας. Η διακήρυξη του Έλληνα πρωθυπουργού στη Βουλή ότι «η Ελλάς ανήκει εις την Δύσιν» μαζί με την επιδίωξη για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, σε συνδυασμό με τη ζωνή επιθυμία για «ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ των γειτονικών χωρών της Βαλκανικής χερσονήσου», εντάσσεται στις προσπάθειες της χώρας να βγει από τη διεθνή απομόνωση που είχε επιφέρει η δικτατορία, αλλά και να επανακαθορίσει την εξωτερική της πολιτική πολυδιάστατα, προσηλωμένη «στο ιδεώδες της ειρήνης» και αποβλέποντας «στην ανάπτυξη της διεθνούς συνεργασίας».²²⁴

Οι επισκέψεις του Καραμανλή στις βαλκανικές πρωτεύουσες εντάσσονται στο πλαίσιο της γενικότερης διπλωματικής εκστρατείας της περιόδου. Η Ελλάδα επιχειρούσε να αυξήσει αποφασιστικά τις διμερείς επαφές της σε υψηλό επίπεδο. Η πραγματοποίηση από τον Έλληνα πρωθυπουργό επισκέψεων σε τρεις βαλκανικές χώρες το πρώτο εξάμηνο του 1975, παράλληλα με τις επισκέψεις σε Παρίσι, Βόννη, Ρώμη και Λονδίνο, δεν υπονοεί μόνον

²²² Επιφυλάξεις που σχετίζονταν με την πρότερη επίλυση διμερών διαφορών αλλά και την επιφυλακτικότητα της Σοβιετικής Ένωσης προς την ιδέα της περιφερειακής συνεργασίας στα Βαλκάνια. Βλ. *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής για Διαβαλκανική Διάσκεψη (20.8.1975), εδώ σελ. 501.

²²³ *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής για Διαβαλκανική Διάσκεψη (20.8.1975), εδώ σελ. 500-501. Βλ. και Σφέτας 2008, σελ. 427-428.

²²⁴ *Αρχείο*, τ. 8, Προγραμματικές δηλώσεις (11.12.1974), εδώ σελ. 258. Βλ. και Σβολόπουλος 2001, σελ. 228· Ριζάς 2008, σελ. 324-325· Σφέτας 2008, σελ. 413.

μεγαλύτερη ευελιξία της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής προς τα Βαλκάνια σε σχέση με το παρελθόν, αλλά και την κατεπείγουσα ανάγκη και προτεραιότητα της Ελλάδας για ανάπτυξη σχέσεων με τα γειτονικά βαλκανικά κράτη.²²⁵

Η προσπάθεια ανάπτυξης όσο το δυνατόν στενότερων δεσμών φιλίας με τους βαλκάνιους γείτονες διευκολυνόταν από το κλίμα ύφεσης στις σχέσεις Ανατολής - Δύσης. Τα τρία βαλκανικά κράτη (Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, Ρουμανία) είχαν μεγάλη σημασία για την Ελλάδα σε μια περίοδο κρίσης στο Κυπριακό και έντασης των ελληνο-τουρκικών σχέσεων. Το πνεύμα των αρχών του Ελσίνκι για τη διατήρηση της ύφεσης και τη διαμόρφωση μιας ειρηνικής διεθνούς κοινωνίας, αιτιολογούσε το γεγονός ότι οι δεσμεύσεις της χώρας με τη Δύση και το ΝΑΤΟ δεν στάθηκαν ιδεολογικό εμπόδιο στο άνοιγμα του Καραμανλή σε χώρες με διαφορετικά κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά συστήματα. Αντίθετα, η προσπάθεια για έξοδο της Ελλάδας από τη διεθνή απομόνωση και τη μονομερή εξάρτησή της από τις ΗΠΑ, απαιτούσε εκτός από αποφάσεις στρατηγικής σημασίας (π.χ. ένταξη στην ΕΟΚ) και υιοθέτηση μιας πολιτικής αρχών βασισμένης στον σεβασμό της εδαφικής ακεραιότητας, της ανεξαρτησίας, της κυρίαρχης ισότητας και της μη ανάμειξης στα εσωτερικά των κρατών. Η υπεράσπιση των αρχών αυτών ήταν ζήτημα ζωτικής σημασίας για τη μικρή Ελλάδα που απειλούνταν από την αναθεωρητική πολιτική της Τουρκίας. Παράλληλα, η ανάπτυξη συνεργασίας σε περιφερειακό επίπεδο, ενίσχυε την αυτονομία της χώρας αλλά και συνέβαλλε στη διαχείριση των δεσμεύσεων που απέρρεαν από τη συστημική και την περιφερειακή ισορροπία (διπολισμός, ανακατατάξεις στο Αιγαίο).²²⁶

Η επίκληση των αρχών της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι δεν γινόταν μόνον στην προσπάθεια της Ελλάδας για την εξεύρεση λύσης στο Κυπριακό, αλλά και γιατί ο Καραμανλής ήταν πεπεισμένος ότι η λύση θα έπρεπε να εναρμονιστεί με τις αρχές και τους κανόνες της διεθνούς έννομης τάξης. Όπως δήλωνε χαρακτηριστικά «Η Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη αποτελεί σημαντικό βήμα στην προσπάθεια της ανθρωπότητας να βάλει τάξη και ρυθμό στην διεθνή ζωή».²²⁷

²²⁵ Αλειφαντής 1987, σελ. 124.

²²⁶ Χειλά 2016, σελ. 619.

²²⁷ Χειλά 2016, σελ. 620. *Αρχείο*, τ. 8, Καραμανλής στη ΔΑΣΕ (30.7.1975), εδώ σελ. 485.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Συμπεράσματα

Η επτάχρονη δικτατορία (1967-1974) επέβαλλε στην Ελλάδα ένα αναχρονιστικό καθεστώς, υπό το πρόσχημα της απειλής του κομμουνιστικού κινδύνου. Η αναστολή του Συντάγματος, η επιβολή στρατιωτικού νόμου αλλά και η βάνανυση καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων υποβάθμισε δραματικά το κύρος της χώρας. Ωστόσο, οι σύμμαχοι της χώρας αντιμετώπισαν ιδιαίτερες δυσκολίες στη διαχείρισή της. Παρά την καταδίκη του καθεστώτος από το Συμβούλιο της Ευρώπης, και το “πάγωμα” της Συμφωνίας Σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, οι κυβερνήσεις των ευρωπαϊκών κρατών ακολούθησαν σε διμερές επίπεδο στάση αναμονής, θεωρώντας ότι η πολιτική τους απέναντι στην Ελλάδα δεν μπορούσε να βασίζεται αποκλειστικά στην καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά έπρεπε να σταθμίζει ζητήματα πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων.

Από την πλευρά του, το NATO δεν προέκρινε τη λήψη άμεσων μέτρων κατά της δικτατορίας, ανησυχώντας για την αποδυνάμωση της νοτιοανατολικής πτέρυγας του, σε μια εποχή, που ο χώρος της Ανατολικής Μεσογείου βίωνε αναταραχές. Η ριζοσπαστικοποίηση του αραβικού κόσμου και η ισχυρότερη παρουσία της Σοβιετικής Ένωσης στην περιοχή, μέσω της παροχής στρατιωτικού εξοπλισμού αλλά και του σοβιετικού στόλου στη Μεσόγειο, θεωρούνταν σημαντικότεροι παράγοντες ανησυχίας. Η Ελλάδα παρείχε σημαντικές διευκολύνσεις στον Έκτο Στόλο με τις στρατιωτικές της εγκαταστάσεις αλλά και τη στάση της δικτατορίας απέναντι στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου η διοίκηση Nixon - Kissinger απαγκιστρωμένη από ιδεολογικές παγιδεύσεις «έδινε μεγαλύτερη σημασία στη σταθερότητα και την τάξη στις διεθνείς σχέσεις από ό,τι στην υπόθεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων».²²⁸

Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974 προκάλεσε τη πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας, επιφέροντας παράλληλα και το τέλος μιας ολόκληρης εποχής. Οι ελληνικές κυβερνήσεις της περιόδου 1974-1975 (Εθνικής Ενότητας και Νέας Δημοκρατίας), οπλισμένες με τη δύναμη της νομιμότητας και της λαϊκής συναίνεσης, βρέθηκαν αντιμέτωπες με εντελώς

²²⁸ Maragkou 2014, σελ. 654.

νέα δεδομένα και μεγάλα προβλήματα στην εξωτερική πολιτική.²²⁹ Παράλληλα με τις σύντονες προσπάθειες για την αποκατάσταση της νομιμότητας και της δημοκρατικής λειτουργίας, είχαν να αντιμετωπίσουν και την πρόκληση ενός εκτεταμένου αναπροσανατολισμού στις εξωτερικές της σχέσεις.

Ως κυρίαρχο ζήτημα προβάλλει η ραγδαία επιδείνωση των ελληνο-τουρκικών σχέσεων, μετά τις δύο εισβολές στην Κύπρο (Ιούλιος και Αύγουστος 1974) αλλά και η διαφορά στο ζήτημα της υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο.²³⁰ Η Ελλάδα βρισκόταν ενώπιον δραματικών διλημάτων ασφαλείας. Οι παραδοσιακοί της σύμμαχοι, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βορειοατλαντική Συμμαχία, είχαν επιδείξει στην κρίσιμη στιγμή αδράνεια, ενώ είχαν επιλέξει να ακολουθήσουν πολιτική ίσων αποστάσεων απέναντι στα εμπλεκόμενα μέρη. Οι Έλληνες ιθύνοντες κλήθηκαν να αναζητήσουν εναλλακτικούς τρόπους που θα μπορούσαν να παρέχουν καλύτερες και πιο αποτελεσματικές εγγυήσεις για την κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα του ελληνικού κράτους. Ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής, ως ρεαλιστής ηγέτης, έλαβε υπόψη τη μεταβαλλόμενη διεθνή πραγματικότητα, γνωρίζοντας ότι τα συμφέροντα δεν είναι στατικά, ότι ο κόσμος αλλάζει και τα συμφέροντα μεταβάλλονται.²³¹ Στη μετατόπιση της απειλής που υφίστατο η Ελλάδα, απάντησε με την εφαρμογή μιας στρατηγικής ύφεσης στο νέο πολιτικό και στρατηγικό περιβάλλον.

Η Τουρκία ήταν σύμμαχος στο NATO και σημαντική περιοχή για τον δυτικό κόσμο στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου. Προκειμένου να αποκτήσει τον πλήρη έλεγχο των ενόπλων δυνάμεών της, αλλά και για να αποφευχθεί μια σύγκρουση ανάμεσα σε δύο μέλη της Συμμαχίας, η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας αποφάσισε να αποχωρήσει από το στρατιωτικό σκέλος του NATO. Η σημαντικότερη απειλή προερχόταν από άλλο κράτος-μέλος της Συμμαχίας και όχι από τον αντίπαλο ανατολικό συνασπισμό. Παραμένοντας ωστόσο στο πολιτικό σκέλος του NATO, η Ελλάδα διατήρησε ανέπαφο τον δυτικό της προσανατολισμό, εξασφάλιζε την προστασία της έναντι του Συμφώνου της Βαρσοβίας, ενώ μπορούσε να ελπίζει ότι σταδιακά θα κατόρθωνε να πιέσει τις ΗΠΑ να ασκήσουν πίεση στην Τουρκία.

²²⁹ Βαληνάκης 1989, σελ. 131.

²³⁰ Για τις σχέσεις των δύο χωρών, βλ. γενικά Συρίγος 2015.

²³¹ Χειλά 2016, σελ. 613, 616.

Στο ίδιο πλαίσιο, η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας επιδίωξε επανατοποθέτηση των σχέσεων με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η ανάγκη επαναπροσδιορισμού της σχέσης της Ελλάδας, ως χώρας ισότιμου μέλους της διεθνούς κοινότητας, εκφράστηκε με την έναρξη συνομιλιών, όπου κυρίαρχο ήταν το θέμα των αμερικανικών στρατιωτικών εγκαταστάσεων (αριθμός, καθεστώς λειτουργίας) και κυρίως η συμμετοχή τους στην προώθηση των εθνικών συμφερόντων της χώρας σε περιφερειακό επίπεδο. Η αμερικανική πλευρά συνέδεσε την πορεία των διαπραγματεύσεων με το ευρύτερο πλαίσιο της πιθανής μελλοντικής σχέσης της Ελλάδας με το ΝΑΤΟ, επιζητώντας να επιβεβαιώσει τον παραδοσιακό της ρόλο στην περιοχή ως κυρίαρχης δύναμης στην Ανατολική Μεσόγειο. Το ζήτημα της παροχής οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα αλλά και την Τουρκία θα αποτελέσει σημαντικό παράγοντα στην πορεία των μακροχρόνιων συνομιλιών, που σε κάθε βήμα θα επηρεάζονται τόσο από τις διαφορές προσέγγισης της εκτελεστικής εξουσίας και του Κογκρέσου στο εσωτερικό των ΗΠΑ, όσο και από την πορεία των ελληνο-τουρκικών σχέσεων αλλά και του Κυπριακού ζητήματος διεθνώς.

Οι νέες ανάγκες ασφάλειας ζητούσαν προσαρμογή της πολιτικής. Η υιοθέτηση μιας πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής από την κυβέρνηση Καραμανλή αποσκοπούσε στην αναζήτηση νέων ερεισμάτων. Αν και η χώρα γεωγραφικά και ιδεολογικά ανήκει στη Δύση, η ελληνική κυβέρνηση ήταν πρόθυμη να αναζητήσει τη φιλία και τη συνεργασία από όλες τις χώρες, ανεξάρτητα από τα πολιτικά και τα κοινωνικά τους καθεστώτα. Με στόχο η συνεργασία αυτή να επιτευχθεί στο πλαίσιο της «ισότητας, του αμοιβαίου συμφέροντος και σεβασμού στην αρχή της μη παρέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις του κάθε έθνους-κράτους», πραγματοποιήθηκε το “άνοιγμα” στους βαλκάνιους γείτονες. Τα κράτη αυτά (Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, Ρουμανία) είχαν μεγάλη σημασία για την Ελλάδα σε μια περίοδο κρίσης στο Κυπριακό και έντασης στις ελληνο-τουρκικές σχέσεις, καθώς η ανάπτυξη στενότερων δεσμών φιλίας μαζί τους θα επέτρεπε στη χώρα να στρέψει την προσοχή της απερίσπαστη προς την Τουρκία, σε περίπτωση που η τελευταία προχωρούσε σε κλιμάκωση της έντασης. Την ίδια στιγμή, η ανάπτυξη της συνεργασίας σε περιφερειακό επίπεδο, ενίσχυε την αυτονομία της Ελλάδας και των άλλων βαλκανικών χωρών και αποδυνάμωνε τα ερείσματα της Τουρκίας. Ακόμη, αναβάθμιζε τη θέση της Ελλάδας ως σημείου σύνδεσης της βαλκανικής κομμουνιστικής χερσονήσου με τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και τόνισε τον εξωστρεφή χαρακτήρα της εξωτερικής της πολιτικής. Παράλληλα, το “άνοιγμα”

προς τις κομμουνιστικές χώρες, ενταγμένο στις αρχές της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι, προσέδιδε νομιμοποίηση στους βασικούς στόχους της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας, της ανύψωσης δηλαδή της θέσης της στη διεθνή σκηνή, μέσω της προβολής της ως παράγοντα με εποικοδομητικό ρόλο διεθνώς.²³²

Οι προσπάθειες για αναπροσαρμογή της εξωτερικής πολιτικής, η οποία θα συμβάλει στη προβολή των εθνικών συμφερόντων της χώρας σε μακροχρόνια βάση, συνδέονται και με τον πρωταρχικό στόχο της κυβέρνησης Καραμανλή για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η ταύτιση της τελευταίας με τους δημοκρατικούς θεσμούς κατά την περίοδο της δικτατορίας είχε συμβάλει στην ανάδειξή της ως θεσμού που έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης από τη νέα δημοκρατική ηγεσία της Ελλάδας, ιδίως κατά την πρώτη μεταβατική περίοδο από τη δικτατορία στη δημοκρατία, το 1974 και το 1975.²³³ Η προσπάθεια της ένταξης θα ενισχύσει το διπλωματικό κύρος της Ελλάδας και θα διαμορφώσει θετικές προοπτικές για τη διασφάλιση της άμυνάς της. Ακόμη, θα βοηθήσει στη σταθεροποίηση της πολιτικής κατάστασης στο εσωτερικό και στην εδραίωση συμμαχιών στο δυτικό-ευρωπαϊκό περιβάλλον.²³⁴ Ακόμη, η ενοποιημένη Ευρώπη θα προσφέρει αρχές και κριτήρια που μπορούσαν να καλύψουν τις ανεπάρκειες του NATO και να συμβάλουν στη συνοχή και την αξιοπιστία του δυτικού κόσμου. Δεν θα πρέπει να αποκλειστεί ακόμη ότι η απόφαση της Ελλάδας για ένταξη στηριζόταν και στην αντίληψη ότι μια πιο ενεργή συμμετοχή στην οικονομική και την πολιτική εξέλιξη της Ευρώπης θα βοηθούσε στη σταθεροποίηση των σχέσεων της Ελλάδας με τους συμμάχους της στο NATO.²³⁵

Συνεπώς, ο Καραμανλής αναζήτησε την αποκατάσταση του κύρους της Ελλάδας, χρησιμοποιώντας τα εργαλεία που η ίδια η διεθνής συγκυρία του προσέφερε. Η Ελλάδα επιδίωξε να ανακτήσει την εθνική της αξιοπρέπεια μέσα από: την “αναπροσαρμογή” των σχέσεών της με το NATO, προκειμένου να ενισχυθεί η εθνική της ασφάλεια· τη διατήρηση εκείνων των αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων στη χώρα που υπηρετούσαν το εθνικό

²³² Kourkouvelas 2013, σελ. 1056.

²³³ Καραμούζη 2016, σελ. 634.

²³⁴ Χειλά 2016, σελ. 618-619.

²³⁵ Kassimeris 2010, σελ. 138.

συμφέρον· την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα· και, την ειρήνη στα Βαλκάνια και τη φιλία προς κάθε χώρα πρόθυμη να ανταποδώσει αυτή τη φιλία.²³⁶

Πράγματι, η Ελλάδα χρειάστηκε να πραγματοποιήσει μια καθυστερημένη προσαρμογή ευρείας κλίμακας σε μια νέα εποχή που είχε ξεκινήσει από τα μέσα της δεκαετίας του 1960. Το κλίμα της ύφεσης που επικρατούσε στις σχέσεις των δύο υπερδυνάμεων προσέφερε ευκαιρίες για την προσέγγιση των δύο συνασπισμών, ενώ απότοκο και απόγειό του υπήρξε η υπογραφή του τελικού κειμένου της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη (ΔΑΣΕ), που αποτέλεσε την επιτομή μιας μορφής ευρωπαϊκής ύφεσης.²³⁷ Ωστόσο, σε περιφερειακό επίπεδο προέκυψαν ζητήματα αστάθειας από την Τουρκία (αμφισβήτησης του καθεστώτος του Αιγαίου, εισβολή στην Κύπρο) που καλούσαν τη χώρα να λάβει μια σταθερή θέση, που θα εξυπηρετούσε μακροχρόνια τις ανάγκες της.

Οι ελληνικές κυβερνήσεις της περιόδου 1974-1975 κλήθηκαν να δώσουν απαντήσεις σε ζητήματα ασφάλειας αλλά και αποκατάστασης του κύρους της χώρας. Η διαμόρφωση μιας πολυεπίπεδης εξωτερικής πολιτικής, στηριγμένης στο πλαίσιο της οργανωμένης διεθνούς κοινωνίας, στον σεβασμό του διεθνούς δικαίου και των αρχών της διεθνούς νομιμότητας, στη συνύπαρξη και τη συνδιαλλαγή με άλλα κράτη σε διμερές και πολυμερές πλαίσιο, ανεξάρτητα από τις πολιτικές, πολιτειακές, ιδεολογικές διαφοροποιήσεις και συμμαχικές δεσμεύσεις τους,²³⁸ αποτέλεσαν την επιλογή του Κωνσταντίνου Καραμανλή, προκειμένου να εξυπηρετήσει το ιδεολογικό τρίπτυχο της εξωτερικής πολιτικής του, το οποίο όπως ο ίδιος ανέφερε ήταν «η εθνική ανεξαρτησία, η ασφάλεια της χώρας και η εθνικής αξιοπρέπεια».²³⁹

Η έξοδος της χώρας από την περιθωριοποίηση το 1974 επέβαλε την υιοθέτηση αυτής της πολυδιάστατης πολιτικής, η οποία δεν θα μπορούσε να εξυπηρετηθεί από τη διατήρηση της μονομερούς εξάρτησης της χώρας από έναν πόλο του συστήματος (τις ΗΠΑ), ενώ

²³⁶ Kourkouvelas 2013, σελ. 1055.

²³⁷ Χειλά 2016, σελ. 616.

²³⁸ Χειλά 2008, σελ. 515.

²³⁹ *Αρχείο*, τ. 8, Προγραμματικές δηλώσεις (11.12.1974), εδώ σελ. 258.

απαιτούσε και συγκλίνουσες προσπάθειες που επέφεραν μετατόπιση του κέντρου βάρους, όπως η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα.²⁴⁰ Εξάλλου, ο εκπεφρασμένος σεβασμός στο διεθνές δίκαιο και τις θεμελιώδεις αρχές της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι περί κυρίαρχης ισότητας των κρατών δεν εξέφραζε μόνον την αγωνία του Καραμανλή για εξεύρεση λύσης στο Κυπριακό, αλλά αντανακλούσε και μια ευρύτερη αντίληψη για την προώθηση της διεθνούς τάξης.²⁴¹

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 η προώθηση της ύφεσης στις σχέσεις των δύο υπερδυνάμεων, η χρησιμοποίηση του πετρελαίου από τους Άραβες ως πολιτικού όπλου, η διαμόρφωση των αρχών της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι, καθώς και η άνοδος των χωρών του Τρίτου Κόσμου μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας της απο-αποικιοποίησης, σηματοδότησαν τη μετάβαση σε ένα χαλαρό διπολικό σύστημα σε επίπεδο διεθνούς συστήματος. Οι αλλαγές αυτές θα ευνοήσουν την “ακτινωτή” προσέγγιση του Κωνσταντίνου Καραμανλή και θα συμβάλλουν, όπως αναφέρει ο Τενεκίδης στην «αποτίναξη ασυμβίβαστης προς τα εθνικά συμφέροντα ξένης κηδεμονίας».²⁴²

²⁴⁰ Χειλά 2008, σελ. 521.

²⁴¹ Χειλά 2008, σελ. 518.

²⁴² Αναφέρεται στο Χειλά 2008, σελ. 523.

Βιβλιογραφία – Συντομογραφίες

Ελληνική

Αλειφαντής 1987	Αλειφαντής, Στ. (1987), Ελληνική εξωτερική πολιτική: η περίπτωση της ελληνικής βαλκανικής πολιτικής, 1964-1981 (διδ. διατριβή, Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα)
Αρβανιτόπουλος – Ήφαιστος 2000	Αρβανιτόπουλος, Κ. – Ήφαιστος, Π. (2000), <i>Ευρωατλαντικές σχέσεις</i> , Ποιότητα, Αθήνα
Ασημακοπούλου 2010	Ασημακοπούλου, Αικ. (2010), Πολιτική και στρατιωτική παρουσία των ΗΠΑ στη Μεσόγειο (1974-1984). Η περίπτωση της Ελλάδας (διδ. διατριβή, ΕΚΠΑ, Αθήνα)
Βαληνάκης 1989	Βαληνάκης, Γ. (1989), <i>Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική, 1949-1988</i> , Παρατηρητής, Αθήνα
Διαμαντόπουλος 2000	Διαμαντόπουλος, Θ. (2000), Το Απριλιανό καθεστώς, <i>Ιστορία Ελληνικού Έθνους</i> , τ. ΙΣΤ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ. 266-286
Καλλιβρετάκης 2014	Καλλιβρετάκης, Λ. (2014), Το ελληνικό δικτατορικό καθεστώς στον μεσανατολικό πόλεμο του 1973, <i>Μνήμων</i> 33, σελ. 207-231
Καραμούζη 2016	Καραμούζη, Ειρ. (2016), Μία στρατηγική για την Ελλάδα: εκδημοκρατισμός και ευρωπαϊκή ενοποίηση, 1974-1975, στο: Σούρλας, Π. (επιμ.), <i>Πρακτικά συνεδρίου «Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας»</i> , Αθήνα, 20-22 Νοεμβρίου 2014, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα, σελ. 627-647
Κλάφης 2013	Κλάφης, Α. (2013), Κωνσταντίνος Καραμανλής, ο αναμορφωτής της μεταπολεμικής Ελλάδας, <i>Ελλήνων Ιστορικά</i> τ. 16

Μητσοτάκης 2005	Μητσοτάκης, Κυρ. (2005), <i>Οι συμπληγάδες της εξωτερικής πολιτικής: εσωτερικές και διεθνείς πιέσεις στις ελληνο-αμερικανικές διαπραγματεύσεις για τις βάσεις, 1974-1985</i> , Πατάκης, Αθήνα
Μπότσιου 2005	Μπότσιου, Κ. (2005), Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο: η ευρωπαϊκή τροχιά της μεταπολίτευσης, στο: Αρβανιτόπουλος, Κ. – Κοπά, Μ. (επιμ.), <i>30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής 1974-2004</i> , Λιβάνης, Αθήνα, σελ. 99-121
Μπότσιου 2008	Μπότσιου, Κ. (2008), Οι αντιλήψεις για την ασφάλεια στην ευρωπαϊκή επιλογή του Κωνσταντίνου Καραμανλή: ευρωπαϊκές και ατλαντικές διαστάσεις, στο: Μαραβέγιας, Ν. (επιμ.), <i>Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση: παρελθόν, παρόν, μέλλον</i> , Θεμέλιο, Αθήνα, σελ. 189-205
Μπότσιου 2011α	Μπότσιου, Κ. (2011), Το Δόγμα Τρούμαν, εφ. <i>Καθημερινή</i> , 13 Νοεμβρίου 2011
Μπότσιου 2011β	Μπότσιου, Κ. (2011), Δρομολόγησε την ευρωπαϊκή ενοποίηση, εφ. <i>Καθημερινή</i> , 11 Δεκεμβρίου 2011
Πενταλιού 2016	Πενταλιού, Ε. (2016), Από το δημοκρατικό έλλειμμα στην έλλειψη διεθνούς αξιοπιστίας, στο: Σούρλας, Π. (επιμ.), <i>Πρακτικά συνεδρίου «Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας»</i> , Αθήνα, 20-22 Νοεμβρίου 2014, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα, σελ. 379-403
Ριζάς 2008	Ριζάς, Σ. (2008), Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις στη δεκαετία του 1970, στο: Σβολόπουλος Κ. – Μπότσιου Κ. – Χατζηβασιλείου, Ευ. (επιμ.), <i>Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20ό αιώνα</i> , Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», Αθήνα, τ. Β', σελ. 315-330
Ροζάκης 2016	Ροζάκης, Χρ. (2016), Οι ελληνο-τουρκικές σχέσεις στη

	μεταπολίτευση, στο: Σούρλας, Π. (επιμ.), <i>Πρακτικά συνεδρίου «Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας»</i> , Αθήνα, 20-22 Νοεμβρίου 2014, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα, σελ. 605-608
Σακκάς 2012	Σακκάς, Γ. (2012), <i>Η Ελλάδα, το Κυπριακό και ο Αραβικός Κόσμος, 1947-1974. Διπλωματία και στρατηγική στη Μεσόγειο την εποχή του Ψυχρού Πολέμου</i> , Πατάκης, Αθήνα
Σβολόπουλος 2001	Σβολόπουλος, Κ. (2001), <i>Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1945-1981</i> , τ. 2, Εστία, Αθήνα
Σβολόπουλος 2000α	Σβολόπουλος, Κ. (2000), Η διεθνής θέση της Ελλάδας, 1955-1967, <i>Ιστορία Ελληνικού Έθνους</i> , τ. ΙΣΤ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ. 247-265
Σβολόπουλος 2000β	Σβολόπουλος, Κ. (2000), Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, <i>Ιστορία Ελληνικού Έθνους</i> , τ. ΙΣΤ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ. 324-345
Στεφανίδης 1999	Στεφανίδης, Γ. (1999), <i>Από τον εμφύλιο στον ψυχρό πόλεμο</i> , Πατάκης, Αθήνα
Στεφανίδης 2002	Στεφανίδης, Ι. (2002), <i>Ασύμμετροι Εταίροι, Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον ψυχρό πόλεμο, 1953-1961</i> , Πατάκης, Αθήνα
Συρίγος 2015	Συρίγος, Α. (2015), <i>Ελληνο-τουρκικές σχέσεις</i> , Πατάκης, Αθήνα
Σφέτας 2008	Σφέτας, Σπ. (2008), Η βαλκανική περιοδεία του Κωνσταντίνου Καραμανλή (Μάιος-Ιούλιος 1975): προάγγελος της βαλκανικής συνδιάσκεψης της Αθήνας (Φεβρουάριος 1976), στο: Σβολόπουλος Κ. – Μπότσιου Κ. – Χατζηβασιλείου, Ευ. (επιμ.), <i>Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20ό αιώνα</i> , Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», Αθήνα, τ. Β΄, σελ. 413-428

Σωτηρόπουλος 2016	Σωτηρόπουλος, Δ.Π. (2016), Ο γεωπολιτικός μιλιταρισμός και η μεταπολεμική πολιτική ιστορία της Ελλάδας, στο: Σούρλας, Π. (επιμ.), <i>Πρακτικά συνεδρίου «Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας»</i> , Αθήνα, 20-22 Νοεμβρίου 2014, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα, σελ. 51-75
Χατζηβασιλείου 2001	Χατζηβασιλείου, Ευ. (2001), <i>Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου</i> , Πατάκης, Αθήνα
Χατζηβασιλείου 2009	Χατζηβασιλείου, Ευ. (2009), <i>Στα σύνορα των κόσμων, Η Ελλάδα και ο ψυχρός πόλεμος, 1952-1967</i> , Πατάκης, Αθήνα
Χατζηβασιλείου 2010	Χατζηβασιλείου, Ευ. (2010), <i>Ελληνικός φιλελευθερισμός: το ριζοσπαστικό ρεύμα, 1932-1979</i> , Πατάκης, Αθήνα
Χειλά 2008	Χειλά, Ειρ. (2008), Η «ακτινωτή» διπλωματία των κυβερνήσεων Καραμανλή: διαμόρφωση και αξιολόγηση, στο: Σβολόπουλος Κ. – Μπότσιου Κ. – Χατζηβασιλείου, Ευ. (επιμ.), <i>Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20ό αιώνα</i> , Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», Αθήνα, τ. Β', σελ. 511-525
Χειλά 2016	Χειλά, Ειρ. (2016), Ελληνική εξωτερική πολιτική και διεθνές σύστημα κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης, στο: Σούρλας, Π. (επιμ.), <i>Πρακτικά συνεδρίου «Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας»</i> , Αθήνα, 20-22 Νοεμβρίου 2014, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα, σελ. 609-626
Χουρμούλης 2014	Το νέο πλαίσιο της ασφάλειας, στο <i>1974: 40 χρόνια από τη Μεταπολίτευση</i> , ειδική έκδοση της εφ. <i>Η Καθημερινή</i> , 27 Ιουλίου 2014
Χουρμούλης 2016	Χουρμούλης, Δ. (2016), Το ζήτημα των στρατιωτικών δυνατοτήτων της Ελλάδας, 1967-1974: εσωτερικές και

	<p>διεθνείς διαστάσεις, στο: Σούρλας, Π. (επιμ.), <i>Πρακτικά συνεδρίου «Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας»</i>, Αθήνα, 20-22 Νοεμβρίου 2014, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα, σελ. 285-311</p>
Χρηστίδης 2016	<p>Χρηστίδης, Χ. (2016), Η Ευρώπη έναντι της δικτατορίας των συνταγματαρχών: η περίπτωση της ελληνικής υπόθεσης στο Συμβούλιο της Ευρώπης, στο: Σούρλας, Π. (επιμ.), <i>Πρακτικά συνεδρίου «Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας»</i>, Αθήνα, 20-22 Νοεμβρίου 2014, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα, σελ. 405-419</p>

Ξενόγλωσση

Botsiou 2004	<p>Botsiou, K. (2004), Greek-Turkish relations since 1974: efforts for rapprochement and co-operation, <i>Mésogaios</i> 22-23, σελ. 153-188</p>
Bozo 2001	<p>Bozo, Fr. (2001), <i>Two Strategies for Europe: De Gaulle, the United States, and the Atlantic Alliance</i>, Rowman and Littlefield, Lanham</p>
Chourchoulis 2015	<p>Chourchoulis, D. (2015), A secondary front? NATO's forward defence strategy and its application in the South-eastern region, 1966-1973, στο: Lemke, B. (επιμ.), <i>Periphery or Contact Zone? The NATO Flanks 1961-2013</i>, Φραγκφούρτη, Rombach und Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften, σελ. 117-134</p>
Chourchoulis –	<p>Chourchoulis, D. – Kourkouvelas, L. (2012), Greek</p>

Kourkouvelas 2012	perceptions of NATO during the Cold War, <i>Southeast European and Black Sea Studies</i> 12:4, σελ. 497-514
Couloubis 1983	Couloubis, Th. (1983), <i>The US, Greece and Turkey: The Trouble Triangle</i> , Praeger, Νέα Υόρκη
Ellison 2007	Ellison, J. (2007), <i>The United States, Britain and the Transatlantic Crisis: Rising to the Gaullist Challenge, 1963-1968</i> , Palgrave Macmillan, Basingstoke
Iatrides 2008	Iatrides, J. (2008), Challenging the Limitations of the Atlantic Community, Konstantinos Karamanlis and NATO, στο: Σβολόπουλος, Κ. – Μπότσιου, Κ. – Χατζηβασιλείου, Ευ. (επιμ.), <i>Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20ό αιώνα</i> , Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», Αθήνα, τ. Β΄, σελ. 17-36
Karamouzi 2014	Karamouzi, Eir. (2014), <i>Greece, the EEC and the Cold War, 1974–1979 The Second Enlargement</i> , Palgrave Macmillan
Kassimeris 2010	Kassimeris, Chr. (2010), <i>Greece and the American Embrace, Greek foreign Policy Towards Turkey, The US And The Western Alliance</i> , Tauris Academic Studies, London-New York
Klapsis 2011	Klapsis, A. (2011), From Dictatorship to Democracy: US-Greek Relations at a Critical Turning Point (1974-1975), <i>Mediterranean Quarterly</i> 22:1, σελ. 61-73
Kourkouvelas 2013	Kourkouvelas L. (2013), Détente as a Strategy. Greece and the Communist World 1974-9, <i>The International History Review</i> 35:5, σελ. 1052-1067
Maragkou 2014	Maragkou, K. (2014), The Relevance of Détente to American Foreign Policy: The Case of Greece, 1967-1979, <i>Diplomacy & Statecraft</i> 25:4, σελ. 646-668
Miller 2009	Miller, J.E. (2009), <i>The United States and the Making of Modern Greece</i> , The University of North Carolina Press

Morgan 2008	Morgan, M.C. (2008), The United States and the Making of the Helsinki Final Act, στο Logevall, Fr. – Preston, A. (επιμ.), <i>Nixon in the World: American Foreign Relations, 1969-1977</i> , Oxford University Press, Oxford, σελ. 164-182
Pedaliou 2011	Pedaliou, E.G.H. (2011), “A Discordant Note”: NATO and the Greek Junta, 1967-1974, <i>Diplomacy & Statecraft</i> 22, σελ. 101-120
Priest 2006	Priest, A. (2006), <i>Kennedy, Johnson and NATO: Britain, America and the Dynamics of Alliance, 1962-68</i> , Routledge, London
Snyder 2009	Snyder, S.B. (2009), The United States, Western Europe, and the Conference on Security and Cooperation in Europe, 1972-1975, στο: Schultz, M. – Schwartz, Th.A. (επιμ.), <i>The Strained Alliance: US-European Relations from Nixon to Carter</i> , Cambridge University Press, Cambridge 2009, σελ. 257-275

Πηγές

Foreign Relations of the United States, 1969-1976, vol. XXX: *Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976*, Ουάσιγκτον 2007

Σβολόπουλος, Κ. (γεν. επιμ.) (1992-1997), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο – Γεγονότα – Κείμενα*, τ. 1-12, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, εδώ τ. 8, 9

Συντομογραφίες εγγράφων

1. Foreign Relations of the United States, 1969-1976, vol. XXX: Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Ουάσιγκτον 2007

- FRUS*, 1973-1979, Doc. 10 (10.2.1974) Doc. 10 Action Memorandum From the Director of the Policy Planning Staff (Lord) to Secretary of State Kissinger, Washington, 15 Φεβρουαρίου 1974, σελ. 29-45
- FRUS*, 1973-1979, Doc. 20 (15.8.1974) Doc. 20 Telegram From the Embassy in Greece to the Department of State, Αθήνα, 15 Αυγούστου 1974, σελ. 80-82
- FRUS*, 1973-1979, Doc. 22 (29.8.1974) Doc. 22 Paper Prepared in the Central Intelligence Agency, Washington, 29 Αυγούστου 1974, σελ. 86-90
- FRUS*, 1973-1979, Doc. 24 (10.9.1974) Doc. 24 Telegram From the Mission to the North Atlantic Treaty Organization to the Departments of State and Defense, Brussels, 10 Σεπτεμβρίου 1974, σελ. 94-95
- FRUS*, 1973-1979, Doc. 26 (10.1974) Doc. 26 Intelligence Memorandum, Washington, Οκτώβριος 1974, σελ. 97-103
- FRUS*, 1973-1979, Doc. 28 (5.11.1974) Doc. 28 Intelligence Memorandum, Washington, 5 Νοεμβρίου 1974, σελ. 105-113
- FRUS*, 1973-1979, Doc. 33 (16.1.1975) Doc. 33 National Security Study Memorandum 215, Washington, 16 Ιανουαρίου 1975, σελ. 151-152
- FRUS*, 1973-1979, Doc. 35 (13.2.1975) Doc. 35 Telegram From the Department of State to Secretary of State Kissinger, in Jerusalem, Washington, 13 Φεβρουαρίου 1975, σελ. 157-159
- FRUS*, 1973-1979, Doc. 36 (27.2.1975) Doc. 36 Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Ford, Washington, 27 Φεβρουαρίου 1975, σελ. 133-134

<i>FRUS</i> , 1973-1979, Doc. 38 (15.3.1975)	Doc. 38 Telegram From the Department of State to the Mission to the North Atlantic Treaty Organization and the Embassy in Greece, Washington, 15 Μαρτίου, 1975, σελ. 135-138
<i>FRUS</i> , 1973-1979, Doc. 40 (21.3.1975)	Doc. 40 Paper by National Security Council Staff, Washington, 21 Μαρτίου 1975, σελ. 140-145
<i>FRUS</i> , 1973-1979, Doc. 41 (3.4.1975)	Doc. 41 Memorandum From A. Denis Clift of the National Security Council Staff to Secretary of State Kissinger, Washington, 3 Απριλίου, 1975, σελ. 145-146
<i>FRUS</i> , 1973-1979, Doc. 47 (6.5.1975)	Doc. 47 Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Ford, Washington, 6 Μαΐου, 1975, σελ. 153-155
<i>FRUS</i> , 1973-1979, Doc. 50 (29.5.1975)	Doc. 50 Memorandum of Conversation, Brussels, 29 Μαΐου 1975, σελ. 161-169
<i>FRUS</i> , 1973-1979, Doc. 51 (30.7.1975)	Doc. 51 Memorandum of Conversation, Helsinki, 30 Ιουλίου 1975, σελ. 169-178
<i>FRUS</i> , 1973-1979, Doc. 56 (15.12.1975)	Doc. 56 Paper Prepared in Response to National Security Study Memorandum 222, Washington, 15 Δεκεμβρίου 1975, σελ. 194-207
<i>FRUS</i> , 1973-1979, Doc. 64 (14.4.1976)	Doc. 64 Memorandum of Conversation, Secretary's Meeting with Greek Foreign Minister Dimitri Bitsios, Washington, 14 Απριλίου 1976, σελ. 221-228

2. Σβολόπουλος, Κ. (γεν. επιμ.) (1992-1997), Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο – Γεγονότα – Κείμενα, τ. 1-12, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, τ. 8 & 9 τόμος 8

<i>Αρχείο</i> , τ. 8, Σύσκεψη Υπουργείου Εξωτερικών (4.1.1975)	Σύσκεψη Υπουργείου Εξωτερικών, 4 Ιανουαρίου 1975, σελ. 278
<i>Αρχείο</i> , τ. 8, Υπόμνημα ελληνικής κυβέρνησης προς Kubisch (4.1.1975)	Υπόμνημα ελληνικής κυβέρνησης προς Kubisch, 4 Ιανουαρίου 1975, σελ. 279-280

<i>Αρχείο</i> , τ. 8, Καραμανλής - Schmidt (16.5.1975)	Συνάντηση Καραμανλή - Schmidt, 16 Μαΐου 1975, σελ. 385
<i>Αρχείο</i> , τ. 8, Ford - Καραμανλής (29.5.1975)	Συνομιλία Ford - Καραμανλή, Βρυξέλλες, 29 Μαΐου 1975, σελ. 413-418
<i>Αρχείο</i> , τ. 8, Καραμανλής προς Ντεμιρέλ (15.6.1975)	Καραμανλής προς Ντεμιρέλ, 15 Ιουνίου 1975, σελ. 451
<i>Αρχείο</i> , τ. 8, Καραμανλής προς πρέσβεις (12.6.1975)	Ανακοίνωση Κ. Καραμανλή προς τους πρέσβεις των εννέα κρατών-μελών της ΕΟΚ, 12 Ιουνίου 1975, σελ. 447
<i>Αρχείο</i> , τ. 8, Διάγγελμα Καραμανλή (12.6.1975)	Διάγγελμα Καραμανλή, 12 Ιουνίου 1975, σελ. 448
<i>Αρχείο</i> , τ. 8, Καραμανλής στο Βουκουρέστι (26-27.5.1975)	Επίσκεψη Καραμανλή στο Βουκουρέστι, 26-27 Μαΐου 1975, σελ. 395-409
<i>Αρχείο</i> , τ. 8, Καραμανλής στο Βελιγράδι (4-5.6.1975)	Επίσκεψη Καραμανλή στο Βελιγράδι, 4-5 Ιουνίου 1975, σελ. 426-439
<i>Αρχείο</i> , τ. 8, Καραμανλής στη Σόφια (2-3.7.1975)	Επίσκεψη Καραμανλή στη Σόφια, 2-3 Ιουλίου 1975, σελ. 460-473
<i>Αρχείο</i> , τ. 8, Καραμανλής στη ΔΑΣΕ (30.7.1975)	Ομιλία Καραμανλή στη Διάσκεψη της ΔΑΣΕ, Ελσίνκι, 30 Ιουλίου 1975, σελ. 485-488
<i>Αρχείο</i> , τ. 8, Ford - Καραμανλής (30.7.1975)	Συνομιλία Ford - Καραμανλή, Ελσίνκι, 30 Ιουλίου 1975, σελ. 490
<i>Αρχείο</i> , τ. 8, Καραμανλής για Διαβαλκανική Διάσκεψη (20.8.1975)	Επιστολή Καραμανλή για σύγκληση Διαβαλκανικής Διάσκεψης, 20 Αυγούστου 1975, σελ. 499-501
<i>Αρχείο</i> , τ. 8, Μπίτσιος	Δ. Μπίτσιος για Διαβαλκανική, σελ. 499-500

τόμος 9

<i>Αρχείο</i> , τ. 9, Δήλωση Ford (2.10.1975)	Δήλωση Ford, 2 Οκτωβρίου 1975, σελ. 56-57
<i>Αρχείο</i> , τ. 9, Κυβερνητική ανακοίνωση	Κυβερνητική ανακοίνωση,

(2.10.1975)	2 Οκτωβρίου 1975, τ. 9, σελ. 57
<i>Αρχείο</i> , τ. 9, Ford προς Καραμανλή	Επιστολή Ford προς Καραμανλή,
(7.10.1975)	7 Οκτωβρίου 1975, σελ. 59
<i>Αρχείο</i> , τ. 9, Καραμανλής - Kubisch	Σημείωμα συνομιλίας Καραμανλή -
(7.10.1975)	Kubisch, 7 Οκτωβρίου 1975, σελ. 59-60
<i>Αρχείο</i> , τ. 9, εφ. <i>Neue Zürcher Zeitung</i>	εφ. <i>Neue Zürcher Zeitung</i> ,
(10.10.1975)	10 Οκτωβρίου 1975, σελ. 71
<i>Αρχείο</i> , τ. 9, Καραμανλής στη Βουλή	Ομιλία Καραμανλή στη Βουλή,
(16.10.1975)	16 Οκτωβρίου 1975, σελ. 75-80